

eugen denize

**istorie românească
și influențe latine**

eugen denize

*Pentru Biblioteca Institutului
de istorie, Nicolae Zorga din partea
autorului.*

București, 26 noiembrie 1997

E. Denize

istorie românească și influențe latine

– Studii de imagologie –

Editura DORILL, Aalborg – Danemarca 1997

D

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE E. URZA

113499C

101431

eugen
denize

istorie românească
și influențe latine

Colegiul de redacție:

Dan Romașcanu

Constantin Marinescu

Coperta:

Rodica Elvira Romașcanu

*Bustul împăratului Marcus
Ulpius Traianus*

Editura *DORUL* 1997

ISBN 87-90425-28-6

P.B. 59, 9400 Norresundby

Danemarca

***Dedic această carte copiilor mei
Isabela și Raul***

Cuvânt înainte

Lucrarea care vede acum lumina tiparului este, de fapt, o culegere de studii care marchează principalele direcții de cercetare care ne-au preocupat în ultimii zece ani și mai bine. Deși alcătuită din studii disparate, ea are totuși un numitor comun: acela al latinității, al romanității românilor și a felului în care s'a manifestat această calitate în relațiile românilor cu două din cele mai importante țări latine: Spania și Italia.

Principala manieră de abordare a relațiilor româno-spaniole și româno-italiene la care apelăm în această lucrare este aceea imagologică și abia în al doilea rând cea politico-diplomatică. Am considerat necesar să facem acest lucru pentru a recurge la o modalitate modernă a cercetării științifice în domeniul istoriei, mai puțin utilizată în istoriografia românească, aceea a imagologiei, modalitate care are avantajul nu atât că este modernă, ci că oferă istoricului, cât și cititorului, o perspectivă mult mai vastă și mai profundă asupra subiectelor care le rețin atenția.

De asemenea, abordarea noastră are în vedere mai puțin aspectele referitoare la imaginea românilor în Spania și Italia, aspecte destul de bine cunoscute, cât perspectiva inversă, felul în care Italia și italienii, Spania și spaniolii au pătruns și s'au reflectat în cultura și în mentalitatea românilor. Considerăm că această abordare are cel puțin două avantaje majore. În primul rând oferă cititorilor români, dar și celor spanioli și italieni, informații noi, mai puțin cunoscute sau deloc cunoscute, ceea ce credem că va face lectura mai

plăcută și mai interesantă. În al doilea rând, oprindu-ne asupra imaginii Italiei și Spaniei în cultura noastră, am dorit, și considerăm că am reușit, să demonstrăm faptul că întotdeauna cultura românească s'a integrat sau cel puțin a încercat să o facă – în vasta și bogata cultură europeană. Niciodată, chiar în cele mai întunecate momente ale istoriei lor, românii nu au încetat să se considere europeni și creștini, să participe la mișcările culturale de pe continentul nostru și chiar să-și aducă contribuția originală, atât cât a fost posibil, la dezvoltarea acestora.

Imaginea Italiei și a Spaniei în cultura românească este numai o dovadă în acest sens, dar credem că este o dovadă importantă tocmai pentru că se referă la două țări latine, tocmai pentru că pune în evidență permanentele legături spirituale ale românilor, ca exponenți ai romanității orientale, cu țări și popoare din cadrul romanității occidentale. Este și o dovadă a permanentei nostalgiei și atracții pe care românii, ca descendenți ai glorioasei Rome, au manifestat-o pentru Occident, în general, și pentru romanitatea occidentală, în special. Este, dacă doriți, și o dovadă a permanentei tragediei, a uneia din permanentele tragediei, care ne-au însoțit istoria, generate de profunda contradicție dintre aspirațiile occidentale ale sufletului și gândului românesc și cruda realitate, aceea a viețuirii în răsărit, un răsărit plin de capcane și vitregii, un răsărit dominat de popoarele și imperiile de stepă, care mereu au încercat să ne zdrobească sub copitele cailor. Dacă nu au reușit să o facă, faptul se datorează tocmai romanității noastre, conștiinței că aparținem nu atât Europei în ansamblul ei, cât mai ales Europei latine, că în ciuda romanității noastre orientale suntem o părțică și din măreața romanitate occidentală.

Astfel, primul capitol al cărții se oprește asupra imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră până la începutul

secolului XIX. El aduce în atenția cititorilor felul în care s'a format și a evoluat această imagine în operele cronicarilor moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, în cronicile contemporane din Țara Românească, mai puțin evaluate decât cele moldovenești, dar pentru aceasta nu și mai puțin interesante, în operele marilor oameni de cultură, care au fost stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, în operele principalilor exponenți ai Școlii Ardelene, care au folosit imaginea Italiei și, mai ales, aceea a Romei și a Imperiului roman pentru a oferi o bază puternică revendicărilor naționale ale românilor transilvăneni, precum și în operele lui Dinicu Golescu și Gheorghe Asachi pentru care Italia devine un adevărat model de modernizare pe care și societatea românească ar fi trebuit să-l urmeze.

Al doilea capitol se referă, în primul rând, la imaginea Spaniei și a spaniolilor în cultura veche românească, așa cum s'a manifestat ea în toate cele trei țări românești, inclusiv în culturile maghiară și germană din Transilvania, aflate într'o permanentă interdependență cu cea românească. De asemenea, am considerat oportun să introducem aici și două studii referitoare la imaginea românilor în Spania, studii care se bazează pe material documentar de arhivă inedit. Credem că ele vor interesa pe cititor deoarece cuprind informații noi și prețioase cu privire la Mihai Viteazul și la epoca sa, dar și cu privire la Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Ion Voda cel Cumplit.

În fine, al treilea capitol abordează relațiile româno-italiene și româno-spaniole din punct de vedere politic și diplomatic. Este vorba despre contribuția pe care Veneția, ca principal centru de informații european, a avut-o la acreditarea propagandei lui Matia Corvin, regele Ungariei, declanșată împotriva lui Vlad Țepeș, de câteva solii venețiene, care au ajuns la curtea lui Ștefan cel Mare, de relațiile

diplomatice româno-venețiene din primele decenii ale secolului XVI și de relațiile politice, militare și diplomatice româno-spaniole de la mijlocul secolului XVI, din timpul campaniei lui Castaldo în Transilvania (1551-1553) și din timpul domniei lui Despot Vodă în Moldova (1561-1563). La acestea se adaugă două studii referitoare la împrejurările declanșării războiului dintre Vlad Țepeș și turci și la începuturile problemei Basarabiei, problemă dureroasă care a însoțit istoria românilor până în zilele noastre și a cărei rezolvare pozitivă nu se întrevede încă.

Nu putem încheia aceste câteva rânduri fără a aduce cele mai calde mulțumiri unor persoane al căror sprijin, ajutor și îndrumare au fost esențiale pentru ca această carte să poată vedea lumina tiparului. Este vorba de dr. Dan Romașcanu directorul editurii Dorul, de profesorul Eugen Lozovan, de la Universitatea Copenhaga, față de care, cu greu pot găsi cuvintele potrivite pentru a-mi exprima recunoștința și de istoricul Paul Cernovodeanu, care cu o adevărată grijă părintească mi-a îndrumat pașii pe greul drum al cercetării științifice. De asemenea, aduc cele mai calde mulțumiri soției mele, Tatiana, care s'a aflat mereu aproape de mine pe parcursul elaborării acestei lucrări. Tuturor, cele mai calde mulțumiri și sentimente de recunoștință

Autorul

București, 3 august 1997

IMAGINEA ITALIEI
ÎN CULTURA
ROMÂNĂ VECHIE

IMAGINEA VENEȚIEI ÎN CULTURA ROMÂNĂ DIN SECOLELE XVII ȘI XVIII

Imaginea pe care statele și popoarele o capătă unele despre celelalte este, în opinia noastră, rezultatul ultim și, poate, cel mai important al relațiilor politice și diplomatice, economice și culturale pe care ele le întrețin în diferite etape ale istoriei lor. Imaginea celuilalt, maniera în care el este perceput în conștiința colectivă a unui popor mai apropiat sau mai îndepărtat, reflectă intensitatea, cantitativă și, mai ales, calitativă, a tuturor tipurilor de relații, care se stabilesc între cele două părți

Din acest punct de vedere, relațiile româno-venețiene au cunoscut în perioada evului mediu și în zorii epocii moderne o intensitate destul de importantă pe toate planurile, ceea ce a permis formarea unei imagini reciproce foarte apropiate de realitate și de adevăr. În rândurile ce urmează vom încerca să prezentăm elementele principale, care alcătuiesc imaginea Veneției în cultura română din secolele XVII și XVIII, urmărind mai ales felul în care informațiile despre cetatea lagunelor apar în operele unora dintre cei mai importanți exponenți ai culturii noastre, precum și caracterul acestor informații.

Astfel, primele informații despre Veneția și venețieni, în epoca de care ne ocupăm, le întâlnim în *Cronica universală* a lui Mihail Moxa, călugăr cronicar muntean care a trăit în ultimele decenii ale secolului XVI și în primele decenii ale secolului XVII. Pentru întocmirea cronografului său (1620), Moxa a folosit versiunea slavă a cronicii lui Manasses, o cronică sârbească și alta bulgară. Cronograful este o istorie universală, prima de acest fel în limba română, care înșiră întâmplările de la “facerea lumii” până la 1489. Informațiile despre venețieni sunt destul de sumare și se referă la participarea lor la cruciada a IV-a din 1204, când a fost cucerit Constantinopolul, la un posibil ajutor naval acordat cruciaților în 1396, la Nicopole, și la ajutorarea Constantinopolului în timpul asediului condus de sultanul Baiazid I.

Contemporan cu Moxa, cronicarul moldovean Grigore Ureche (1590-1647), este considerat întemeietorul istoriografiei în limba română, cel dintâi care s’a preocupat nu numai de statul feudal Moldova, dar și de originea latină și de unitatea poporului român. El a făcut studii temeinice în Polonia, unde influența culturii renaștentiste italiene era foarte puternică. *Letopisețul* său cuprinde istoria Moldovei de la 1359 la 1595 și are la bază izvoare interne, cronicile slave și cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie, precum și o cronică intermediară, pierdută, *Letopisețul moldovenesc*, scrisă de Eustratie logofătul. Izvoarele externe cele mai importante sunt lucrările lui Bielski, Miechowski, Kromer, Guagnini, Mercator. Dar informațiile despre Veneția sunt și la Ureche foarte puține și sărace, lucru explicabil dacă avem în vedere faptul că preocupările sale de istorie universală au fost destul de limitate și corelate cu evenimentele din Moldova. În *Letopisețul* său, Veneția este menționată doar în contextul războaielor pe care le-a purtat cu Imperiul otoman și anume, în 1430, când pierde Salonicul în 1470, când pierde Eubeea și

în timpul războiului din 1463-1479 când suferă importante pierderi teritoriale în fața armatelor sultanului.

Tot în Moldova, Miron Costin (1633-1691), cronicar, istoriograf și poet, a ridicat scrierea istoriei pe o treaptă net superioară. Studiile solide făcute în Polonia i-au permis accesul la o cultură întinsă și sistematică, de profil umanistic și clasicist, cuprinzând bogate cunoștințe de literatură și istorie antică, de istorie romană, de geografie, logică, teologie și limbi străine. Posedând o cultură mult mai vastă decât cea a predecesorului său, Ureche, opera sa este și ea mai întinsă, mai variată și mai complexă. Din această cauză informațiile despre Veneția sunt mult mai interesante și variate.

Astfel, în *Letopisețul Țării Moldovei*, care descrie evenimentele de la 1595, acolo unde le lăsase Ureche, până la 1661, venețienii sunt amintiți în legătură cu încercările lor din 1646 de a-l determina pe regele polon Vladislav IV să intre în război cu turcii, și în 1659, când, datorită amenințării pe care o reprezenta flota venețiană din Mediterană, turcii au cerut ajutorul tătarilor pentru o intervenție în Transilvania. Într'o altă lucrare a lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, apar informații despre poziția geografică a Veneției și despre legendara ei întemeiere de către troianul Antenor. Descriind Italia, cronicarul ne spune: "*Țara Italiei, de aicea de la noi, dreptu spre apusul soarelui iaste, nu așa depărtată de țara noastră, că de la Belgradul carile îl știm mai toți că iaste pe Dunăre, unde cade apa Savei în Dunăre, niguțătorește mergându, cale de 30 zile iaste până la Vineția și Vineția iaste pre pământul Italiei.*

În statul său iaste între mări, ca și Greția, adecă țările grecești, că dincolo, dinspre noi, să încheie cu o limbă de mare, care iese din Marea Alba – vinețienii zic acei limbi Colfo de Vineție, adecă limba sau grumazii de Vineția – să zice și cu alt nume și Marea Adriaticum, marea de Adrie".

În legătură cu legendara întemeiere a Veneției de către Antenor, Miron Costin așează acest fapt pe aceeași treaptă de importanță cu faptele lui Enea, pe care-l consideră ca începător al împărăției romanilor: *“Iaste Italiia mai veche decât Roma, adecă Râmul și împărăția Râmului, care s’au urzitu în țara Italiei după ce au nemeritu de la Troada Antenor și Enea, din carii, Antenor Vineția și olatele ei, iară Enea Râmului și împărăției lui începători și rădăcină sîntu”*.

În sfârșit, într’o altă lucrare, *Istorie de Crăiia Ungurească*, Miron Costin amintește câteva din momentele care au marcat istoria relațiilor veneto-ungare, cum ar fi conflictul pentru Dalmația cu Ludovic I cel Mare: *“Acolo Ștefan voevodul din porunca lui Liudovic Craiul întru agiutoriuul unui domn de Padova orânduie, împotriva venețienilor, la mare strămtoare au dus pre Veneția...”*, bucuria provocată la Veneția de succesul “campaniei lungi” din 1443-1444 și participarea flotei venețiene la campania încheiată cu dezastrul de la Varna din 1444, hotărîrea Senatului din 1480, asemănătoare cu cea a papei de la Roma, de a nu mai ajuta cu subsidii bănești pe Matia Corvin datorită conflictului său cu împăratul Frederic III, precum și insistentele cereri de ajutor adresate Veneției de către Ludovic II al Ungariei în preajma dezastrului de la Mohács.

Constatăm, prin urmare, faptul, imposibil de tăgăduit, că Miron Costin a avut o contribuție de cea mai mare importanță, prin lucrările pe care le-am amintit, la cunoașterea mai bună, sub aspect istoriografic, a Veneției în spațiul cultural românesc.

Nu același lucru se poate spune despre fiul său, Nicolae Costin (1660-1712). Deși acesta a parcurs același itinerar spiritual ca și tatăl său, opera sa principală, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, nu se ridică mult

peste valoarea unei compilații erudite. În ea întâlnim fragmente întregi copiate din *Letopisețul* lui Miron Costin, informațiile suplimentare, care apar în legătură cu istoria Veneției, fiind destul de sumare. Astfel, atunci când se vorbește despre evenimentele anului 1188, se amintește și un proiect de cruciadă propus de papă, la care venețienii trebuiau să contribuie cu o importantă forță navală alcătuită din 60 de galere. Apoi este amintită prezența venețiană la Salonic și conflictul provocat, din această cauză, cu turcii, venirea unei solii venețiene la curtea regelui polon Ioan Albert, în 1492, în încercarea de a-l determina pe acesta să intre în război cu turcii, și participarea Veneției la războaiele italiene în anul 1500.

Informații chiar și mai sumare despre Veneția întâlnim în opera lui Ion Neculce (1672-1745), *Letopisețul Țării Moldovei*, care narează evenimentele dintre 1661 și 1743. Deși Neculce este unul dintre cei mai importanți cronicari români ai vremii, interesul său pentru cetatea lagunelor se dovedește a fi foarte scăzut, cu toate că evenimentele internaționale contemporane cu el ocupă un loc important în cronică. Veneția este menționată numai de trei ori, atunci când este amintită prezența în oraș a lui Grigore Ghica, domn al Țării Românești în două rânduri (1660-1664, 1672-1673), atunci când venețienii au acordat sprijin diplomatic Poloniei, în 1673, și când au participat la încheierea păcii de la Carlowitz, din 1699, prin care au intrat în posesia Moreeii și a unei părți din coasta Dalmației.

Cu totul altfel se prezintă situația în privința imaginii Veneției atunci când ne aplecăm atenția asupra operei stolnicului muntean Constantin Cantacuzino (1640-1716) și a principelui moldovean Dimitrie Cantemir (1673-1723). Asupra acestora ne vom opri însă cu analiza noastră în două studii separate.

Contemporan cu cei doi mari oameni de cultură a fost și un italian, Ioan Romanul, în izvoarele românești, dar de fapt Giovanni Candido Romano, care s'a stabilit la curtea lui Constantin Brâncoveanu, unde, între 1693 și 1704, a alcătuit un calendar de predicție astrologică folosindu-se pentru aceasta de calendare și almanahuri italiene, așa-numitele *Foglietti novelli*, de unde și numele românesc de *Foletul Novel*.

În acest calendar, informațiile despre Veneția sunt destul de nebuloase și se referă la conflictul ei cu turcii, la capacitatea ei navală și la anumite aspecte ale vieții interne. Iată câteva exemple: "*Și, în Veneția, iaste să sosească niște obraze mari*", "*În Veneția, vești de oarece ispravă*", "*Și în Veneția, să gătescu corabii să meargă spre Arhipelag, cu oarece zaharea*", "*Den Veneția, multe corăbii mergeau în Mediterana Mare*", "*Iar în Veneția, toți să zăbovescu în preumblări pre la țeară și desfătări*", "*În Veneția, gătiri frumoase pentru oamenii de cinste ce sânt a venit la carnavalele viitoare*", "*Stăpânitoarea apelor (adecăte Veneția), face dease sfaturi pentru treaba politică, și de folos*". Toate aceste informații au avut o circulație foarte restrânsă, deoarece calendarul era destinat, prin natura sa, unui cerc restrâns de cititori, chiar foarte restrâns, adică domnitorului și membrilor celor mai apropiați din anturajul său.

O lucrare foarte importantă în ceea ce privește imaginea Veneției în cultura română este *Cronica expediției turcilor în Moreea, 1715*, alcătuită de Constantin Diichiti. Cronica este importantă deoarece descrie cu numeroase amănunte războiul turco-venețian pentru Moreea, desfășurat în 1715, arată felul în care venețienii și-au apărat pozițiile, capacitatea militară de care dispuneau, cauzele înfrângerii lor finale. Autorul ei nu are un nume de rezonanță în cultura română, dar a participat direct la evenimentele pe care le descrie fiind membru al

misiunii militare trimisă de Ștefan Cantacuzino, domnul Țării Românești, la insistențele sultanului. El fusese vătaf de aprozi la curtea lui Brâncoveanu, participase activ la complotul de înlăturare a acestuia din domnie și era cunoscător al limbilor greacă, turcă și italiană. Scrierea lui Diichiti avea și misiunea de a informa curtea munteană, cât mai exact posibil, în legătură cu cele întâmplate în Moreea, mai ales asupra capacității combative a părților aflate în conflict, astfel încât domnia să poată adopta hotărârile politice viitoare în cunoștință de cauză asupra raportului real de forțe. Trebuie să recunoaștem însă că, din acest punct de vedere, ea nu a folosit prea mult, Ștefan Cantacuzino fiind înlăturat din domnie la sfârșitul anului 1715 și asasinat de turci.

La formarea imaginii Veneției în cultura română a vremii o contribuție importantă au avut-o și alte câteva cronici muntene și moldovene. Astfel, în Țara Românească cronica lui Radu Greceanu (1655-1725), *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, amintește de Veneția în contextul participării ei la încheierea păcii de la Carlowitz.

Tot aici, cronica lui Radu Popescu (1655-1729), *Istoriile domnilor Țării Românești*, face mult mai numeroase mențiuni privitoare la cetatea lagunelor. El vorbește despre războiul turco-venețian din vremea sultanului Mehmed I, despre pierderea Salonicului în 1430, despre războiul turco-venețian din 1463-1473 și despre posibila corelare a acțiunilor venețiene cu cele antiotomane ale lui Ștefan cel Mare: “*Cu venețienii încă au făcut război (Mehmed II - n.a.) și pă uscat și pă mare. Atuncea au luat Euripul (Eaurippos - n.a.), cu sabia și au tăiat tot norodul, den 12 ani în sus. Și alte multe cetăți, orașe au luat păgânul. Împăratul turcesc au trimis să bată pă Ștefan vodă cel Bun al Moldovii, iar domnul au tăiat toată oastea turcească...*” Apoi, Radu Popescu atribuie

venețienilor asasinarea lui Djem-sultan, fratele lui Baiazid II, amintește războiul turco-venețian din 1537-1540 și pe cel din 1570-1573, vorbește despre prezența la Veneția a domnilor Țării Românești, Radu Mihnea și Grigore Ghica, despre războiul turco-venețian pentru Creta (1644-1669), precum și despre cel pentru Moreea din 1715, ale cărui rezultate au fost consfințite prin pacea de la Passarowitz (1718).

O altă cronică munteană, de data aceasta rămasă anonimă, *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, menționează Veneția cu ocazia războiului din 1684-1699, când a cucerit Moreea de la turci, și cu prilejul războiului din 1715, când a pierdut aceleași teritorii în favoarea turcilor.

Revenind la Moldova, alte două cronici ne rețin atenția. Este vorba de cea a lui Axinte Uricariul (1670-1733), referitoare la cea de-a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordat în Molodva, în care este povestită expediția turcilor contra venețienilor din Moreea în 1715 și, de *Cronica Ghiculeștilor*, scrisă de un anonim și care este o îmbinare de compilație după diferite letopisețe românești și de contribuție originală. Această cronică oferă trei informații despre Veneția și anume: două sumare, despre prezența în oraș, la studii, a lui Alexandru Exaporitul Mavrocordat și despre participarea Veneției la semnarea păcii de la Carlowitz, și una ceva mai lungă despre expediția turcilor în Moreea din 1715, la care au participat și mici contingente moldovene și muntene.

Dacă ne întoarcem la Țara Românească, menționi despre Veneția mai putem întâlni în opera lui Mihai Cantacuzino (1723-1790), *Genealogia Cantacuzinilor*, unde se vorbește despre prezența în acest oraș, pentru studii, a lui Constantin Cantacuzino și Răducanu Cantacuzino, despre averile lui Constantin Brâncoveanu de la Veneția și despre

pierderea Moreeii în 1715, în cronica lui Ienăchiță Văcărescu (1740-1797) despre sultanii otomani, unde apar mențiuni referitoare la Lepanto, la războiul Candiei, la pacea de la Carlowitz și la pierderea Moreeii în 1715, precum și în cronica versificată a lui Iordache Stavarache, unde sunt pomenite obiectele prețioase de proveniență venețiană, care ajungeau în spațiul românesc: *“Dulapuri de argintu și altele cu sedefuri / Toate în Veneția lucrate cu multe meșteșuguri”*.

În fine, importantă pentru problematica urmărită de noi este și lucrarea lui Amfilohie Hotiniul (1735-1800), *De obște gheografie...* tipărită la Iași în 1795. Lucrarea este o traducere și în același timp o compilație după ediția italiană a *Geografiei Universale* scrisă de francezul Claude Buffier (1661-1737) și apărută la Roma în 1775. Amfilohie a vizitat el însuși Italia, iar din descrierea pe care o face țării, ne putem da seama prin ce orașe a trecut, unul dintre acestea fiind și Veneția. Credem că merită osteneala de a reproduce în continuare întregul pasaj referitor la Veneția, deoarece lucrarea lui Amfilohie Hotiniul este singura care a văzut lumina tiparului în spațiul românesc și în epoca de care ne ocupăm și, prin urmare, a avut o forță de penetrație mult mai mare în rândul cunoscătorilor de carte ai vremii, decât toate celelalte lucrări pe care le-am amintit anterior. Dar iată pasajul despre care vorbim: *“Vineția este o republică foarte veche căci stă mai mult de 1000 de ani. A sa stapânire să trage de la oamenii cei de cinste a republicii, care își pun un domn, fără de a-l mai scoate, ce să chiamă Doage de Vineția. Iară când nu li-i pe plăcere il pot scoate, căruie îi dau mare cinste, dară puțină stăpânire.*

Au 6 rânduri de sfetnici, pentru trebuința trebilor republicii.

Republica stăpânește Marea Adriatică, adecă golful

întru care stă cetatea în mijlocul apei, ce să chiamă golful de Vineția.

Venețienii fac o țeemonie, în tot anul în zioa de înălțarea Domnului, de logodesc pe a lor doage cu marea, slobozind un inel de aur în mare, și această țeemonie o fac cu mare pompă. Are Vineția și pe uscat multe ținuturi și cetăți supt stăpânirea sa.

Cetatea Vineției este una din cele mai tari și mai bogate de a Evropii.

Ulițele sânt strâmte, căci n'au trebuință de a umbla cu cai (sau cu căruțe), a lor căruță sunt caicile, numite de dânșii gondole, acoperite cu negru, cu care umblă de la un loc până la altul pe gârlele cele cu apă care sânt pe din dosul casilor, prin toată cetatea.

Acest loc l-au ales vinețienii după 472 de ani de la nașterea lui Hristos, în vremea când să asuprie de Italia cralui unilor. Și având aceste micușoare ostroave, au intrat de a viețui întrânsăle. Căci mai înainte era Padova a lor cetate și scaun, care este în capul golfului, la pământul uscat. Prin cetate sânt multe zidiri de case și biserici foarte mari. Altele sânt pe pari de stejari, supt temelia lor, bătuți în apă, pentru tărie.

Biserica Sfântului Marcu este cea mai mare și mai frumoasă și mai veche. Turnul cel de mendian ce să chiamă clopotnița Sfântului Marcu are înălțimea sa 150 de coți (adeca trei sute de picioare) după măsura parijilor”.

Ajunși la capătul acestui scurt studiu, considerăm că se impun câteva sumare concluzii. În primul rând putem constata că imaginea Veneției și a venețienilor era deosebit de bogată și de variată în cultura română din secolele XVII și XVIII. Acest lucru se explică atât prin tradiția culturală

românească, tradiție în care ideea romanității, a latinității poporului nostru este foarte puternică, ceea ce implică o bună cunoaștere a Italiei în ansamblul ei, deci și a Veneției, cât și prin relațiile directe politice, diplomatice, economice și culturale stabilite de țările române cu cetatea lagunelor în epoca avută în vedere și în secolele anterioare. Dar, în al doilea rând, nu trebuie să pierdem din vedere faptul, că această imagine este rezultatul activității unor cărturari, a unor erudiți, care se adresează, în general, unui public deosebit de restrâns, aceluia care aveau cunoștințe de carte și care aveau puterea economică necesară de a intra în posesia unui manuscris sau a unei cărți, obiecte extrem de prețioase în epocă. Din această cauză marea majoritate a informațiilor despre Veneția, pe care le-am amintit mai sus, se opreau la un număr limitat de persoane și nu aveau puterea de a penetra în straturi mai largi ale populației. Cu toate acestea și oamenii simplii au avut posibilitatea să-i cunoască pe venețieni, mai ales datorită contactelor directe stabilite cu negustorii și călătorii din cetatea lagunelor, care au ajuns în spațiul românesc. Astfel, este posibil ca “venetic” sau “vânăt” să fie cuvinte care să reflecte tocmai aceste contacte directe între români și venețieni. Este, bineînțeles, doar o ipoteză care ar avea darul de a întregi imaginea pe care românii și-au format-o despre Veneția și venețieni.

IMAGINEA ITALIEI LA GRIGORE URECHE ȘI MIRON COSTIN

În secolul XVII, cea mai mare parte a cunoștințelor despre Italia și italieni care pătrund în cultura română se regăsesc, în special, în cadrul istoriografiei, lucru explicabil dacă avem în vedere că aceasta ocupa locul al doilea, după scrierile cu caracter religios, în cadrul culturii noastre scrise. De asemenea trebuie să subliniem faptul că în acest secol, la fel ca și la începutul celui următor, istoriografia română a cunoscut cea mai importantă dezvoltare în Moldova, unde apar cronicarii și oamenii de cultură cei mai reprezentativi pentru întreg spațiul românesc. Acest fapt este explicabil dacă ne gândim că Moldova, la fel ca și Țara Românească, nu fusese ocupată de o putere străină, așa cum se întâmplase cu Transilvania ocupată de austrieci la sfârșitul secolului XVII, dar, spre deosebire de Țara Românească, avea de suportat o dominație otomană în forme ceva mai atenuate și păstra un contact direct, permanent și mult mai intens cu principalele centre de cultură din Polonia, influențate în mare măsură de cultura și civilizația italiană. Din această cauză, istoriografia moldoveană este superioară celei muntene, inclusiv în problema reflectării istoriei universale și, ceea ce ne

interesează pe noi, în problema reflectării imaginii Italiei și a italienilor.

Indiscutabil că cei mai importanți exponenți ai istoriografiei românești din Moldova secolului XVII sunt Grigore Ureche (1590-1647) și Miron Costin (1633-1691). Amândoi erau membri marcanți ai boierimii moldovene, au ocupat demnități de prim rang și au fost puternic influențați de umanismul occidental, inclusiv de cel italian, datorită timpului îndelung pe care l-au petrecut în Polonia, la studii sau cu alte prilejuri.

Primul dintre aceștia și-a dobândit un binemeritat loc în istoria culturii și literaturii române printr'o singură, dar fundamentală, operă intitulată *Letopisețul Țării Moldovei, de când s'au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă*. Este prima cronică în limba română a Moldovei, care prezintă istoria țării, așa cum rezultă și din titlu, de la 1359 până la anul 1595. Una din trăsăturile cele mai caracteristice ale umanismului lui Grigore Ureche o constituie evidențierea și sublinierea originii romane, latine a limbii și a poporului român în întregul său. El îi precede lui Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir și este cel dintâi care proclamă, în românește și pentru români, aceste fundamentale adevăruri istorice.

Din această cauză, Italia, care contează pentru cronicari este în primul rând cea a Imperiul roman, a Romei antice și a romanilor cuceritori, cei care au contribuit în mod hotărâtor la formarea limbii și a poporului român. "*Rumânii, câți se află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sântu cu moldovenii și toți de la Rîm se trag*". este fraza simbol pentru imaginea Italiei în opera lui Ureche, fără a mai vorbi despre importanța ei în concepția sa privitoare la originea românilor.

În legătură cu numele de Valahia și de valahi, Grigore Ureche acceptă legenda potrivit căreia acesta ar deriva de la numele unui comandant roman din Dacia, Flacus, dar numai pentru Țara Românească, arătând că numele nu se potrivește și în cazul Moldovei și al moldovenilor: *“Chiemat-o-au unii și Flachia, ce scriu letopiseșile latinești, pe numele hatmanului râmlenescu ce l-au chiemat Flacus, carile au bătut războiul cu știții pre aceste locuri și schimbându-să și schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahiia. Ce noi acesta nume nu-l primim, nici-l putem da țării noastre Moldovei, ci Țării Muntenesti, că ei nu vor să dispartă, să facă doao țari, ci scriu că au fostu tot un loc și o țară și noi aflăm că Moldova s’au discălicat mai pe urmă, iar muntenii mai dintăi, măcară că s’au tras de la un izvod...”*. Recunoscând originea comună a românilor, Ureche era obligat să recunoască însă și existența unor state românești separate, așa cum o indica realitatea politică a timpului său, fapt ce explică restrângerea pe care o conferă termenul de Valahia doar la spațiul Țării Românești.

Despre limba română, Grigore Ureche afirmă că a suferit multe influențe de la popoarele care au intrat în contact cu românii, dar este, în esență, un derivat al latinei, majoritatea cuvintelor, dintre care unele sunt date ca exemplu, provenind din această limbă, iar altele chiar din italiană: *“Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinprejur, măcar că de la Rîm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune și predosloviia letopiseșului celui moldovenesc de toate pre rându; ce fiindu țara mai de apoi ca la slobozie, de prinprejur venindu și discălicându, din limbile lor s’au amestecat a noastră; de la rîmleni, cele ce zicem latină, pâine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găină, ei zic galena, muiere, mulier, femeie, femina, părinte, pater, al*

nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de n'am socoti pre amăruntul, toate cuvintile le-am înțelege. Așijderea și de la frânci, noi zicem cal, ei zic caval". O afirmare mai clară a latinității limbii române, întărită cu exemple grăitoare, nici că se putea face mai bine în acele vremuri.

Dar, pentru a întări ideea de romanitate a românilor, cronicarul recurge și la dovezile materiale, multe dintre ele dispărute, ale prezenței romanilor pe teritoriul fostei Dacii: *"Află-să această țară să fi fostu lăcuit și alții într'însa mai nainte de noi, de unde cetățile țării să cunoscă că-i lucru frâncescu, de au lăcuit oștile Rîmului și au iernat de multe ori, bătându-să uneori cu sțiții sau tătarii, uneori cu Bosna și cu Rumele și la perși trecându. Ce fiindu în calea răotăților și stropșiindu oștile, care de multe ori să făcea războaie pre acesta loc, cum încă semnile arată, carile le vedem multe pretitindinile: movile mari și mici și șanțuri pre Nistru, pre Prut, prin codrii, n'au mai putut suferi, ce s'au răsipit și s'au pustiit".* Considerăm că aceste urme materiale ale prezenței romanilor în Moldova au constituit, alături de intensele relații moldo-genoveze din evul mediu, unul din izvoarele legendei conform căreia o bună parte din cetățile molodvenești au fost construite de genovezi. Ceea ce Ureche afirmă doar în trecut, interpolatorul său, Misail Călugărul, afirmă cu toată convingerea, înșirând și numele cetăților pe care genovezii le-au construit, de fapt cele mai importante cetăți ale țării. *"Aflatu-s'au într'această țară și cetăți făcute mai de demultu de ianovedzi: cetatea în târgul Sucevii și cetatea la Hotin și Cetatea Albă și cetatea Chilieii și cetatea Neamțului și cetatea Noaă, Romanul, ce i s'au surpat pământul ș'au cădzut cetatea".*

Pentru Ureche, însă, imaginea Italiei nu se limitează la Imperiul roman și la aportul romanilor la formarea poporului și limbii române. În cronică sa apar inserate și alte câteva

informații, de data aceasta chiar despre Italia și italieni. Sunt informații scurte și fragmentare în care italienii apar în contextul mult mai larg al istoriei universale, fie că este vorba de ultima încercare de unire a bisericilor catolică și ortodoxă în timpul conciliului de la Florența și Ferrara din 1438-1439, fie că este vorba de expansiunea otomană în sud-estul Europei, expansiune care s'a lovit de rezistența îndârjită a italienilor, mai ales venețieni, dar, care uneori a profitat și de complicitatea acestora, mai ales genovezii.

Astfel, despre conciliul din 1438-1439, Ureche spune că: "... *Fu săbor mare în Florenția, în țara Italiei, adunare mare de părinți, ca să poată împreuna biserica răsăriteană și cu apusului...*".

Despre expansiunea otomană și rolul italienilor, prima informație pe care o furnizează Ureche se referă la debarcarea turcilor în Europa, eveniment plasat de cronicar în 1363 și făcut posibil, după cunoștințele sale, de flota genoveză: "... *văzându cum s'au pomenitu mai sus vrajba între greci și slăbiți de războaie ce făciia între ei, năimindu cu leafă vase de la Ghenua și după ce au dobânditu Helespontul, au trecut la Trația în anii 6871 (1363 - n.a.) și Galipoli...*". Și în continuare informațiile oferite de Ureche vorbesc despre expansiunea otomană favorizată de genovezi, uneori chiar în detrimentul altor italieni, cum ar fi venețienii: "*Decii al doilea Amurat căzu la împărăție, acesta cu ajutorul ce avea de la Ghenua, trecând la Trația, au bătut pre unchi-său Mustafa, și Thesalonica au fărămatu, carile era orașu bătrân, tare și plin de avuție și pre acele vremi Veneția o ținea*". Dar acest ajutor nu a reușit să protejeze interesele genovezilor din Marea Neagră, deoarece Mehmed II, după cum ne spune Ureche: "*Apucat-au și Eubeia (posesiune venețiană - n.a.) și Chfeea (Caffa - n.a.) ce o ținea ghenovezii*". Ultima informație din cronică lui Ureche privitoare la italieni se

referă la cuceririle făcute de Baiazid II în detrimentul venețienilor: “*Deciia Baiazid al doilea luuându împărăția, războiu cu venețienii făcu și le-au luat Naupactul, Methona, Dirahia și toată Dalmația au prădatu...*”.

În concluzie la cele spuse până acum despre cronică lui Grigore Ureche se observă că la el informațiile despre Italia se pot împărți în două mari categorii și anume: informații despre Imperiul roman și despre romani, legate direct de formarea limbii și poporului român, de romanitatea românilor, și informații despre Italia medievală, cum sunt cele referitoare la tentativa de unire a bisericilor catolică și ortodoxă și cele cu privire la relațiile italienilor, venețienilor și genovezilor, cu turcii otomani, relații ce au oscilat între colaborare și confruntare. Acest tip de informații, care apare la Ureche într-o formă destul de restrânsă, va fi dezvoltat în mod considerabil de urmașii săi în scrierea istoriei, dintre care primul este Miron Costin.

Descendent al unei familii de origine munteană, Miron Costin poate fi considerat unul dintre cei mai importanți exponenți ai umanismului românesc din secolul XVII, un umanism cu o configurație particulară, corespunzătoare momentului târziu și împrejurărilor specifice de apariție. În același timp, influența exercitată de Polonia, unde a studiat și a trăit mulți ani și, prin intermediul ei, de umanismul renascentist italian asupra sa a fost foarte importantă.

Opera lăsată de Miron Costin este remarcabilă și, de aceea, el poate fi socotit cel mai însemnat dintre cronicarii noștri. Implicat toată viața în politică nu a avut timp, din păcate, să termine vastul plan pe care-l concepuse: întreaga istorie a Moldovei și, în general, a poporului român de la Traian și până în zilele sale. Din această mare lucrare a reușit să scrie doar partea de început (*De neamul moldovenilor, din*

ce țară au ieșit strămoșii lor) și sfârșitul (*Letopisețul țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, care narează evenimentele cuprinse între 1595, acolo unde le lăsase Ureche, și 1661).

De neamul moldovenilor... este prima lucrare din istoriografia română care își propune prezentarea formării poporului român, una din temele care va sta în centrul atenției celor mai mari istorici ai noștri. Este și cea dintâi operă care nu se prezintă sub forma unei cronici, fiind o analiză a unei probleme istorice. Scriind această lucrare, pe care a început-o în tinerețe pentru a o redacta definitiv abia în ultimii ani de viață, Miron Costin a urmărit să dovedească originea latină a românilor. În același timp, în ceea ce privește imaginea Italiei și a italienilor, el pornește de la Imperiul roman și de la romani pentru a descrie Peninsula și pe locuitorii ei, poate cea mai fidelă și mai interesantă descriere pe care o întâlnim în cultura noastră până spre sfârșitul veacului XVIII.

Urmărind să demonstreze romanitatea românilor și unitatea lor din acest punct de vedere, Miron Costin pornește de la o amănunțită și foarte sugestivă descriere a Italiei, descriere asupra căreia ne vom opri însă cu atenție, puțin mai târziu. În cel de-al doilea capitol al lucrării, "*capul al doilea*", el întreprinde o indispensabilă incursiune în istoria Imperiului roman. În primul rând, cronicarul nostru consideră că acest imperiu a fost cel mai mare din întreaga istorie: "*Împărăția Rîmului căriia putere și lățime asemenea nu a fostu nici o împărăție de cându ieste lumea, de măriia ei citește toate istoriile lumii, mai mare nu vei afla alta, nici în cele trecute*". După aceea vorbește de numele imperiului și de începuturile sale legendare: "*Numele său se trage de pe orașul Roma, noi zicem Rîmul, care oraș ieste în Italia, pre apa Tivrului curătoare în Marea Albă, cu cale de câteva mile mai jos de Rîm, din izvoarele munților Italiei început. Iară începutul*

impărăției aceștia (...), iese din Troada, care au răsipit-o elinii, sau cu altu nume grecii (...). Și zidindu pre jumătate Romul și pre jumătate de orașu Rem și încă neînălțate zidurile, au venit întru una din zile Rem să vază sporiul lucrului a frățâne-su, în partea unde zidiia frate-său, Romul, și vrând să facă șagă, au sărit peste zidul frățâne-său răsând. În loc frate-su, luând semnu de piezi răi orașului, apucă un fuște și lovește pe frati-său pen mijlocul trupului. Cade Rem mort de rană, iară Romul, stând asupra trupului, au zis: «Așa să petreacă toți carii vor vrea să saie zidurile acestea»". Apoi, Miron Costin face o scurtă istorie a Romei și a imperiului său, insistând mai ales asupra formelor sale de organizare: regat, republică, imperiu și se oprește la uriașa sa întindere, impresionantă pentru toți cei ce o cunosc: "Hotarile aceștii împărății a Rîmului mai necoprinsă sântu, că nu niscareva munți sau ape curătoare, cum vedem acum că despartu crăie de crăie și împărăție de împărăție, ci din toate părțile le-au fostu hotarul Marea Ochianul, care încunjură pământul (...)".

În continuare, Miron Costin descrie, cu amănunte semnificative, luptele dintre Decebal și Traian, procesul de colonizare a Daciei de către Romani și, ca dovezi principale ale romanității românilor, aduce *limba și numele de român*.

Dar, pentru a putea scrie despre Imperiul roman, despre romani și despre formarea poporului și a limbii române, el și-a dat seama că trebuia să facă o descriere cât mai amănunțită, în limitele cunoștințelor din vremea sa, a Italiei și a italienilor. Pentru aceasta s'a folosit de lucrările pe care a avut posibilitatea să le consulte în Polonia, cum ar fi cele ale lui Jarosz Otwinowski, Pawel Piasecki, Samuel Twardowski și ale altora, dar a beneficiat și de informațiile pe care i le-a furnizat un misionar italian aflat în trecere prin Moldova, Vito Piluzzi.

Descrierea lui Costin începe, cum era și firesc, cu poziția geografică a Italiei, poziție raportată la aceea a spațiului românesc: *“Țara Italiei, de aicea de la noi, dreptu spre apusul soarelui ieste, nu așa depărtată de țara noastră, că de la Belgradul carile îl știm mai toți că ieste pe Dunăre, unde cade apa Savei în Dunăre, niguțătorește mergându, cale de 30 de zile ieste până la Vineția și Vineția ieste pre pământul Italiei.*

În statul său ieste între mări, ca și Greția, adecă țările grecești, că dincoace, dinspre noi, să închide cu o limbă de mare, care iese din Marea Albă – vinețienii zic acei limbi Calfo di Vineție, adecă limba sau grumazii de Vineția – să zice și cu alt nume și Marea Adriaticum, marea de Adrie (...). Iară despre ceialaltă parte, spre apus, izbucnește iară din aceiași Mare Albă un unghi de mare, însă nu cu atâta lungime, cum ieste limba aceastalaltă dinspre noi. Și pre cealălalt unghi dincoalea, ieste Italia și în dricul pământului, spre miazănoapte, dincolo, până la hotarăle franțozului”.

După această precisă descriere a poziției geografice, cititorului îi erau oferite amănunte despre hotarele Italiei și cu cine se învecina ea: *“Hotarăle ei dispre răsăritu, dispre noi, cum s'au zis mai sus, limba de mare, și apoi Stiria, Carintia, Avstria, țările Împărăției Nemțești; dispre miazănoapte franțojii, dispre apus Hispania, iară dispre amiazăzi să închide cu marea ce-i zicem noi Albă și totu aceia ieste carea să închide până la Țarigrad”.*

Urmează câteva amănunte interesante și indispensabile despre situația politică a Peninsulei: *“Așa are Italia domnii împărțite în sine, cum avea și Greția într'o vreme, căroro domnii și țări sânt numele acestea: Liguria, Tăscana, Umbria, Sabina, Latium, de unde ieste limba latinească și de la Latin craiul, Neapolis, crăia suptu craii Hispaniei,*

Calabriia, Apuliia, Romaniia, Istriia, Hetruria, Campaniia și mai sântu mai mărunte țări, carele trec cu condeiu pentru zăbavă (...)".

În continuare urmează o descriere impresionantă, aproape mirifică, pe care cronicarul o face Italiei, descriere din care ne dăm seama cât de mult a fost el influențat de această țară și de tot ce reprezintă ea: *"Ieste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, târguri vestite, pline de toate bivșugurile și pentru mare iscusenii și frumusețuri a pământul aceuia, i-au zis raiul pământului, a cărui pământu, orașile, grădinile, tocmelile la casile lor cu mare desfătăciune traiului omenesc nu are toată lumea, supt ceriu blându, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grâu, vinuri dulci și ușoare, untdelemn, mare bivșug și de poame de tot feliu: chitre, năramze, lămii și zahar (...)*". Oamenii care locuiesc o astfel de țară nu pot fi nici ei altfel decât încântători: *"... și oameni iscușiți, la cuvântu stătători, peste toate neamurile, neamăgei, îndată tovaroși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenire, supțiri, pentru aceia le zicu gentilomi, cum zicu grecii: celebrii, și la războaie neînfrânți într'o vreme (...)*". Cu astfel de țară și astfel de oameni pe nimeni nu trebuie să mire că Italia se află în fruntea culturii universale: *"Aceia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura, cum era într'o vreme la greci Athina, acum Padova la Italiia, și de alte iscusite și trufașă meșteșuguri"*. Din această afirmație a lui Miron Costin se constată și puternica influență pe care centrul cultural de la Padova a avut-o în țările române, dar și în Polonia, acolo unde cronicarul nostru a putut intra în contact cu el prin intermediul culturii polone.

Deosebit de interesantă este apropierea pe care Miron Costin o face între români și italieni plecând de la denumirea

de valah (vlah, olah etc.) pe care popoarele neromanice o dau atât unora, cât și celorlalți: *“Numele Italiei ieste vechiu, la toate istoriile cele vechi latinești, de pe Ital, craiul lor. Nemții italiianului zic valios și noao, moldovenilor și muntenilor, iar așa valios, franțozii italiianului valașhos, noao și muntenilor valașhos, leșii italiianului vloh, iară noao voloșin, iar muntenilor acum s’au luat leșii după vaea Oltului și au mai adaos tiparnicii lor o slovă M, de le zicu molteni, adeca olteni, ungunii italiianului: olașu, iară moldoveanului și munteanului olah. Și țării Italiei leșii zic Vlosca Zemlea, adeca Țara Vlohului, iară țării noastre: Vlosca Zemlea.*

Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într’o oglindă și te privește de unde ești, lepădându de la tine toate celelalte basme (...).”

Obiceiurile italienilor au reținut, de asemenea, atenția lui Miron Costin, tocmai pentru că se asemănau destul de mult cu cele ale românilor: *“Multe obiceiuri într’acest neam trăiesc a italiianilor, până astăzi: așa de oaspeți la casile lor, nemăreți, voioși și libovnici (nu știu din ce muntenii, o samă, s’au abătut pușintel den aceasta hire), așa la petrecăni, la întrebare unul pre altul de viață, firea, clătirea. Cine au fost în Italia să vază pre italiiani, să ia aminte, nu-i va trebui mai mare dovadă, să crează că un neam sântu cu moldoveni”.*

În fine, Miron Costin nu încheie descrierea Italiei și a italienilor fără să facă o concludentă paralelă lingvistică între italiană și română: *“... și limba este dovada că în graiul nostru până astăzi sânt cuvintele, unile latinești, iar altele italienești. Să miră un historic anume Cavație (Wolfgang Kowaczocy - n.a.), dzicând: «De mirat lucru că limba moldovenilor și a muntenilor mai multe cuvinte are în sine*

rîmlenești, decât a italienilor», măcară că italianul tot pre un loc cu rîmlenii. Ce aceia nu-i divă, că italianii târziu ș-au scornit limba din latinească, așa de iscusită, de dezmierdată, cât că ieste limba îngerească îi zicu-i. Și întru unile voroave peste samă își aduce cu a noastră, ales cu aceste siloves: dellia, di, delia noi, vo siniorio, cum la noi: la dumnata, de la tine, de la dumneata, la noi de la voi, care acestea în limba latinească, adecă rîmlenească, acum nu încape, ce cură fără acestea în măsurile sale”.

Este, am putea spune, o descriere aproape completă a Italiei și a italienilor la nivelul cunoștințelor accesibile lui Miron Costin în secolul XVII, o descriere foarte exactă care permite cititorului român al epocii să cunoască detaliat Peninsula și ce înseamnă ea pentru istoria universală dar, în același timp, îi permite să-și formeze și o imagine exactă despre romanitatea românilor și despre legăturile de rudenie și afinitățile existente între italieni și români. Citind această parte a lucrării lui Miron Costin putem fi încredințați că românii acelei epoci aveau în fața ochilor nu numai minunățiile Italiei, dar și asemănarea frapantă dintre cele două țări și popoare. Este, trebuie să recunoaștem, o mare măiestrie literară a lui Miron Costin, care nu scapă nici o ocazie și reușește să găsească cele mai potrivite și unduitoare cuvinte atunci când este vorba să demonstreze romanitatea românilor și unitatea lor în întreg spațiul românesc.

Informații despre Italia și italieni, nu de aceeași valoare cu cele despre care am vorbit până acum, apar însă și în alte lucrări ale cronicarului moldovean. Astfel, în *Letopisețul țării Moldovei, se amintește originea italiană a lui Gaspar Grațiani, domn al Moldovei între 1619 și 1620, care de fapt era un morlac italianizat, se vorbește despre ajutorul pe care principele Transilvaniei, Sigismund Báthory l-a cerut Papei de la Roma împotriva polonilor, după ce aceștia l-au alungat din*

scaunul Moldovei pe Ștefan Răzvan, despre faptul că Petru Șchiopul, după ce a părăsit Moldova în 1591, s'a stabilit și a murit la Veneția, ceea ce este din nou neadevărat, precum și despre insistențele pe care papa și venețienii le-au depus pe lângă regele polon Vladislav IV (1632-1648), ca acesta să-i atace pe turci după declanșarea războiului turco-venețian pentru Creta.

O informație mult mai interesantă, referitoare la prezența genovezilor în Moldova și în Bazinul Mării Negre o întâlnim în lucrarea *Poema polonă*. Aici se spun următoarele: *"... o lumină mai darnică ne este dată în schimb numai pentru Chilia, fundată de genovezi pe malul Dunării și făcând parte din stăpânirile lor ce se întindeau în Crimeea și în această țară, pe atunci când țineau zălog de la împărații din Stambul toată Marea Neagră și stăpâneau și Crimeea. Tot astfel și Caffa în Taurica a fost întemeiată de ei la malul mării, și pe marea aceea plutea veșnic flota lor"*.

În sfârșit, alte câteva informații referitoare la Italia și la italieni apare într'o altă lucrare a lui Miron Costin, intitulată *Istorie de Crăiia Ungurească*. Aici este amintită intervenția lui Ludovic cel Mare de Anjou (1342-1382) în sudul Italiei, în regatul napolitan, dar și împotriva Veneției: *"Acela Ștefan voevodul din porunca lui Liudovic craiu întru agiutorul unui domn de Padova orându-i, împotriva venețienilor, la mare strămoare au dus pre Veneția (...)"*. Apoi este arătat impactul pe care l-au avut în Italia victoriile lui Iancu de Hunedoara și Vladislav I obținute în "campania cea lungă" din 1443 și 1444: *"Mare veste și bucurie la toate crăiele au purces dintru acea cale a lui Vladislav și izbânde de ce s'au făcut, de care bucurie multe dzile toate olatele fiind pline, de pretutindeni au venit soli, ales de la Veneția, de la Ghenua, de la papa, cu pomenire de bine, cu îndemnare să nu părăsească craiul lucrul carele l-au început, neîndoindu-să de agiutorul de la*

toată Italia, care cu vasele sale va închide tot Helespontul (...)”. Ultimele informații se referă la posibilele ajutoare pe care statele italiene, mai ales Veneția și papalitatea, le puteau trimite Ungariei amenințată de expansiunea otomană în 1480 și 1526.

Apare evident faptul, după toate cele spuse până aici, că Miron Costin a fost cronicarul care a oferit cititorilor săi cele mai bogate informații despre Italia și italieni, având astfel o contribuție majoră la formarea imaginii acestora în cultura noastră veche. Cu el poate fi comparat doar contemporanul său ceva mai tânăr, Dimitrie Cantemir, cel ce a depășit cu mult nivelul cronicarilor și poate fi considerat cel mai important exponent al culturii românești până la jumătatea secolului XIX.

IMAGINEA ITALIEI ÎN CRONICI MUNTENE

În Țara Românească, la fel ca în Moldova, imaginea Italiei și a italienilor s'a format mai ales datorită istoriografiei, unul din principalele instrumente scrise ale culturii românești vechi. Spre deosebire însă de Moldova, datorită unei dominații mai apăsătoare exercitate de Imperiul otoman și a unor contacte mai dificile cu statele creștine din centrul și apusul Europei, istoriografia propriu-zisă apare ceva mai târziu, iar influența umanismului s'a făcut simțită, de asemenea, cu ceva mai multă greutate.

Cronicile alcătuite aici păstrează o factură mai arhaică, sunt uneori simple compilații, fiind inferioare în general celor moldovene, atât sub raportul literar cât și informativ. Desigur, cronicarii moldoveni nu erau pe deplin obiectivi, ei reprezentând o anumită clasă socială, boierimea, și promovând anumite concepții politice. Dorința de a prezenta istoria așa cum a fost era totuși mai importantă pentru ei decât folosirea sa în scopuri partizane. Cronicarii munteni se dovedesc însă mult mai angajați cu scrisul lor în disputele politice ale vremii, lucrările lor transformându-se pe alocuri în adevărate pamflete.

Evident că acest lucru a avut repercursiuni și în ceea ce privește reflectarea istoriei universale, cronicile muntene fiind sensibil mai sărace în acest domeniu decât cele moldovene. Cu toate acestea, putem întâlni în ele destul de multe și variate informații privitoare la Italia și la italieni și, din acest punct de vedere, credem că istoriografia și cultura din Țara Românească nu sunt cu mult mai prejos decât cele din Moldova.

Prima lucrare istorică din Țara Românească ce ne va reține atenția este *Cronograful* sau *Cronica universală*, tradusă și compilată de Mihail Moxa la 1620. Această operă ocupă un loc de seamă în evoluția culturii și literaturii române în primul secol de afirmare a acestora în limba poporului nostru, în evoluția istoriografiei românești, unul din genurile cele mai importante și mai valoroase. Ea a apărut, parcă simbolic, la un secol de cel mai vechi text românesc ce ni s'a păstrat, *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung*, din 29-30 iunie 1521, și este cea dintâi lucrare care trece dincolo de epoca post coresiană. Cu ea intrăm în epoca românească, epoca biruinței cărții românești asupra celei slavone. *Cronograful* lui Moxa nu mai este o operă de epigon, o copie scrisă undeva într'un colț de țară mai ferit de tulburările zilei, nu mai este nici măcar o lucrare pornită din inițiativă particulară, în afară de cei chemați de a avea înaintea de toate grija pentru trebuințele vieții obștești. Pentru întâia oară se face încercarea de a se da în românește o istorie universală, iar opera de traducere și compilație a fost săvârșită din porunca și cu binecuvântarea unui episcop, Teofil al Râmnicului. Nu contează atât influența pe care a avut-o *Cronograful* lui Moxa asupra contemporanilor și urmașilor, influență de altfel destul de redusă, cât mai ales spiritul nou, care a prezidat la alcătuirea lui, spirit ce a marcat victoria definitivă a limbii române în cultura noastră.

Lucrarea lui Moxa a fost realizată pe baza cronicii bizantine a lui Constantin Manasses într'o versiune medio-bulgară, a analelor sârbești, printre care opera foarte răspândită, *Arătare în scurt a celor întâmplare de la Adam până în zilele noastre (1425)*, a lucrărilor patriarhului Nichifor, ale lui Simeon Magistrul, Ioan Zonaras etc., și cuprinde evenimentele de la "facerea lumii" până la 1489. În ea putem întâlni, scrisă într'o limbă apropiată, prin expresii și imagini, de cea populară, informații despre asirieni, egipteni, caldeeni, perși, romani, bizantini, despre împărații din Apus și Răsărit până la stabilirea dominației turcești în Europa, despre Imperiul otoman până la domnia lui Baiazid II (1481-1512).

Majoritatea informațiilor despre istoria Italiei pe care le putem întâlni în această *Cronică universală* a lui Moxa se referă, ca și în cazul altor cronografe, la istoria Imperiului roman și, doar câteva, la istoria medievală, la participarea italienilor la cruciade și la luptele cu turcii.

Istoria romană începe cu momentul întemeierii și continuă până la transformarea împăraților romani în împărați bizantini. Detaliile sunt numeroase, astfel încât cel ce citea lucrarea putea să-și formeze o imagine, dacă nu completă, cel puțin foarte largă despre Roma și împărații ei. Despre întemeierea orașului se poate citi: "*După aceea zidi Romil cetatea prea mare și frumoasă. De la Adam și până s'au făcut Rîmul, 4708 de ani (de fapt 4755 - n.a.). Și cu glas de bucium ură: să asculte toată lumea de cetatea ce i se puse numele Rîm. Deci câți es de acoloa, ei se chiamă rumâni*" (confuzie a autorului între romani și români - n.a.).

Urmează descrierea domniilor celor șapte regi ai Romei, dintre care noi ne vom opri aici doar asupra lui Romulus, fondatorul orașului și primul ei rege: "*Deacă muri moșul lui Romil, Amulie, atunci să rădică împărat Romil și adună*

oameni dinprejur, de-i băgă să lăcuiască la Rîm. Și fu întâiu împărat (rege - n.a.) Rîmului Romil. Și-ș tocmi boiari svetnici, tot înțelepți, și multe țării plecă supt sine. Și împărăși Romil 48 de ani" (de fapt 38 de ani, între 753 și 715 î.d.H - n.a.).

Sugestivă este și descrierea faptelor care au condus la înlocuirea regalității cu republica: *"Cetatea Rîmului până la Tulie au fost supt împărași (regi - n.a.). Iară pentru că sili un fecior a lui Tulie, luo pre Lucritiia, muiarea lui Colatin (Collatinus - n.a.), om de rudă bună, atunce se adunară toți bunii Rîmului depreună și sfătuiră să nu mai fie împărași, ce tocmiră în toți anii să-ș pue sfetnici, cum zicem noi judeș sau pârgari, iară grecii ipat, pentru trufa lor".*

Cronograful trece destul de repede peste istoria republicană a Romei, deși aceasta a durat aproximativ 500 de ani, pentru a se opri mult mai pe larg asupra împărățiilor romani. Descrierea domniilor lor este un amestec de adevăr istoric și de legendă, oferind cititorului vremii o lectură, bănuim, destul de plăcută. Ea se deschide cu prezentarea lui Iulius Caesar, numit de autor Gaie Chesar: *"Gaie schimbă domnia spre împărăție, că pobedi fără de număr multe limbi și țări și lărgi tăriiia Rîmului până la margine pământului. Și-ș puse nume Chesar, pentru că era zămislit în trupul maică-sa, și când fu aproape de născut, ia muri, și numărară lunile și socotiră că e viu coconul într'ânsa. Deci o spentecară și scoseră coconul dentr'ânsa. Drept aceea-i puseră nume Chesar, ce se zice spentecat".*

Despre Octavian Augustus se spune printre altele că: *"Acest Avgust sparse împărăția lui Potolomei <...>. Acesta încă iabi să-l cheme Chesar și nainte de nașterea lui văzu tată-său un vis, că răsări soarele de trupul mueriei lui. Și spuse un filosof, deacă auzi: «O, ome, împărat a toată lumea veri naște <...>». El de-acia goni de la sine mâncărnicile și*

cinstiia înțelepciunile și cărtularii. Și tocmi lumea toată supt sine de-i da dajde”.

În cuprinsul domniei urmașului lui Augustus, împăratul Tiberius, este povestită sumar și răstignirea lui Iisus Hristos: *“În al 19 an de domniia lui Tiverie, pre I(isu)s H(risto)s l-au răstignit ovreei pre cruce și Pilat între Ier(o)s(a)l(i)m, ș-au arătat moartea și au fost îngropat. De aciiia au prădat iadul și i-au spart tăriiia și au învins a treia zi den moarte”.*

În continuare sunt descrise, în aceeași manieră, domniile lui Caligula: *“Avea viață spurcată și nărav sireap și ucigașu, și siliia fete, și de ruda lui rușina, și numai ce bea și mânca, cu alăute și cu măscărnicii. Și mulți cu avuție ucise fără de vină, de le lua bunătatea”,* Claudius: *“... și era blază și fricos”,* Nero: *“... și era fără rușine și plin de curvie. Făcea-ș voia trupului și pre pântecelui, mânca și bea fără rând, și era tot beat de vin”,* Vespasian: *“Veni rândul lui Vespasian de domnie, că-l alese sfatul și oștile pentru că era înțelept și bărbat bun și cu năroc”,* Titus: *“... om dumnezeesc și preavoinic, bun și ogodnic și foarte îndurător și darnic”,* Domițian: *“... pohtiia avuție și aur și argint, de cărciumăriia veniturile și adăocea vamele, vărsa sângele fără milă și prăda oamenii”,* Nerva: *“... om bun și m(i)l(o)stiv și nu iubiia stră(m)bătățile, nice slușiia pre nime”.*

Despre Traian sunt spuse numai cuvinte de laudă: *“... Traian, voinic și b(ă)rbat, viteaz și răbduriv întru judecată și derept și nefățarnic. Acesta plecă cerbicia eghiptenilor și birui trufa turcilor și în puțină vreme de marginea pământului până în margini o primblă și toți înălțații supt sabiia Rîmului curând plecă”,* dar nu se menționează nimic în legătură cu războaiele sale dacice. Urmează însemnări despre aproape toți împărații romani, până la Theodosie cel Mare, care împarte împărăția în două

părți, de apus și de răsărit, *Cronograful* mergând pe urmele împăraților răsăriteni, deveniți, ceva mai târziu, bizantini.

Amestecând legendele cu adevărul, scoțând în evidență ceea ce era mai caracteristic pentru fiecare împărat în parte, dar uneori uitând să amintească faptele lor fundamentale, *Cronograful* lui Moxa este, din acest punct de vedere, o primă istorie a imperiului roman scrisă în limba română. Parcurgându-i paginile se constată însă, că autorul său nu a putut să-și depășească condiția intelectuală de simplu traducător și compilator, informațiile bogate despre romani nefiind corelate cu procesul de formare al limbii și al poporului român, cu romanitatea românilor. Distanța dintre Moxa și contemporanul său moldovean Grigore Ureche este, din acest punct de vedere, foarte mare și nici nu poate fi luată în discuție o apropiere între cei doi. Față de cultura lui Grigore Ureche, Moxa nu este decât un simplu învățacel, ce nu-și poate depăși modesta condiție.

Cauzele acestei situații pot fi căutate în diferențele de capacitate intelectuală dintre cei doi, dar și în diferențele de influențe și de mediu în care au trăit fiecare. Este o epocă de ruptură pe toate planurile între Occidentul și Răsăritul european, ruptură determinată de profunde transformări ce se petrec în partea occidentală. În aceste condiții, Polonia, de influența căreia a beneficiat Ureche și alți intelectuali moldoveni, rămâne o punte de legătură cu Apusul, dar Imperiul otoman respinge influențele din această direcție, fapt ce va avea repercursiuni negative și asupra Țării Românești, statul românesc cel mai supus influenței otomane.

Cu toate acestea, în *Cronograful* lui Moxa, mai putem întâlni câteva informații despre italieni, despre acei italieni care au ajuns în spațiul balcanic și la Constantinopol. Astfel, este amintită participarea italienilor la cruciada a IV-a,

încheiată prin cucerirea Constantinopolului în 1204, participarea venețienilor cu 30 de galere la cruciada încheiată cu dezastrul de la Nicopole din 1396 și rezistența pe care italienii, mai ales genovezii din Pera, au opus-o lui Baiazid I (1389-1402) atunci când acesta a încercat să cucerească capitala Imperiului bizantin: *“Deci se prinseră întâiu la Galata să o dobândească și puseră trăbăcie. Deci începură a o bate cu tunuri, și oborîia zimții cetății, oarea pătrundea și păreții. Deci cât strica turcii zua, noaptea zidiia frâncii, și se mira turcii că o vedea demăneață întreagă. Deci nu-ș foarte gândiia, că-i împrocica și frâncii den cetate cu tunurile, de-i delunga departe. Însă odată năvăliră turcii și intrară sup cetate. Atunce se spăreară frâncii, ce grăbiră la Țarigrad, de-i apărură.*

Deci așa ajuta unii altora și se sprijeniia unii pe alții de cătră vrăjmași, tocma 7 ani. Și le aducea den Trapezonda și den Cafa bucate și arme și ajutor, și de pen toate ostroavele câte nu era luate de turci și den Veneția încă viniia de le aducea hrană <...>”.

Principalele cronici al Țării Românești din secolul XVII și de la începutul secolului XVIII, *Letopisețul Cantacuzinesc* și *Cronica Bălenilor*, continuată de Radu Popescu (1655-1729) cu titlul *Istoriile domnilor Țării Românești*, reflectă în mod diferit imaginea Italiei și a italienilor. Fără a mai aminti discuțiile pe care cele două cronici le-au provocat în istoriografia noastră, trebuie să spunem totuși, că ele reflectă două puncte de vedere politice foarte diferite și, că încorporează numeroase extrase din cronica bizantină a lui Constantin Manasses, dar și din alte cronografe de proveniență greacă. Cu toate că izvoarele lor de istorie universală sunt aproximativ aceleași, cei care le-au redactat au acordat o importanță diferită informațiilor despre Italia și italieni, din motive care ne rămân pentru moment necunoscute.

Astfel, în *Letopisețul Cantacuzinesc* întâlnim acest tip de informații numai în două rânduri; atunci când se vorbește de originea latină a poporului român: “Însă dintâi izvodindu-se de rumânii carii s’au despărțit de la romani și au pribegit spre miază-noapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Morășului și pre apa Tisei ajungând și până la Maramurăș. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s’au tâns pre supt poalele muntelui până la apa Oltului, alții s’au pogorît pre Dunăre în jos. Și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoiei”, și atunci când Mihnea cel Rău este condamnat pentru faptul de a fi trecut la catolicism: “Iară Mihnea vodă, au căzut în eresul hulei duhului sfânt, că iată cum iaste tot ținutul apusului de putrezește cu marele Rîm în eresurile sale”.

În schimb, în *Cronica Bălenilor* informațiile despre Italia și italieni sunt mult mai numeroase și mai variate. Vorbindu-se despre întemeierea Țării Românești prin descălecatul lui Negru Vodă se amintește originea romană a românilor: “... Radu vodă Negrul, care avea scaunul său la Făgăraș de la moșii strămoșii rumânilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian împăratul Romii s’au socotit ca să-și mute scaunul dencoace, peste plai”. Apoi urmează o serie de informații de istorie universală care privesc relațiile Bizanțului cu lumea italiană și luptele dintre venețieni și turci.

Astfel, este amintită călătoria împăratului Manuel Paleologul la Roma cu scopul de a obține ajutor împotriva turcilor, dar “... pentru mândrirea, nevrând să sărute naraconi-ta papii, unde era chipul lui Hristos (după obiceiul lor), s’au mâneiat papa și nu i-au dat nici un ajutor”, războiul purtat de sultanul Mehmed I împotriva venețienilor:

“Peloponisu l-ai făcut să dea haraciu și cu venețianii au avut războiul pe mare și l-ai biruit și pă urmă s'au împăcat”, cucerirea Salonicului de către Murad II: “... au luat sultan Murat Solunul, care unii îi zic Salonicul, de la venețieni <...>”, conciliul de la Ferrara și Florența unde s'a încercat unirea celor două biserici, catolică și ortodoxă: “Și făcându-se sobor la Florenția, s'au așăzat toți și au făcut liturghie toți cu papa, după așezările lor. Apoi, nevrând să se iscălească vlădica de la Efes, toate lucrurile au rămas deșarte: că nici ajutor n'au dat papa și domnii frâncilor și nici vreun bine nu s'au făcut, că au umblat în deșărt 2 ani și iar în deșărt au venit”.

În continuare apar informații despre războiul lui Mehmed II cu Veneția, simultan cu războiul purtat cu Ștefan cel Mare, despre cucerirea Caffei, confundată în cronică cu întreaga Crimee: “Întru aceste vremi au luat sultan Mehmet Crîmul, care și Cafă să numeaște”, despre peripețiile și sfârșitul tragic al lui Djem-sultan: “În vremurile acestea au murit sultanul Mehmet și în locul lui s'au pus fii-său Baizet al doilea. Acesta avea frate, carele îl chema Gem-Sultan și s'au dus la Eghipt, cerând ajutoriu împotriva frățâne-său, dar nu i-au dat; apoi de acolo s'au dus la Țara Frâncească. Ci Baiazit au scris venețienilor să facă meșteșug să-l omoare. Și au găsit venețienii om al lor, carele știea limba hărăpească și l-ai trimis de s'au împrietenit cu Gem-Sultan și pen multă vreme ce au fost cu el, au găsit părlej și l-ai otrăvit. Iar frâncul, viind la sultan Baizit, multe daruri au luat; dar și el într'o noapte s'au aflat mort, mescându-i și lui cu acel pahar, cu carele au mescut și el altora”. Nu este uitată nici descoperirea Americii datorată unui italian, deși ea a fost făcută sub patronajul Spaniei: “America, Lumea cea Noao, o au aflat Criștov Columbul, călugăr frâncesc, cu cheltuiala Șpaniolului; care au fost neștiută de noi, și lumea noastră de ei neștiută”.

Pasaje interesante, amestec de istorie și legendă, întâlnim în cronică atunci când se vorbește despre atacul turcilor împotriva insulei Corfu, în 1537, și despre cucerirea Ciprului de către aceiași turci în 1570.

În legătură cu bătălia pentru Corfu dintre turci și venețieni putem citi următoarele: *“Întru aceste vremi au făcut turcii vrajbă cu venețienii și au trimis armata la Pogleia și la Corfu și la Chefaloniea, de au ars și au luat mulți robi de pen sate, fiind mai mare peste corăbii Dulfin pașa și Horiatin pașa ajungând la Corfus, unde erau moaștele lui s-ti Spiridon n’au putut face nimic, că de tri ori, în tri nopți, s’au arătat sfântul pașilor, în chip de călugăr îngrozindu-i cu un toiag și zicându-le că de nu se vor întoarce, vor să să căiască; și ei, văzând aceasta, s’au întors la Țarigrad, iar pe cale multe răutăți au făcut”*.

Începutul războiului pentru Cipru este descris și el în termeni sugestivi, meniți să-l înspăimânte pe cititor în legătură cu ferocitatea turcilor: *“Întru acești ani ai domniei lui Alixandru vodă, sultan Selim, feciorul lui sultan Suliiman, puindu-se la împărăție în locul lui tătâne-său, precum s’au zis mai sus, după tri ani ai împărăției lui, lt. 7079, iar au făcut vrajbă cu venețienii și au făcut 300 de cătărgi și au trimis patru pași la Rodos, la Finica, la Chipro, la Ocnele de sare, la Lefcosiea și la alte cetăți, de le-au luat, arzând, tăind, robind, care mare jale și mare plângere era între dânșii de atâta nevoie ce-i împresurase, că cu ce au perit și cu ce-au robit, au socotit venețianii că vor fi fost 40.000 de suflete”*.

Pentru secolul XVII nu este uitată cucerirea Cretei de către turci: *“Întru aceste vremi, au luat și turcii cetatea cea mare Candiea a Critului, care pen multe vremi au bătut-o și nu putea să o ia, iar acum au luat și săvârșit și au supus*

turcii tot ostrovul Critului”, iar pentru secolul XVIII se amintește participarea românilor la războiul turco-venețian pentru Moreea din 1715 și pacea de la Passarowitz din 1718, unde s’a consfințit pierderea definitivă a acestui teritoriu de către venețieni.

În fine, cronica mai amintește prezența la Veneția a unor români de vază, cum ar fi domnitorii Radu Mihnea, Grigore Chica și stolnicul Constantin Cantacuzino.

Putem afirma, prin urmare, că această *Cronică a Bălenilor*, deși și-a propus cu totul alte scopuri, a reușit să devină un izvor foarte important pentru formarea imaginii Italiei în cultura românească, a fost o adevărată oglindă a cunoștințelor și informațiilor despre Italia și italieni în cultura noastră de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII. Din acest punct de vedere informațiile, pe care ea le furnizează cititorilor, se apropie, atât calitativ, cât și cantitativ, de informațiile pe care le furnizau cronicile contemporane din Moldova. În același timp, merită subliniat faptul că, atât această cronică, cât și *Letopisețul Cantacuzinesc* afirmă, fără a intra în prea multe detalii, originea latină a poporului român, precum și unitatea sa în întreg spațiul pe care-l locuiește. Aceasta este, credem noi, încă o dovadă a unității culturale și spirituale a tuturor românilor, indiferent dacă sunt munteni, moldoveni sau transilvăneni și indiferent dacă împrejurările istorice au făcut ca în diferite epoci cultura lor să nu fie egală ca valoare în toate cele trei state sau, mai degrabă, provincii în care au trăit.

Dacă în cronica lui Radu Greceanu (1655-1725), *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, care este un fel de jurnal oficial al domniei lui Constantin Brâncoveanu și se întrerupe cu aproximativ o lună înainte de mazilirea domnului, se face o singură mențiune

despre italieni, mai precis despre venețieni, referitoare la participarea lor la negocierile și la încheierea păcii de la Carlowitz din 1699, informații ceva mai consistente pot fi întâlnite în *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*. Este o cronică favorabilă lui Brâncoveanu, scrisă probabil, pe la 1739, de către un autor rămas, din păcate, anonim.

În această cronică apar două mențiuni despre italieni, referitoare la războiul turco-venețian din 1684-1699 și la expediția otomană din Moreea, din 1715. Prima dintre ele ne vorbește despre recucerirea Chiosului de către turci de la venețieni, în 1695: *”Într’aceste vremi, când s’au pus împărat sultan Mustafa, i-au venit veste de la Sacâz, adecă Hio, că l-au luat turcii, de la Frânci, pentru că venise o armadă francească în zilele lui sultan Suliiman, unchiul lui Mustafa, ce au fost mai nainte și o luase cetatea Sacâzului. Iar după ce au stătut sultan Mustafa împărat, cum s’au zis mai sus, l-au luat turcii înapoi, care lucru toți turcii ținea că este norocos, orguliu, împăratul acesta și avea nădejde să-i meargă lucrul tot înnainte”*.

În privința celei de-a doua mențiuni, autorul anonim al cronicii face un rezumat exact și sugestiv al campaniei otomane din Moreea, din anul 1715, campanie încheiată cu o mare victorie pentru turci și o înfrângere la fel de mare pentru veneției: *“Întru aceste vremi a domniei lui Ștefan Vodă, vara, au făcut gătire mare turcii de oaste asupra țării Moreea, care o ținea venețienii de câțiva ani, luând-o ei de la turci și strângându-să oaste multă, singur viziriul Ali pașa s’au dus cu oștile. Și mergând în 40 de zile toată țara o au luat; unile cetăți mai numite și tari, având înăuntru frânci, au stătut înapotrivă, ci cu năvala ce da în 3-4 zile lua pe fieșcare de aceste. Iar cele mai multe sate, cetăți s’au închinat. Și cu mare izbândă s’au întors vizirul înapoi, pe carele cu cinste*

l-au primit împăratul, cum n'au priimit altădată împăratul pe alt viziriu. Și venețienii au rămas rușinați într'atâta vorbe ce au zis că au atâta și atâta galeoane, corăbii și altele pline de oști și Cavalerie de Malta și când au fost pe urmă nici cum nu ș-au ivit obrazul ca să dea ajutor ticăloșilor greci, de la care într'atâtea ani luase mare sumă de bani, ce i-au lăsat fără de ajutor de s'au robit mulțime de creștini pravoslavnici”.

Din aceste afirmații pe care le face autorul anonim al cronicii, interesant nu este atât reproșul pe care-l aduce venețienilor că au pierdut prea repede Moreea în fața turcilor, ci acela că au promis locuitorilor creștini de aici ajutoare militare suficiente pentru a-i putea apăra atât pe mare cât și pe uscat, ajutoare pe care nu le puteau însă trimite. Cu alte cuvinte au creat, cu bună știință, iluzii unor oameni care au avut încredere în ei, dar care după aceea au fost nevoiți să plătească scump aceste iluzii. Este, am putea spune, o manifestare a dezamăgirii pe care cercurile politice românești o resimțeau în fața lipsei de ajutor din partea Apusului într'un moment în care Imperiul otoman se afla într'un evident declin. În locul unor ajutoare și al unei eventuale eliberări, Principatele erau obligate să suporte o intensificare a dominației otomane prin intermediul regimului fanariot. Nu este mai puțin adevărat însă că un eventual ajutor nu mai putea veni sub nici o formă din partea statelor italiene, mai ales a Veneției care intrase în etapa finală a existenței sale ca stat independent, iar “ajutorul” altor puteri creștine, precum Austria și Rusia, avea în vedere cucerirea unor părți cât mai întinse din spațiul românesc și nicidecum eliberarea sa de sub dominația otomană, așa cum s'a întâmplat între sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XIX.

Oricum, din cele câteva cronici la care ne-am referit mai sus, credem că reiese cu destulă putere faptul că și

istoriografia din Țara Românească a avut o contribuție de cea mai mare importanță la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră veche. Plecând de la aceleași premize ca și istoriografia contemporană din Moldova, adică de la romanitatea românilor și de la existența permanentă a unor legături româno-italiene pe diferite planuri, istoriografia munteană, în ciuda caracterului ei mult mai polemic și mai partizan, a reușit să ofere cititorilor, într'o cantitate suficientă, acele elemente esențiale care au stat la temelia formării unei imagini cât mai exacte și mai bogate despre Italia în spiritualitatea și cultura română premoderne.

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO ȘI ITALIA

În ceea ce privește formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura română, în mentalul colectiv românesc, două credem că sunt căile sau modalitățile prin intermediul cărora s'a putut desfășura acest proces. În primul rând este vorba de *romanitatea românilor*, idee forță care a însoțit întreaga istorie a poporului nostru și care l-a făcut să manifeste un interes deosebit pentru pământul de unde au venit o parte din strămoșii săi, pentru istoria Romei și a romanilor, pentru descendenții lor italieni. În al doilea rând avem în vedere contactul direct pe care românii l-au avut cu Italia și cu italienii, contact care a constat în multiple legături politice, economice, culturale, religioase și de altă natură.

Un moment deosebit de important, sub toate aspectele, în ceea ce privește contactele româno-italiene și formarea imaginii Italiei în cultura noastră l-a constituit perioada ultimelor decenii ale secolului XVII și a primelor decenii din secolul XVIII, perioadă cunoscută în Țara Românească sub denumirea de epoca brâncovenească. Dacă în această perioadă

legăturile politice cu lumea italiană au fost destul de slabe, în schimb cele economice, mai ales cu Veneția, au fost importante, iar cele culturale, în primul rând tot cu Veneția și spațiul aflat sub influența sa, deosebit de importante.

În epoca lui Brâncoveanu, Țara Românească, din răscrucea geografică și culturală în care se afla, a privit constant spre Occidentul catolic și protestant. În contactele cu acesta au existat, distincte, două drumuri care, convergente nu odată, și-au avut fiecare specificul său. Cel dintâi conducea, pe o filieră transilvană, către lumea central-europeană. Cel de-al doilea drum spre Apus era cel al Italiei, de fapt – în mod iarăși tradițional și analog finalului de veac XVI – cel al Veneției. Aici unde, în cetatea universitară a Serenisimei de la Padova, studiaseră Constantin Cantacuzino și câțiva dintre cărturarii apropiați voievodului – aflat, de altfel, în raporturi cu biserica catolică și papa Clement XI – unde aristotelismul conservator și gustul pentru decorativul excesiv, persistența neobișnuită a goticului medieval marcaseră o certă întârziere față de dezvoltarea Peninsulei italiice, dar permisese și noi apropieri, prin afinitate, ale Veneției de Orientul postbizantin, și el atașat aristotelismului, decorativului și remanențelor medievale, duceau nu puține căi ale culturii brâncovenești.

Epoca brâncovenească a însemnat pentru Țara Românească dar și pentru celelalte teritorii românești, un adevărat sfârșit de ciclu istoric și, în același timp, un nou început de drum. Deși principalii săi exponenți au avut un sfârșit tragic, temeliile puse de ei, mai ales în direcția dezvoltării și modernizării culturale, nu au putut fi distruse. Dovezile cele mai elocvente în acest sens credem că sunt dezvoltarea învățământului și răspândirea unui mare număr de traduceri ale unor opera literare și istorice, multe dintre ele fiind de origine italiană. Deschiderea spre Occident pe care o înregistrăm în epoca brâncovenească se va face, în primul

rând în direcția Italiei, și ea se va consolida în secolul XVIII mai ales în Țara Românească și Moldova, unde domniii fanarioți vor avea puternice legături cu lumea italiană, dar și în Transilvania, unde va fi favorizată de unirea religioasă cu Roma.

Sigur este că deschiderea spre înnoire din epoca brâncovenească s'a manifestat din plin prin prezența lui Constantin Cantacuzino, viitorul mare stolnic din anii 1675-1677, la Universitatea din Padova, acel "Athenaeum Patavinum" unde este menționat între aprilie 1667 și august 1668, în "Hellenomousaion"-ul întemeiat în 1653 de către Ioan Cothunios din Verria. Acest contact al unui Cantacuzino cu marele centru universitar nord-italian, cu spiritul neoaristotelic și antiiezuit dominant aici, merit unei răspândiri internaționale sud-est europene, mai ales prin Teofil Corydaleu, elevul lui Cesare Cremonini, dar și prin viitorii dragomani ai Porții, Panaiotis Mikussios și Alexandru Mavrocordat Exaporitul, nu a fost decât începutul unor legături constante, întreținute de Cantacuzinii munteni în mediile occidentale ale barocului italo-grecesc de factură venețiană. S'au adăugat cele stabilite – în vremea exilului din 1674 din Creta cea abia cucerită de turci de la Veneția (1669) – de stolnicul Constantin și de fratele său, viitorul domn Șerban, mai apoi probabilele contacte cu Italia ale spătarului Mihai, celălalt frate Cantacuzin, ca și sigur atestatele studii ale lui Răducanu, fiul stolnicului, iarăși la Padova, între 1697 și 1700, drept tot atâtea etape ale înțierii Cantacuzinilor în știința, gândirea, literatura și arta apuseană din Seicento, într'unul dintre centrele spirituale eminente ale acestuia, la hotarele Orientului cu Occidentul.

Un alt semn important al înnoirilor culturale pe care le-a adus cu sine epoca brâncovenească, îl constituie acela al întemeierii unor masive biblioteci umaniste românești, cele

mai importante fiind acelea ale Cantacuzinilor, ale lui Constantin Brâncoveanu și ale Mavrocordaților, biblioteci unde puteau fi întâlnite numeroase opera italienești, științifice și literare. Demne de remarcat în acest sens sunt apostilele făcute în limba italiană de domnitorul Nicolae Mavrocordat pe o ediție a operelor lui Niccolò Machiavelli, apărută în trei volume la Veneția în 1726.

De asemenea, nu putem trece cu vederea influențele arhitecturii italiene, mai cu seamă a celei renaștentiste, asupra stilului arhitectonic brâncovenesc. Aceste influențe au pătruns în Țara Românească fie direct din Italia, în mai mică măsură, fie din Transilvania, în primul rând. Arhitectura muntenească din această perioadă reprezintă, în anumite privințe, o continuare pe o treaptă superioară a Renașterii ardelen. Stilul arhitectonic brâncovenesc este un reflex al școlii Renașterii italienești sosit în Țara Românească cu întârziere, sugerat probabil și de unii din boierii care vor fi văzut monumentele aparținând acestui stil în Italia, dar mult mai ușor de explicat prin schimbul de experiență dintre meșterii munteni și cei din Transilvania, cu care, în această vreme, se întrețin frecvente legături politice și culturale și unde principiile de compoziție și formele Renașterii dăduseră roade importante încă din veacul anterior.

Cel mai important exponent al culturii din Țara Românească în epoca brâncovenească a fost, fără nici o îndoială, stolnicul Constantin Cantacuzino (1640-1716). Acesta, deși nu a lăsat posterității opere egale, ca întindere și importanță, cu cele ale lui Dimitrie Cantemir, se ridică împreună cu domnul moldovean, cu mult peste toți *cronicarii* și oamenii de cultură români contemporani lui. Primul, prins toată viața de vârtejul politicii, a găsit vreme doar pentru a redacta începutul unei mari lucrări plănuite, în timp ce al doilea este autorul unui însemnat număr de scrieri, din cele

mai diferite domenii. Cu toate acestea, ei sunt spirite înrudite: amândoi pot fi încadrați în largul curent de erudiție ce caracterizează istoriografia europeană în secolul XVII și prima jumătate a veacului următor, putând fi comparați numai cu exponenții de frunte ai Școlii Ardelene, precum și cu cei ai culturii românești de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Constantin Cantacuzino era fiul postelnicului cu același nume, executat din porunca domnitorului Grigore Ghica în 1663, de origine greacă, stabilit în Țara Românească în prima jumătate a veacului XVII. Născut în jurul anului 1640, stolnicul și-a făcut primele studii la Târgoviște, cu Ignațiu Petritzis, iar apoi la Brașov, cu Martin Albrich. Între 1665 și 1667 a studiat la Constantinopol, de unde, la 18 ianuarie 1667, s'a îmbarcat pe corabia Madonna del Rosario care-l va duce la Veneția și, de aici, va merge la Padova. Ajuns în acest celebru oraș universitar el va studia, în 1667 și 1668, logica, fizica și *De anima* după Aristotel cu Albanio Albanese, *Geometria* lui Euclid cu V. Bonvicinus, dreptul cu Antonio dell'Acqua prin lecții particulare. Stolnicul însuși mărturisește: "*Am început a învăța cu toată a mea putere omenească (...)*". Dintr'o matricola padovană din anul școlar 1667-1668 aflăm că: "*D. Constantinus Cantacuzenus Constantinopolitanus pupillus, die dicta*" adică (la 17 septembrie 1667 - n.a.) s'a înscris la *Universitas artistarum*. Se pare că după 1668, Constantin Cantacuzino a călătorit în Italia, Franța și Anglia, apoi a ajuns în Germania, la Köln, după care, prin Austria, Ungaria și Transilvania a revenit în Țara Românească. Călătoria prin Europa a sporit, în mod sigur, cunoștințele acestui excelent observator înzestrat acum cu criteriile noi ale unei instrucțiuni apusene.

Din păcate, Cantacuzino nu a mai găsit timpul necesar pentru a pune pe hârtie impresiile culese din această călătorie, de la el păstrându-se doar câteva însemnări despre palatul

dogilor din Veneția: “În palatul Veneției sânt acestea. Scris este în casa ce șade prințipul cu alalți mari, în podina casei, întâi cum intri, pre ușa cea ce sta în față (aceste provlime): «**Robur imperii**»; mai mergând puțin, este: «**Nunquam derelicta**» și iar, la mijlocul casei «**Republicae fundamentum**», iar în fundul casei aceasta: «**Gubernatores libertatis**»”.

La Padova și la Veneția a început stolnicul să facă și importante achiziții ce vor continua în anii următori și care vor constitui nucleul cel mai important al bibliotecii Cantacuzinilor. Deși există un singur *ex libris* italianesc al stolnicului Constantin Cantacuzino, din cele aproximativ 350 de cărți ale bibliotecii sale de la Mărgineni, 213 au fost publicate în Italia, iar 66 dintre ele erau scrise în limba italiană.

Putem spune, prin urmare, că stolnicul Constantin Cantacuzino avea cunoștințe întinse, o cultură sistematică, era posesorul celei mai bogate biblioteci stăpânite de un român în acea vreme, dar nu a avut decât puțin timp pentru a pune pe hârtie câteva din gândurile și cercetările sale. A fost un cărturar “... care a citit atât de mult și a scris atât de puțin”. Totuși, lucrările sale atâtea câte au fost, sunt adevărate capodopere pentru cultura românească din acea vreme, cu mult peste cele ale contemporanilor săi din Țara Românească, și dovedesc un atașament profund pentru Italia și civilizația ei.

Două au fost lucrările sale fundamentale. Prima de cartografie, o hartă a Țării Românești, iar a doua de istorie, *Istoria Țării Românești. Nemulțumit de felul în care era reprezentată grafic Țara Românească*, el a alcătuit, probabil prin 1698-1699 o hartă a ei, destul de cuprinzătoare. Scrisă în grecește, având mărimea 132x64 cm., ea a fost tipărită, nu

întâmplător, la Padova, în anul 1700, de către Hrisant Nottara, arhimandrit al Patriarhiei din Ierusalim. Are un titlu foarte lung în care se precizează că a fost făcută de stolnic pentru documentarea medicului Ioan Comnen și închinată domnului Constantin Brâncoveanu. Harta indica hotarele țării și ale județelor, în număr de 17, orașele și târgurile, în număr de 23, reședințele mitropolitane și episcopale, 526 de sate și 73 de mânăstiri. Pentru vremea ei, este cea mai bună hartă a Țării Românești, un adevărat monument al genului, a fost folosită de mai mulți învățați contemporani și reprodusă și de Anton Maria del Chiaro, însă micșorată, în lucrarea sa *Istorie delle moderne rivoluzioni della Valacchia*, tipărită la Veneția, în 1718.

Singura lucrare istorică rămasă de la Constantin Cantacuzino poartă următorul titlu: *Istoria Țării Românești, întru care se coprinde numele ei cel dintâi, și cine au fost locuitorii atunce, și apoi cine a mai descălicat și a stăpânit până în vremile de acum, cum s'au tras și stă, pe scurt Istoria Țării Românești*. Pentru a cunoaște concepția istorică și metoda de lucru a autorului, de mare importanță este prezentarea introducerii, a *Predosloviei* lucrării. Referindu-se la dificultățile întâmpinate în adunarea materialului, stolnicul se dovedește a fi primul istoric român, care știe ce înseamnă critica textelor, folosirea cu discernământ a surselor. Pe tradiția orală, susține el, nu se poate pune bază; documentele interne aflate la boieri și mânăstiri, pe care le-a cercetat, sunt prea sumare, iar letopisețul țării "... destul de scurt, întunecat și fără orânduială iaste", căci "... acela ce l-au făcut den neștiință să vede să-l fie scris sau den negrijuire doar, căci atâta iaste de netocmit, de încurcat și de scurt, cât mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decât a ști cevași adevăr dintr-însul". Pentru a acoperi golurile, folosește istorici străini, mai ales latini, greci, poloni, unguri; aceștia

povestesc însă doar unele aspecte ale istoriei noastre și nu sunt pe deplin obiectivi. Autorul nu se mulțumește, prin urmare, să înșire tot felul de date găsite în diferite categorii de izvoare, ci încearcă mai întâi să stabilească valoarea și credibilitatea fiecărei informații, confruntând știrile descoperite. Metoda de prezentare este de a cita în cuprinsul narațiunii autorii folosiți, comparând afirmațiile lor, lucrarea devenind astfel mai curând dezvoltarea unor probleme, decât o simplă relatare a evenimentelor. Sunt folosiți astfel 26 de autori antici, medievali sau mai apropiați de epoca lui.

Așa cum ni s'a păstrat, *Istoria Țării Românești* cuprinde doar Predoslovia și opt capitole, doar epoca veche a istoriei noastre, de la daci și luptele lor cu romanii, până la așezarea hunilor în Câmpia Panonică, în secolul al V-lea. Firește, intenția autorului era de a scrie o istorie completă, care să meargă până în zilele lui. Pregătindu-se să scrie istoria unei singure provincii românești, el este însă conștient de originea comună și unitatea tuturor românilor, idei pe care le subliniază cu vigoare. De fapt, ceea ce cunoaștem din lucrare reprezintă o istorie a tuturor românilor, o dezvoltare a problemei esențiale privind originea latină și continuitatea poporului român. Un alt merit incontestabil al acestei lucrări este acela că, stolnicul plasează problema latinității românilor într'un amplu cadru de istorie universală.

Interesul cel mai mare pentru stolnic din istoria universală, având în vedere subiectul pe care-l trata, îl reprezenta, evident, Imperiul roman și istoria sa. La început, el s'a gândit să facă doar o scurtă prezentare a Imperiului Roman, folosindu-se de lucrările ce-i stăteau la dispoziție: *„Zice Ioann Șleidan (Sleidanus, istoric german - n.a.) în cârticeaoa ce istorește pe scurt. De patru monarhii ale lumii ce au fost, că romana monarhie și putere (care au stătut mai mare, mai tare și mai mult decât toate alalte), atâta numai*

n'au luat și n'au supus țări, câte n'au vrut și atâta i-au scăpat, la câte n'au vrut să meargă". Pentru cei care doreau că cunoască mai multe, stolnicul le recomanda să-i citească pe Titus Livius și pe Flavio Biondo: "*Însă cui iaste poftă, citească pe Tito Livie Padovanul, carele di-nceput ale romanilor și foarte pe amănuntul scrie, și pe Flavie Blond, unde istoricește și zice Triunfantis Roma, și de acolo lesne poate cunoaște fieștecarele câte împărăție și până în câtă putere au fost ajuns romanii. Și aceasta iaste de crezut, pentru că și biserica noastră de Octavie Avgust chesar, împăratul romanilor mărturisește, potrivit monarhia lui pre pământ, cum a lui Hristos, cela monarhind, mulțimea stăpânirii oamenilor s'au potolit <...>*".

Ceva mai departe însă, stolnicul și-a dat, probabil, seama că pentru a prezenta în adevărata ei semnificație cucerirea și romanizarea Daciei, este necesar să facă o mică incursiune în istoria Imperiului roman. Astfel, el face o foarte scurtă istorie a acestuia, prima de acest fel din istoriografia noastră. Dacă prima istorie a Imperiului roman, *scrisă în limba română*, poate fi considerată aceea care apare în cronograful lui Moxa, dar ea este doar o simplă traducere și, pe alocuri, o compilație, cea a stolnicului este prima, *scrisă de un român*. Ea este o sinteză în care, pe lângă indispensabilele fapte, apar și punctele de vedere ale autorului, care dau culoare și atractivitate lecturii. De aceea credem că merită osteneala de a o cita în întregime: "*Acestea dară împărăția socotind și sfātuind, aceia mai timpuriu ei a o face decât alții, la cale pusese să o facă, precum au făcut și în vremile cele ce împărați monarhi încă la Roma nu era, ci numai alesa boierime și capetele cele mari otcârmuia împărăția, (carii au ținut așa dupe uciderea craiului Sexest Tarcfinie celui ce-i zicea și Trușașul, care au călcat și casa Lucreție romane cei cinstite și înțelepte).*"

Multă mulțime de ai până la Iulie Chesar, fiind atuncea dar voevod oștilor romane Știpion African, acela în Africa mergând, de unde și numele-i African au rămas, și biruind cu mare putere domniia și tăria carthagenilor (ce înfloriia și ia atunce cu multe bunătăți), însă romanii den fața pământului și mare cetate aceia o au sfărâmat și toată biruința lor o au risipit. Așa Numanții cetății mari și frumoasei în Spania Știpionu Emyliu, și minunatului pe atunce Corinthului în Elada Mu(mmius) au făcut, den temelie sfărâmându-le și risipindu-le, pentru că supuse fiind lor, iale să hicleniia și ucidea pe romani. Și altora ca acelora așa au făcut, măcar că romanii acelea mai mult ca să dea groază și spaimă vrăjmașilor și supușilor lor celor neascultători le făcea: căci într'alt chip acea împărăție foarte au stătut direaptă, mai mult decât toate alalte monarhii și stăpâniri câte au stătut în lume și până astăzi stau, precum toate istoriile scriu de dânșii, pre larg arată. Așară, zic, după ce au venit samoderejeții împărați, au mai bine tirani, cum le zic, că apoi ei apucând împărăția și vrând fieștecarele a împărăți cumu-i va fi voia, nu dupre cum legile și obiceiurile lor erau puse, atuncea, deci, unii dintr'ânșii nu domni sau oameni să par că au fost, ci mai răi și mai cruzi decât fiarăle cele nedomesticite și mânioase și decât aspidele și vasiliscii cei otrăviți și veninați, cum au fost Cane Caligula, Domeție, Neron, Domețian, Dioclițian și alții ca ei mulți. Și nu numai la dânșii au fost ca aceia, ci și la alte neamuri și domnii, precum și până astăzi unde și unde nu lipsesc de a nu fi de acei tigri și veninați balauri, stârpituri și terata, fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc”.

După ce face această scurtă istorie a Imperiului roman, care este, de fapt, o critică a monarhiilor absolute ce riscă să cadă în tiranie și o laudă, nu putem spune a formei republicane de conducere, ci a conducerii aristocratice,

boierești, Constantin Cantacuzino trece la prezentarea cuceririi și romanizării Daciei: *“Așa dară, sculându-se Traian cu toată puterea-i, și mai înlăuntrurile țării intrând, odată și altă dată, mare și tare războiu cu Decheval având, nu puțină vărsare de sânge dintr’amândoao părțile s’au făcut. În ce de apoi însă, Decheval biruindu-se, au fugit <...>. Așa deci Traian, supuind și desăvârșit domolind toată Dachia și socotind ca să o tocamească într’același chip, de la care să nu aibă alte turburări, nici să le mai vie alte griji, au poruncit duprenprejurele biruințelor sale de au adus romani lăcuitori, de i-au așezat aici și dintr’a sa oaste au lăsat, câți au trebuit de a-i lăsa, ca să se așeze aici, rămăind lăcuitori acestor țări, carii și până astăzi să trag, cum vom arăta, dintr’aceia”*. În continuare sunt spuse numeroase lucruri despre romanitatea românilor, continuitatea și unitatea lor pe întreg spațiul ce-l locuiesc, dar sunt făcute și destule mențiuni referitoare la istoria romană, mai ales în epoca târzie, de destrămarea imperiului.

Stolnicul crede că separarea imperiului în două, eveniment generat de mutarea capitalei de la Roma la Constantinopol, în timpul lui Constantin cel Mare, a fost cauza primă și ultimă a prăbușirii lui: *“Care aceasta iaste cea mai mare și mai întâi pricina stricăciunii și surpării monarhiei romanii, lăsându-se și zmulgându-se den împărăția de la Țarigrad, care acolo scaunul Constandin cel Mare mutase de la vechea Romă, chiamându-l Noao Roma, și credință cu îndoite dogme decât biserica cea bătrână și adevărată a răsăritului și împărați osebi au început a-și numi, blagoslovindu-i sfinția sa papa și le-au dat și titluluși de ei a să zice și a să scrie împărații romanilor și pururea avguști. Iară împărații Țarigradului să se zică ai răsăritului împărați și ai grecilor”*.

De asemenea este amintită amenințarea pe care hunii lui Attila au reprezentat-o pentru Italia: *“... Atila, când veniia și*

spre Roma cu mare putere, dupe ce stricase și luase multe și alte locuri, și Italia, eșindu-i înainte departe de Roma, cu tot clirosul bisericii și cu toți cei bătrâni carii mai era atunce sfatul Romei, și-l ruga să nu-i calce, să nu-i strice și să nu-i piarză”.

Pentru Cantacuzino separarea și destrămarea Imperiului roman a fost și una din cauzele pentru care Italia și-a pierdut unitatea, ea fiind împărțită într'o grămadă de state până în timpul vieții sale; *“Că iată și astăzi într'acea Italie se află, nu o stăpânire numai, ci mai mult de șapte, opt, cu republicele ce le zic (adecâte ocârmuirea de obște), cum iaste Veneția, Ghenova; și Florența a fost până într'o vreme, apoi o au supus unul dintre dânșii, nu prea de multă vreme, carele era mai bogat și mai cu rudenie, de-l chiamă Cozma de Medii și s'au făcut domn singur stăpânitoriu, dându-i încă papa și tituluș, de-i zic ei acum Gran Duca de Fiorența, dintr'al căruia neam tot unul depe altul trăgându-se și până astăzi iaste domni”*. De asemenea, eruditul nostru istoric nu uită să sublinieze și importanța papalității, poate tocmai pentru că ea își avea sediul la Roma, orașul de unde au venit strămoșii românilor: *“Însă peste toți care într'acea Italie cu stăpânire iaste papa, carele nu numai la ale bisericii și la clerici iaste mai mare și să amestecă, ci și la cele mirenești și la stăpâniri ca acelia multe crăiaște; și mai vârtos de când s'au despicat și s'au despărțit de biserica răsăritului și de pravoslavicele dogme de atunce, nu numai ca un patriarh, ci mai mare întru rânduiala țercovnicilor au priimit, ce și în biserica și în politica mirenească monarh să fie”*.

Opera stolnicului Constantin Cantacuzino, unanim apreciată de către cei mai de seamă istorici ai literaturii noastre, ca și de către principalii săi exegeți, ca un moment de vârf atins de cultura noastră la sfârșitul secolului XVII și la începutul celui următor, a reprezentat, în același timp, și un

moment culminant al pătrunderii influenței italiene în Țara Românească și al formării imaginii Italiei în cultura română. Prin prezența în Italia, prin studiile pe care le-a făcut la Padova, prin contactele permanente pe care le va întreține cu lumea iatliană și cu personalitățile italiene, prin opera sa, redusă ca dimensiuni, dar mare ca profunzime și valoare, Constantin Cantacuzino a fost unul din cei care și-au adus o însemnată contribuție la cunoașterea Italiei și a italienilor în spațiul românesc, la formarea imaginii lor în cultura noastră.

ITALIA ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Cel care a contribuit cel mai mult, după opinia noastră, la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura română veche, cultură căreia i-a conferit o clară înfățișare premodernă și a îndreptat-o în mod evident spre formele moderne de exprimare, a fost Dimitrie Cantemir (1673-1723). Indiscutabil cel mai de seamă reprezentant al culturii noastre până la mijlocul secolului XIX, Dimitrie Cantemir, ilustrul exponent al umanismului românesc, a fost cel care a ridicat preocupările în materie de istorie universală în istoriografia noastră la un nivel de erudiție și de concepție științifică comparabil cu valorile europene. Nu trebuie să uităm faptul că *Istoria Imperiului otoman* elaborată de el a fost considerată cea mai bună lucrare de acest fel, timp de mai bine de un secol, până la apariția operei lui Hammer.

Unicitatea lui Cantemir pentru cultura română nu rezultă din aceea că s'a afirmat în principal în alte spații culturale decât cel românesc, cât din aceea că a supus fenomenul românesc unui foc concentric, venind spre el cu o încărcătură

spirituală de care poate au dispus unii conaționali, dar nici unul n'a vizat drept obiect de cercetare tocmai acest fenomen. Cantemir a pus temelia conștiinței de sine a culturii române în calitate de cultură europeană. Într'o vreme când Occidentul își definea el însuși acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experiența unei sinteze personale între cele două spații culturale – Orientul și Occidentul – și a intuit în profunzime caracteristica europeană a culturii poporului său.

Viziunea de ansamblu asupra istoriei universale, în contextul căreia stabilește locul și însemnătatea poporului român de la începuturi până în perioada contemporană lui, caracterizează activitatea de istoric a lui Cantemir față de toți cei care au scris, în limba română, înaintea sau în vremea sa. Nici unul dintre istoricii români, care l-au precedat ori l-au urmat imediat, n'a avut, ca Dimitrie Cantemir, sentimentul că traversează un moment de mare răscruce în evoluția lumii cunoscute, moment când, pentru poporul său, sunt încă deschise perspective grandioase, care să-l impună cu strălucire în ochii tuturor.

Pentru Cantemir, cheia momentului politic contemporan era dată de situația Imperiului otoman. Din această situație a Imperiului otoman decurg, pentru restul temelor istoriografiei cantemirene, o serie de determinări care produc unghiuri diferite de convergență a istoriilor locale către istoria otomană. Astfel, bazinul Mediteranei, adică arhipelagul grecesc, Grecia, nordul Africii, Peninsula Iberică, precum și zona Balcanilor și restul țărilor europene, sunt tratate de Cantemir, cu puține excepții, prin prisma modului cum au încercat, de-a lungul timpului, să-și păstreze o personalitate distinctă de invazia turcească, să respingă agresiunea acestui dușman ce amenința însăși ființa lor națională. Se putea distinge, în acest sens, un conflict potențial cu doi poli: islamul și creștinătatea.

Perspectiva europeană a lui Cantemir este explicită în tot *Hronicul* de pildă, iar privirea lucidă pe care o arunca Orientului în toată istoriografia sa, are menirea de a atrage atenția statelor europene că a sosit momentul când conceptul însuși de “Orient” trebuia asimilat de “Occident” pentru ca Europa să poată depăși cu succes punctul în care se afla. El propune o sinteză Orient-Occident, o acoperire a rupturii care să fie profitabilă întregii Europe.

Din punctul de vedere al evoluției spirituale a lui Dimitrie Cantemir, putem considera în opera lui trei perioade. Prima, de la cea dintâi operă a lui, *Divanul*, scrisă la 1698, până la 1700, când scrie *Metafizica*, ce intră în aceeași ordine de idei. Această perioadă este vremea când, scriitorul, tânăr, stă sub influența dascălului Ieremia Cacavelas și în care predomină, în spiritul său, mistica ortodoxă. În a doua perioadă, de tranziție, Dimitrie Cantemir dă o singură scriere, *Istoria ieroglifică*, în care, dezbatut de înrâurirea lui Cacavelas, se îndreaptă spre scrierile istorico-politice, dar nu dobândește încă limpezimea unui adevărat om de știință. Această perioadă poate fi mărginită între anii 1700 și 1711. În fine, a treia perioadă, a șederii în Rusia (1711-1723), când el scrie principalele sale lucrări științifice: *Istoria Imperiului otoman*, *Descrierea Moldovei* și *Hronicul*.

Și la Cantemir, imaginea Italiei și a italienilor are două principale filoane de formare: primul, strâns legat de demonstrarea romanității românilor, iar cel de-al doilea în relație cu lupta antiotomană, așa cum arătam puțin mai sus. Evident că, pe lângă acestea, apar și o serie de alte informații, mai mult sau mai puțin importante, care au însă meritul de a întregi această imagine. Trebuie să mai adăugăm și faptul că, deși nu a fost niciodată în Italia, cunoștințele lui vaste despre această țară se datorează bogatei baze bibliografice pe care au avut-o cele mai importante lucrări ale sale.

Dimitrie Cantemir a fost, fără nici o îndoială, cel mai bun cunoscător al istoriei Imperiului roman din cultura română până la apariția Școlii Ardelene. El și-a folosit aceste cunoștințe din plin, mai ales în lucrarea *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, acolo unde a demonstrat romanitatea românilor, unitatea și continuitatea lor în spațiul pe care-l locuiesc. Această lucrare, ultima scriere a lui Cantemir și totodată cea mai întinsă, deși rămasă neterminată, era pentru epoca lui, cea mai însemnată – opera sa capitală – menită să cuprindă toată istoria românilor dela origini până în vremea autorului. Trebuia să fie, și este în parte, prima istorie critică și sintetică a tuturor românilor considerați ca o unitate. În același timp, istoria românilor este studiată în context universal, în cadrul istoriei Imperiului roman, apoi bizantin, acela al legăturilor cu Ungaria, Polonia, Turcia, Rusia etc. În acest fel, informațiile despre Imperiul roman sunt bogate și interesante, ele fiind completate de o serie de informații privitoare la Italia în perioada de sfârșit a imperiului și de început a marilor migrații.

Cantemir oferă cititorilor, pentru început, o foarte interesantă descriere a întemeierii Imperiului roman: "*Remus și Romulus frații, nevrând a să arăta nemulțumitori pădurilor carile i-au acoperit și munților în carii au crescut, și păstorilor carii i-au hrănit; aducând (precum scrie Iustin) mare sumă de oameni (de vreme ce îndată și Senatul au așezat, carile era o sută de bătrâni, și i-au chemat părinți), și mărgând la locul, unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliiile împărătesii cetăților au pus, mai deainte de vinirea Domnului Hs. cu 750 ani (...)*". Apoi eruditul domnitor moldovean povestește episodul legendar al răpirii sabinelor: "*... iară după ce s'au săvârșit cetate Romei, și s'au mutat scaunul de la Alba lungă într'ănsa, îndată și în scurtă vreme mulțime de voinici s'au strâns, cărora lăsându-le femei, și*

vecinii fetile după păstori a-și da neprimiind (căci de pre frații Remus și Romulus între păstori crescători fiind, tuturor oamenilor lor vecinii de prin prejur păstori le zice), ei încă la praznic, unde fete sabinence, pentru privala jocurilor alergase, pre acele fete a Sabinenilor au răpit, și le-au luat femei (...)”.

În continuare este descrisă în cuvinte puține dar foarte sugestive, formarea Imperiului roman: *“Așa dară fiind ijdărăniia și începătura Romanilor de la Grecii Troadeni, și temeliia împărății lor de la aces doi frați (de pe cărora nume și cetatea Roma s’au numit) fiind, de aceia cu cursul vremilor atâta s’au mărit și peste toată lume s’au lățit, cât și mai nici un unghiu a lumii n’au rămas, carele să nu fie de la dânșii supus sau de armele și numele lor să nu fie cutremurat (...)*”. Trebuie să spunem, totuși, că aici Cantemir exagerează puțin lucrurile deoarece dorește să confere o noblețe mai mare ascendenței românilor, decurgând din cucerirea universală întreprinsă de strămoșii lor romanii.

Mult mai echilibrat în privința întinderii Împărăției romane sunt prezentate lucrurile într’o lucrare de mici dimensiuni scrisă, probabil, în 1714, și intitulată *Studiu asupra monarhiilor*. Aici se spun următoarele: *“Monarhia Apuseană (Imperiul roman - n.a.) a succedat celei de mai sus care a îmbătrânit (deoarece mișcarea de rotație a naturii a rămas în vigoare). În decurs de mai multe secole, în mod treptat ea a pus stăpânire pe alte monarhii. Dar întrucât ea a apărut la marginea lumii, iar nu în centru, legea prevăzătoare a naturii a oprit-o de a se răspândi dincolo de Asia, către granițele părților, iar India a rămas neatinsă. În Africa până la hotarele Cartaginei sau până la hotarele de stăpânire a zeilor ei, până la Amon și regiunile cele mai apropiate, cum este Livia, fiica Nilului”*. În ultimă instanță, întinderea Împărăției romane este mai puțin importantă,

deoarece Cantemir, așa cum o arată foarte clar într'o lucrare scrisă la 1698, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețui sufletului cu trupul*, consideră că toate lucrurile sunt trecătoare pe lumea aceasta, unul din exemplele la care se oprește fiind tocmai acela al Imperiului roman: "... unde iaste Dioclițian, Maximian și Iulian, tiranii cei puternici și mari? Unde iaste Theodosie cel Mare și Theodosie cel Mic? Unde iaste Vasilie Machidon și cu fiul său Leon Sofas și alți împărați puternici, mari și vestiți a grecilor? Unde sunt împărații Romii, cetății cei de toate biruitoare? Unde iaste Romilos ziditorul ei și alții până la Chesariu Avgust, căruia toate părțile i s'au închinat?"

Dar mai important decât faptul că toate lucrurile, chiar și cele mai mărețe, sunt trecătoare este ceea ce rămâne în urma lor, ce lasă ele moștenire viitorimii. Și din acest punct de vedere, Imperiul roman a lăsat a moștenire foarte bogată, o parte a ei fiind chiar poporul român, Cantemir afirmând cu toată convingerea acest lucru: "Acește dară mai sus pomeniți și în toată lume cu nume nemuritoriu vestiți Romani, nepoții adecă și strănepoții Elinilor Troadeni, sânt moșii strămoșii noștrii a Moldovenilor, Muntenilor, Ardelenilor și a tuturor ori unde se află a Românilor, precum și singur numele cel de moșie ne arată (Români chemându-ne) și limba ce părintească (care din Româniască sau lătinească iaste) nebiruit martur ni iaste".

Autorul acestei moșteniri este împăratul Traian: "Și Traian marele împărat iaste săditoriu și răsăditoriu nostru", cel care a început atât de temeinic procesul de colonizare a Daciei cucerite, încât urmașii săi nu au mai putut renunța la ea: "... mari colonii de cetățeni romani au fost aduse de împăratul Traian în Dacia și urmașul lui, Hadrian, a renunțat la părăsirea Daciei numai de teama ca ele să nu fie expuse exterminării, deși în Orient el lăsa mai multe

provincii de-ale sale în stăpânirea barbarilor”. Aceasta a făcut ca românii, moldovenii, muntenii sau ardelenii, să se înrudească și să se asemene cu italienii: “*Aceștia prin firea lor, prin obiceiurile și prin limba lor nu se deosebesc mult de felul de viață al Italiei; sunt oameni sălbatici în luptă și de o mare vitejie și nu este alt neam care în privința gloriei războiului și a vitejiei să poată ține piept, deși au o țară mai mică (...), dar întotdeauna și-au păstrat numele lor ce derivă din acela de romani. ... moldovenii nu s’au numit niciodată italieni, nume care în vremile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ci întotdeauna au păstrat numele de romani, care în acea vreme când capitala lumii era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei?*”.

Revenind însă la *Hronic*, în afară de a demonstra romanitatea românilor, continuitatea și unitatea lor, înrudirea lor cu italienii, Cantemir oferă cititorilor și o serie de alte informații prețioase despre situația Italiei în secolele invaziilor popoarelor migratoare. Despre migrația vandalilor spune că: “... *cinci stări sau așezări să însămnează: întâiu la Balta Meotis și la munții Sarmatici: a doua în Thrachia, a treia în Panonia, a patra în Italia, a cince în Ispanie, adecă după ce i-au gonit din Italia Valisar și Narsitis Hădămbul, hatmanii lui Iustinian (...)*”. Aici Cantemir confundă alungarea vandalilor din Italia cu distrugerea regatului vandal din Africa de nord de către bizantini. Despre goți se afirmă următoarele: “*Așe dară au fost despărțire Goților și ieșire lor din Thrachia spre părțile Italiei. Din trecerea Goților spre Italia și din răutățile carele au făcut împărășiii Romanilor, de când i-au primit Valens în Mysia, până la Iustinian (carile apoi cu vrednicia lui Velisar, și a lui Narsitis hatmanilor, din Italia așes de tot i-au stârpit) (...)*”. Nu este uitat nici conducătorul vizigoților, Alaric, cel care a cucerit Roma în

410: *“Alaric pentru aceasta înfocându-se, leat 409: întâi au intrat în Italia (precum am zis) cu carile Honoris, vrând să facă pace, el într’adins să fie pus condiții, carile Honoris, să nu le poată priimi; cerșind de la Honoris, sie și oamenilor lui locuri în Italia pentru lăcași care Honoris ne priimind, el au întins spre Roma, ș’au încungiurat-o și în anal 410: Avgust 23 au dobândit-o și trei zile în prada varvarilor săi au dat-o”*.

Printre invaziilor migratorilor, Cantemir plasează, în câteva rânduri, și momentul întemeierii Veneției: *“Pre acestaș tulburări, leat 429, vestit și în toată lumea cunoscut orașul Veneție, temelie pre năsip și pre apă ș’au pus, precum și astăzi să vede că trăiește”*.

Evident că dintre migratori nu au putut fi omiși hunii lui Attila care au fost pe punctul de a cuceri și distruge întreaga Italie: *“Attila iarăși la anul 453, intrase cu oști în Italie fiind alungat de oștile lu Marchian din Illiria și acum sta pe lângă Acfilia, ce Valentinian împăratul, trimințând la dânsul sol, pe papa Leon, cu cuvintele l-au înfrânt și așe Attila atunce din Italie nefăcând multe stricăciuni oștile ș’au scos”*.

De asemenea, nici Theodoric, conducătorul ostrogoților, nu putea fi trecut cu vederea mai ales că el a stăpânit a mare parte din Peninsula: *“Theodoric încă după sfatul împăratului lăsându-se și văzând că alalți Goți din neamul lor acum în Gallia, lin trăiia, și auzind precum Herulii, neam prost și întunecat, Italia, ca cum le-ar fi fost de moșie, vre să o fie, îndată cu toții cu ai săi s’au gătat să margă la Italia. Și așe leat 490 Theodoric Amali (carele mai pre urmă s’au chemat Veronemul) pe mijlocul ernii s’au sculat cu tot neamul Goților, cu muieri, cu copii și cu toată pojivie caselor: și eșind din Misia, au purces spre Italia. Odoater domnul Herulilor, vrut-au să-i închiză cale la munți; ce ceva a*

isprăvi n'au putut. Apoi la apa Sonțium, s'au dat război; unde Theodoric au fost biruitoriu, deciia iarăș l-au biruit la Verona, aseș de tot au spart la Odoater. După izbândă îndată au luat și Cetate Verona". După ce sunt descrise cu numeroase amănunte expedițiile întreprinse de Justinian pentru recucerirea Italiei de la ostrogoți, Cantemir se oprește, pe scurt, asupra unguurilor, unii din ultimii migratori ce au atins pământul Peninsulei: "*Ungurii deciia într'aceste locuri așezându-să, și întărindu-să, cu atâta îndestulați nu s'au ținut; ce mai mult înainte întinzându-se. Let 902: din Pannonie ieșind au intrat în Italia, și multă pradă și stricăciuni au făcut, în Longobardia (...)*", la care adaugă: "*... la anul 942, Ungurii în două rânduri au intrat cu pradă în Italia, și la mare strămtoare puind pe lăcuiitori, sau tocmit să de lui Taxis Craiul Unguresc 10 mierță de bani*".

Toate aceste informații de o bogăție pe care noi nu am reușit decât în mică măsură să o redăm în rândurile de mai sus dovedesc pe lângă extraordinara erudiție a lui Cantemir faptul că el a introdus în cultura noastră cunoștințe, date și fapte ce au contribuit în mod hotărîtor la procesul de formare al imaginii Italiei și a italienilor. Dar informațiile pe care operele sale le oferă despre Peninsula nu se opresc nici pe departe la acest nivel.

Deosebit de interesant este felul în care el prezintă participarea Veneției la cruciada IV din 1204, cea care a dus la cucerirea Constantinopolului și a dat lovitura decisivă Imperiului bizantin, lovitură din care acesta nu-și va reveni niciodată: "*Isachie dară orbul, și fiul său Alexie Anghel, lîngedă și slabă împărăția ce apucasă, mai mult decât șapte luni să o ție n'au putut; căci Vinețianii, cu hatmanul lor Dandul și cu Balduin Graful de Flandriia, carii adeca pentru ajutorul venisă, cunoscând că fără nici o greutate, cu chip de prieteșug, vor cuprinde și Țarigradul, și apoi și toată*

împărăția, au scornit asupra împăraților pricină, cerșind leafa slujitorilor, și giuruită lor, care multă și mare le-au fost giuruită, Alexie, când s'au rădicat de la Veneția”.

Apoi merită atenție considerațiile pe care le face eruditul domnitor în legătură cu prezența italienilor, mai ales a genovezilor, în spațiul românesc, în special în Moldova. Vorbind despre Chilia el spune că: *“Cetatea nu este prea întinsă, dar portul comercial este foarte vestit, fiind cercetat de tot felul de corăbii nu numai ale cetăților maritime de primprejur, dar și ale celor mai depărtate: egiptene, venețiene, ragusane, care duc de obicei de aici ceară și piei crude de bou”.* Aducând însă vorba despre Chilia și despre cetățile moldovenești în general, Cantemir respinge categoric legenda potrivit căreia ele ar fi fost construite de către genovezi, considerând că ele sunt construcții autohtone având la bază chiar tradițiile în acest domeniu ale romanilor: *“Așa fiind, nu se poate nicidecum admite ceea ce unii au vrut să dovedească (este vorba de cronicarul polon Bielski - n.a.), că cetățile Moldovei au fost clădite de către genovezi. Căci pe de o parte soldații romani care erau acolo în garnizoană tot timpul în număr mare nu puteau trăi fără cetăți și fără adăposturi, iar pe de alta nu este de crezut că genovezii, care căutau să se așeze la Marea Neagră doar pentru negoț, ar fi vrut să pătrundă înlăuntrul Moldovei și să construiască cetăți în ținuturi mai bune de agricultură decât de negoț. Dacă însă cineva ar socoti că ele au fost ridicate de vechii daci pe vremea când, sub regele Decebal, starea lor era destul de înfloritoare, și că după aceea au fost ocupate de romani și date drept locuri de așezare colonilor lor, eu unul n'aș îndrăzni să-i contrazic”.*

Despre relațiile româno-italiene, Cantemir aduce vorba și atunci când se referă la relațiile pe care domnitorii români aflați în surghiun la Constantinopol le întrețineau cu

reprezentanții puterilor europene, printre care și Veneția, dar și atunci când vorbește acuzator despre Constantin Brâncoveanu și despre faptul că el a depus mari sume de bani la Veneția și a întreținut contacte politice cu acest oraș. Deși îl acuză pe Brâncoveanu pentru aceste relații, totuși, pentru Cantemir, conducătorii Veneției sunt adevărate modele ce ar trebui urmate și de alții ce se află în fruntea unor popoare: *“Căci domnitorii (Moldovei - n.a.) mai cumiști, ori de câte ori puteau răscumpăra cu bani vreo asuprire, preferau, pe bună dreptate, după exemplul iluștrilor conducători prin faima înțelepciunii lor ai republicii venețiene, să facă pagubă pungii, decât țării și supușilor lor”*.

Un capitol foarte important pe care Dimitrie Cantemir îl consacră Italiei în opera sa este, indiscutabil, acela al confruntării cu turcii otomani. În *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, el pomenește o proorocie în care turcii credeau cu tărie: *“Mai întâi, zic ei, nu poate veni sfârșitul mai înainte ca musulmanii să ia Roma (pe care o numesc de obicei Kîzîl elma, adică «Mărul roșu»), și să o stăpânească 12 ani. Iar pentru cei curioși voi adăuga aici o precizare dintr’o tradiție veche, care la ei este pe cât de crezută pe atât de slăvită (...), ceea ce tradus cuvânt cu cuvânt se înțelege: «Împăratul nostru va veni, țara celor necredincioși va lua, Mărul Roșu (adică Roma) va cuceri și-i va stăpâni șapte ani (sau în al șaptelea an). Sabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpâni (musul-manii pe creștini), fântânile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor aduce la rod), vor naște fii și fiice. Iar după doisprezece ani, sabia creștină va ieși (din teacă sa) și pe turc îl va goni îndărăt». În virtutea acestei pseudo mărturisiri, poporul înclinat spre fabule și lesne crezător crede cu tărie că statul otoman nu va cădea decât la sfârșitul lumii”*. Evident că în epoca lui Cantemir, o

astfel de prezicere avea mai mult un caracter defensiv, protector, făcându-i pe turci să creadă că, în ciuda înfrângerilor suferite, statul lor nu se va prăbuși deoarece mai avea încă de cucerit Roma. Evident, o iluzie deșartă. Dar cu câteva secole mai devreme, o astfel de prezicere nu putea avea decât un caracter ofensiv, împingându-i pe turci să năzuiască la cucerirea Romei și a Italiei.

Până să ajungă la acest obiectiv final, turcii s’au ciocnit de italienii pe care i-au întâlnit în Marea Neagră, în Peninsula Balcanică și Mediterana Orientală, mai ales de venețieni, cărora le-au produs multe pagube și nenorociri. Cantemir nu este străin de această situație și iată ce scria el în Hronic: *“Ce pentru ca aicea să nu mai pomenim câte răutăți și cumpliri au făcut Publicăi Venețienești, de câte slăvite ostroave, și de câte vârtoase cetăți pre mare și pre uscat au sărăcit-o, socotim că ce mai luntru Italie, într’adins, pentru ce mai vrăjmașă și mai de pre urmă a tiraniei sale mânîe neatinsă a o lăsa să fi vrut (...)”*. Observăm prin urmare că el acordă un oarecare credit prezicerii amintite mai sus, deoarece consideră că turcii nu au atacat special Italia, pentru a o lăsa printre ultimele lor cuceriri și, astfel, a îndepărta cât mai mult în timp propria lor prăbușire. Credem că este inutil să mai spunem că el se înșela, deoarece turcii nu au ezitat să atace direct Italia în 1480, dacă nu punem la socoteală și dese atacuri îndreptate împotriva venețienilor în părțile de nord-est ale Peninsulei.

Dar cele mai multe informații asupra relațiilor turco-italiene, în special asupra celor turco-venețiene, pe care le întâlnim la Cantemir se află într’una din cele mai importante opere ale sale, *Istoria imperiului otoman*. Acesta a făcut din eruditul domnitor moldovean un istoric de talie europeană, recunoscut ca atare de contemporanii săi. Cartea, scrisă în latină, cu titlul *Historia incrementorum atque decrementorum*

Aulae Othomanicae, a fost terminată în 1716 și a rămas multă vreme, până la apariția lucrării lui Hammer, un adevărat îndreptar pentru toți cei interesați de istoria turcească.

Informația pe care ea ne-o furnizează este bogată, interesantă și exactă, mai ales în privința acelor evenimente contemporane cu autorul, ceea ce nu înseamnă că evenimentele desfășurate în trecut sunt neglijate. Totuși, pentru evenimentele mai îndepărtate în timp, se pot constata și anumite confuzii și suprapuneri, normale dacă avem în vedere dificultățile de documentare specifice epocii.

O astfel de confuzie se constată atunci când sunt descrise evenimentele din anul 1480, când acțiunea otomană din Italia este suprapusă cu amenințarea venită din partea lui Uzun Hasan, mort de doi ani la acea vreme. Se suprapun, de fapt, evenimente care au avut loc la o distanță în timp de aproximativ zece ani. Iată, însă, ce ne spune Cantemir: *“În anul următor, după ce bate pe venețieni lângă râul Sonțium, Mahomed pregătește o flotă mare sub comanda lui Gieduk Ahmed Pașa, spre a devasta Apulia și, dacă ar fi posibil, toată Italia. Acest general și pradă Apulia, și ocupă vreo câteva fortărețe: dar chiar în mijlocul progresului armatelor sale, a fost rechemat, fiindcă ajunsese știrea că persanii iarăși se mișcă și Ussunhasan vrea să facă noi incursiuni, prin urmare că este necesară prezența atât a generalului cât și a armatei. Puțin după sosirea lui Mahomed, veni un delegat venețian și se rugă foarte umil de pace; sultanul, ocupat acum cu alte afaceri, se învoi prea bucuros”*.

Apoi sunt menționate luptele din Moreea din 1532, când turcii au ocupat importante poziții în detrimentul venețienilor, victoriile lui Barbarossa împotriva flotelor italiene, care culminează cu bătălia de la Prevesa din 1538, cucerirea Ciprului de către turci, la 1570, dar și marea înfrângere

suferită de ei la Lepanto, în 1571, despre care se spune: *„După aceste victorii a urmat cel mai mare dezastru pentru Osmani, ce au putut ei resimți de la pierderea încercată sub Ildirim Biazid și până în ziua de astăzi (...). După ce amiralul Ali Pașa a cucerit insula Cipru (posesiune venețiană - n.a.), a pus toată floarea armatei în garnizoane prin cetăți; pe soldații europeni, fatigați prin munca continuă de douăsprezece luni la facerea de șanțuri și de alte lucruri, i-a trimis acasă, iar el cu flota și cu celelalte trupe s'a întors la Constantinopol. Dar chiar pre când naviga pe Marea Mediterană, s'a văzut dintr'odată atacat de o flotă inamică, întărită, precum zic unii prin ajutorul Germanilor și Spaniolilor (...). În urmă însă, după ce respinsese pe inamic mai de multe ori (...), a căzut în mijlocul luptei și prin moartea sa a cauzat de victoria a înclinat în partea inamicului său”*.

Cu foarte multe amănunte este descris războiul turco-venețian pentru insula Creta, desfășurat între 1644 și 1669, cel mai lung război dintre cele două părți. Pretextul războiului a fost furnizat de capturarea unei nave turcești de către cavalerii de Malta care au transportat-o în Creta fără ca venețienii să reacționeze în vreun fel. După ce sultanul a declarat război Veneției, în 1644, turcii cuceresc, în anul următor, cetatea Canea din Creta, iar în anii 1659 și 1663 mai cuceresc și insulele Tenedos și Lemnos. În cele din urmă turcii cuceresc Candia, după lupte deosebit de violente: *“Cu modul acesta vizirul, cu începutul lunii Gemaziul-ewel, anul Hegirei 1808 (1669 - n.a.), a luat în posesiune Candia, după ce venețianii ieșiră din ea (...). Așa a succes turcilor în urmă după un belu de douăzeci și patru de ani, a supune și încorpora cu imperiul lor această cetate superbă, gloria secolelor trecute și a opta minune a lumii, pe care însăși natura pare a o fi făcut inaccesibilă contra oricărui atac. În*

aceste lupte otomanii au pierdut peste două sute de mii de oameni, precum afirmă cel mai bun istoric ai lor, dintre care unii sunt încă în viață”, punând astfel capăt războiului în favoarea lor.

Cu și mai multe detalii abordează Cantemir războiul turco-venețian din 1684-1699, atunci când cetatea lagunelor, profitând de coaliția antiotomană a altor puteri creștine și de înfrângerea turcilor în fața Vienei (1683), reușește să întreprindă ultimul său război victorios împotriva Imperiului otoman. Cantitatea mare de amănunte ce ne este furnizată se explică prin faptul că autorul a fost nu numai contemporan cu evenimentele, dar s'a aflat chiar în capitala otomană în acei ani și a participat la anumite evenimente militare, printre care și bătălia de la Zenta din 1697. Sunt descrise cauzele care au dus la ruperea păcii dintre turci și venețieni, fuga bailul-ui din Constantinopol și deruta turcilor obligați să lupte pe mai multe fronturi, terestre și maritime, încercările lor de reconciliere cu venețienii, victoriile venețienilor împotriva turcilor, luptele din Moreea și Dalmația, ajungându-se până la pacea de la Carlowitz (1699) despre care se spune: *“Venețienii au obținut următoarele condițiuni. Toată Moreea până la Hexamilon rămâne în mâna lor, iar Turcilor se lasă terra firma turcească dimpreună cu Lepante, Prevesa și castelul Romelia care sunt dărâmate. Sinulu de mare de la Corintu rămâne comun la amândouă părțile și Venețianii conservă Leucadia dimpreună cu insulele vecine. Tributul anual se șterge, atât acel pe care-l plăteau până acum unele insule din Arhipelagul Venețianilor, cât și pe care-l răspundea până acum insula Zacintu Turilor. În Dalmația se lasă în posesiunea Venețianilor, Knin, Sing, Ciclutu, Vertica, Duare și Vergora, care vor forma frontiera teritoriului republicii lor. Ragusanii rămâneau stat liber; și Venețianii căpătau Castelnuovo și Risano cu tot ce mai posedau ei prin prejur.*

Rămâne permis la amândouă părțile a-și întări frontierele cu noi fortărețe sau a repara pe cele ruinate cu excepțiunea Lepantei, Prevesei și a castelului Romelia”.

Dimitrie Cantemir a fost cu adevărat primul român a cărui operă a cucerit o meritată faimă internațională. Deși a trăit cea mai mare parte a vieții în medii străine, activitatea și opera lui concepută la scară europeană, nu au părăsit nicicând punctul de plecare românesc. Așa se explică faptul că scrierile sale au exercitat o reală influență asupra evoluției culturii românești și au contribuit, în ceea ce ne privește, la formarea imaginii Italiei și a italienilor. În acest sens putem spune că Dimitrie Cantemir, prin cantitatea și complexitatea informațiilor pe care le prelucrează și le oferă cititorilor săi, a avut cea mai importantă contribuție la cunoașterea Peninsulei, a istoriei și civilizației sale, în culture română a vremii. Până la mijlocul secolului XIX, nici un om de cultură român, deși unii dintre ei au călătorit în Italia și au putut cunoaște realitatea italiană la ea acasă, nu a oferit o informație mai bogată și mai interesantă decât eruditul domnitor al Moldovei. Au fost situații, este adevărat, în care informația a fost mai bogată, ca în cazul unor exponenți ai Școlii Ardelene, dar aceasta numai pentru un segment istoric limitat. Nimeni nu a acoperit, în privința imaginii Italiei, un spațiu atât de vast și de complex precum a făcut-o Cantemir. De aceea, și din acest punct de vedere, el ocupă o poziție privilegiată în cadrul culturii românești, poziție ce nu va fi atinsă, așa cum am mai spus, decât la mijlocul secolului XIX, atunci când cultura românească va intra într-o nouă etapă a dezvoltării ei, ca urmare a unor profunde transformări economice, sociale, politice și în statutul internațional al țărilor române.

ITALIA

ȘI

ȘCOALA ARDELEANĂ

Iluminismul transilvănean, a cărui expresie cea mai înaltă a fost Școala Ardeleană, reprezintă o sinteză originală a unor elemente aparținând culturii europene a vremii și a propriilor aspirații naționale. Trăsăturile definitorii ale iluminismului de pretutindeni sunt, desigur, prezente, dar deosebirile sunt la fel de clare ca asemănările. Principala notă distinctă se află în caracterul, mai întâi de toate, național al iluminismului Școlii Ardelene, raționalismul fiind pus, în primul rând, în slujba criticii inegalității naționale.

Preocupările erudiților din Școala Ardeleană în materie de istorie universală au fost destul de limitate, deoarece ei considerau că principala lor datorie morală era să studieze cu prioritate istoria patriei și să demonstreze originea latină și continuitatea poporului român în spațiul carpato-ponto-danubian. Ei se ghidau de ideea după care cercetările efectuate în acest domeniu trebuiau să servească drept instrumente politice pentru apărarea drepturilor naționale și politice ale populației românești din Transilvania, încălcate de

nobilimea ungară și de Imperiul habsburgic. Din această cauză, deși au cunoscut foarte bine Italia și tot ceea ce înseamna această țară, ei s'au oprit, cu precădere, asupra istoriei Imperiului roman și a romanilor, considerați ca unici strămoși ai poporului român.

Urmărindu-se evoluția ideologică, istorică, lingvistică sau literară a exponenților Școlii Ardelene, au fost pomenite nu o dată și nume din literatura italiană, legate într'un fel sau altul și de iluminismul italian. Este aproape sigur că Șincai și Maior, care au petrecut aproape cinci ani la Roma pentru studii, au cunoscut lucrările istorice ale lui Muratori (1672-1750), creatorul criticii istorice italiene, îndosebi *Analele istoriei Italiei* și culegerea sa de inscripții latine. Istoricul italian face un pas extrem de important spre laicizarea istoriei și introducerea spiritului critic în prezentarea evenimentelor. În acest sens s'au și făcut apropieri între *Hronica* lui Șincai și scrierile istorice ale lui Muratori. De asemenea, este posibil ca exponenții Școlii Ardelene să se fi interesat mai îndeaproape de scrierile iluministului italian Beccaria (1738-1794), a cărui lucrare, *Pentru greșale și pedepse politicește privite*, a fost tradusă în Principate de două ori după textul grecesc al lui Adamantios Caray. Beccaria este un spirit avansat și demască justiția feudală pledând pentru umanizarea înțelegerii înfracțiunilor, dar și în privința sancțiunilor. Nu putem trece cu vederea nici peste influența pe care opera lui Metastasio (1698-1782) a exercitat-o asupra lui Ion Budai Deleanu, care a și tradus o parte din melodrama *Temistocle*. Se pare că scriitorul italian l-a atras pe Budai Deleanu nu atât pentru modalitatea și reușita scrisului său, cât pentru tematică. Înstrăinatul din Lwow, condiție care a cântărit mult în destinul său de scriitor, s'a apropiat anume de *Temistocle*, pe care a început să-l înfățișeze publicului românesc. De asemenea, asupra operei

capitale a lui Budai Deleanu, *Țiganiada*, se poate constata și o anumită influență a lucrării lui Torquato Tasso, *Gerusalemme liberata*.

Dar numărul lucrărilor și al autorilor italieni la care au avut acces reprezentanții Școlii Ardelene a fost, evident, mult mai mare, ei posedând o cunoaștere profundă a culturii italiene, de unde și-au extras multe din concepții și idei. În ultimă instanță, Italia reprezenta pentru ei țara de unde au venit strămoșii poporului român, iar realizările culturale italiene puteau fi un bun model pentru aspirațiile culturale ale românilor de pretutindeni.

Preocupați, în primul rând, de o demonstra a originii latine a românilor, puritatea ei, corifeii Școlii Ardelene s'au oprit cu precădere asupra istoriei Imperiului roman și a romanilor. În lucrările lor, în afară de aspectele legate strict de prezența romană în Dacia și de formarea poporului român și a limbii române, ei s'au ocupat, destul de mult, de istoria romană propriu-zisă și, uneori, de secolele imediat următoare ei, neglijând, aproape ce desăvârșire, alte aspecte ale istoriei Italiei. Astfel, în operele istoricilor Școlii Ardelene poate fi citită cea mai completă și mai vastă istorie romană din întreaga cultură românească a epocii pe care o avem în vedere.

Primul istoric și reprezentant de seamă al Școlii Ardelene este Samuil Micu Clain (1745-1806). Concepțiile sale istorice sunt bine cunoscute, astfel încât nu vom mai reveni asupra lor în acest studiu. Atenția noastră se va opri asupra felului cum se reflectă istoria romană în lucrările sale, în primul rând în cea intitulată *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, de fapt un rezumat în limba română al lucrării, scrise în latină, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae*, lucrare, din păcate, pierdută.

Rezumatul românesc a fost scris între 1792 și 1796, puțin mai devreme, în 1791, Samuil Micu alcătuind, cu intenții didactice, și o *Istorie a românilor cu întrebări și răspunsuri*.

În *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Micu se oprește asupra istoriei romane de la începuturile Cetății eterne și până la prăbușirea Imperiului roman de apus în anul 476. După ce vorbește despre întemeierea Romei, despre regalitatea romană și despre principalele instituții republicane, el se dovedește a fi mai insistent în prezentarea împăraților romani, deoarece unul dintre aceștia, Traian, a fost cel care a cucerit și colonizat Dacia.

Iată ce ni se spune despre Iulius Caesar, cel care a distrus, de fapt, republica: ”...cel dintâiu împărat a fost Iulie Chiesariu, carele au biruit pre ghiermani, pre gali, pre espani, pre vritani, și pre Pompeiu cel Mare, cinci sute de cetăți au pus supt birul romanilor. Mai pre urmă cu 23 de lame au fost omorît de prietenii săi, întru al treilea an al împărăției sale, de 56 de ani bărăn (...)”. Urmează câteva cuvinte despre Octavian August privitoare la raporturile sale cu dacii: “Acesta asupra dachilor 50.000 de ostași au trimis, carii după multă bătae abia au putut opri pre dachi să nu treacă Dunărea”. Apoi sunt amintite, foarte sumar, celelalte domnii, până la Traian, acelea ale lui Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Vespasian, Titus, Domițian și Nerva. Domnia lui Traian ocupă, cum era și firesc, cel mai mare spațiu, Samuil Micu insistând mai ales asupra luptelor sale cu dacii, a cuceririi și colonizării Daciei. Urmează prezentarea celorlalți împărați, până la Aurelian, asupra căruia autorul nostru se oprește iarăși mai mult, deoarece el a fost acela care a ordonat evacuarea Daciei. Teza unei retrageri complete este combătută, arătându-se că ”... tot colonii, plugarii și alții, carii începusă iconomia și lucrul cel de casă și a fi gazde, acolo au rămas”. În continuare, Samuil Micu continuă

înșiruirea împăraților romani, acordând ceva mai multă importanță lui Constantin cel Mare, și merge până la prăbușirea finală a Imperiului roman de apus, în anul 476, în timpul ultimului împărat, Romulus Augustulus: “*Acesta au fost cel mai de pre urmă împărat la Apus, că în anul 476 Odoacher, craiul erulilor din Panonia, au supus șie Roma și Italia*”.

Deși succintă, această istorie a Imperiului roman era indispensabilă pentru Samuil Micu, deoarece îi permitea să demonstreze originea nobilă, imperială, a poporului român și, prin urmare, dreptul istoric al acestuia de a fi egal în toate privințele ce celelalte popoare care locuiau în Transilvania. Nu este locul aici să discutăm exagerările la care a ajuns Samuil Micu, dar trebuie să spunem că, în epoca în care scria el, astfel de exagerări erau necesare pentru a combate exagerările venite din sensul opus. Oricum, prin intermediul operei sale, cititorii români din Transilvania, dar, probabil, și din alte zone locuite de români, puteau lua cunoștință despre trecutul glorios al Italiei și al italienilor, țară de unde veniseră o parte din strămoșii lor.

Al doilea mare istoric al Școlii Ardelene este Gheorghe Șincai (1754-1816). Împreună cu Petru Maior studiază la Roma, între 1774 și 1779, la vestitul colegiu *De Propaganda Fide*, iar în 1779 capătă titlul de doctor în filosofie și teologie. Opera principală a lui Șincai este *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, care i-a absorbit aproape întreaga energie și pe care a izbutit să o publice doar parțial în “Calendarul de la Buda” pe anii 1808 și 1809. Pentru a scrie această lucrare Șincai a utilizat câteva mii de izvoare. În afara cronicilor românești, a lucrărilor lui Cantemir, el îi cunoaște și folosește pe istoricii antici, greci și latini, precum și pe istoricii bizantini, poloni, unguri, ruși, germani, italieni, francezi. Pe lângă izvoarele narrative, el folosește, pentru

prima dată în istoriografia românească, în chip masiv documentele de arhivă, găsite la Roma, Viena, Buda și Pesta. Toate aceste materiale sunt tratate cu un spirit critic destul de ascuțit.

Hronica... lui Șincai este, de fapt, prima istorie completă și unitară a poporului român. Istoria românilor, mai ales pentru secolele de început ale ei, este prezentată într'un context larg de istorie universală, mai ales în privința istoriei Imperiului roman. Dar Șincai neglijează complet istoria Romei până la începutul luptelor cu dacii. În schimb, după acest an, informațiile sale despre romani și despre Italia sunt foarte bogate, ele depășesc 476 și continuă, cu anumite scurte informații, până la participarea italienilor la cruciade.

Informații numeroase și exacte sunt oferite cititorului despre Traian, cel care a cucerit Dacia și pe daci, înfrângând în lupte grele rezistența lui Decebal, după care a început procesul de colonizare. Dar în afară de aceste informații, deja cunoscute în istoriografia și cultura românească, intrate chiar în folclor, apar și altele referitoare la același împărat. Astfel, în dreptul anului 109 se spune că : *“Împrăștiindu-se vestea lui Traian în lume pentru câte făcuse de când împărățea, dară mai vârtos pentru cele ce lucrase în Dachia, toate neamurile l-au cinstit prin solii săi, încă și indianii, carii era cei mai depărtați de Roma”*.

Urmează câteva informații despre Traian și despre Roma, care se împletesc cu propriile amintiri ale autorului din vremea studiilor sale în Cetatea eternă: *“Roma, câtu-i de mare, mai multe piazuri are dintră care cele mai mari și mai vestite sânt: Piațul Sfântului Petru, din Vatican, piațul Sântămăriei ceii Mari, piațul Navonei, al lui Traian, cel din Lateran ș.c. În piazurile den Vatican, Lateran și de la Sântămăria cea Mare sânt trei piramidzi foarte frumoase*

ridicate; cel ce se numește Navonei, pentru apele într'însul aduse, e mai minunat; ci, decât toate acestea mai minunat iaste pîiațul lui Traian, și pentru așezămîntul și pentru vechimea lui. Pîiațul acesta fu urzit în anul 111 și isprăvit în anul următoriu, 112, după ce s'ar fi cărat multe hălmuri de pămînt de pre locul acela; celelalte le-am scris precum le-am văzut cu ochii. Traian, după ce au descântat pîiațul cel de pre numele său numit, în anul de-acum 112, lepădând solia craiului Cosroe, s'au rădicat cu războiu asupra parților și în contra Armeniei”.

Dar atenția lui Șincai a fost atrasă, în mod deosebit, de Columna lui Traian, adevărat act de naștere al poporului român, pe care el a putut-o admira la Roma: *“Slujindu-i norocul, Traian în anul aci curgătoriu (113-n.a.), bate pe Pathamisir, craiul Armeniei, îl pune gios și cuprinde Armenia, supunând-o cu totul romanilor. Iară senatul rădică în cinstea lui Traian o columnă foarte minunată în mijlocul pîiațului celui de dânsul făcut, carea columnă e mai înaltă decât toate piramidzile câte sunt în Roma, și decât ceea ce zace în mai multe dărabe ruptă la locul sau curtea ce se chiamă: Il Monte Citorio, adecă Muntele cel de judecăți. Temeiul columnei, supt care s'au și astrucat după viiața sa Traian, iaste făcut în patru cornuri de piatră cioplită, dară columna e rotundă, și mai din multe dărabe de piatră făcută, pre a căriia loturi de gios până sus, iaste întăiat cu meșteșug nespus tot războiul cu dachii adecă toate oștirile romanilor și ale dachilor, precum au fost când s'au bătut. Eu însumi mai adeseori am privit la columna aceasta, despre carea, cine va dori a ști mai multe, cumpere-și cartea ce s'au scris și cu icoane împodobit despre dânsa. Iară că nu s'au stricat columna aceasta prin varvari, ca alte rarități ale Romei, zice Briție că ar fi fost pricină iscusința ei și pomenirea vîrtutei împăratului Traian”.*

Numeroase alte informații sunt oferite despre domniile împăraților Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla, Elagabal, Severus Alexander. Despre Aurelian, cel care a ordonat părăsirea Daciei, se spun următoarele: “*Bine au lucrat, sau reu, împăratul Aurelian, când au luat leghioanele și o parte a coloniei din Dachia cea Veche și le-au așezat în cea Noao, precum s’au arătat la anul trecut, nu am de a zice, ci aceasta o însemn, că românii cei de-a stânga Dunărei, mai vârtos cei din Ardeal, până astăzi pomenesc pre împăratul Aurelian cântând cu jale (...)*”. Despre Dioclețian ni se spune că, a construit niște terme celebre la Roma, iar despre Constantin cel Mare, că a recunoscut oficial religia creștină și că a mutat în 330 capitala imperiului de la Roma la Constantinopol.

Alte date din istoria Imperiului roman, care rețin atenția lui Șincai, sunt 395 – atunci când Theodosie cel Mare a divizat definitiv împărăția în două, 410 – atunci când Roma a fost cucerită de vizigoții conduși de Alaric, 455 – când ea este cucerită de vandalii lui Genseric, și 476 – atunci când Odoacru, căpetenia herulilor, îl detronează pe Romulus Augustulus și pune astfel capăt istoriei Imperiului roman de apus. Informațiile referitoare la istoria postromană a Italiei se referă, printe altele, la luptele dintre ostrogoții lui Theodoric și herulii lui Odoacru, din 493, precum și la cele dintre bizantini și ostrogoți desfășurate în anii 535, 537 și 553.

În fine, la Șincai putem întâlni și informații cu privire la istoria medievală a Italiei, conflictele cu Ungaria, participarea la cruciade, luptele cu turcii otomani. Astfel, în dreptul anului 1170, sunt amintite luptele dintre venețieni și unguri pentru Dalmația: “*Venețianii, în anii mai dinainte, luase multe cetăți de la unguri, în Dalmația. Drept aceea Ștefan al treilea, în persoana sa, au mers împotriva lor și au luat îndărăpt de la ei Spalatul, Traguriul și Sibenicul*”. În dreptul anului 1205

este amintită cucerirea Constantinopolului de către cruciați, cruciați printre care s'au numărat și italienii, mai ales venețienii, apoi, la 1430, este menționată cucerirea Saloncului de către turci de la venețieni, precum și implicarea italienilor în cruciada încheiată cu dezastrul de la Varna din 1444: *“Așadară să știi, cetitorule, că Iulian cardinalul n'au încetat a strămura pe craiul Vladislav I până când nu l-au adus se rumpă pacea, cu Amurat II făcută. Căci zicea că nu s'au putut, nici cuvinit, a face pace cu turcii fără de știrea papei, trebuind a se face pacea pentru folosul tuturor creștinilor; și desmântând Vladislav III, domnul Valachiei, pe craiul de la mergerea mai încolo Nicopoiul Bulgariei, îl amogea acelaș Iulian cu corăbiile venețianilor, ale burgundilor și ale papei nu vor lăsa pre Amurat II să treacă din Asia în Europa și se vină întru ajutoriu la ai săi”*.

Gheorghe Șincai a oferit culturii noastre o extraordinară istorie a românilor privită și din punctul de vedere al încadrării ei în istoria universală. În acest fel Șincai a făcut și o adevărată istorie a Imperiului roman, a Imperiului bizantin și a altor țări și popoare care au avut legături cu românii de-a lungul timpului. Astfel el a contribuit într-o măsură importantă la mai bună cunoaștere a Italiei și a italienilor, la formarea imaginii lor în cultura românească din epocă. Este unul dintre corifeii culturii noastre cu o însemnată contribuție, în acest sens, poate cea mai însemnată din cadrul Școlii Ardelene.

În comparație cu Samuil Micu și Gheorghe Șincai, Petru Maior (1756-1821) a avut un temperament de adevărat luptător, care a știut să-și deschidă un drum în viață, asigurând și operei sale o soartă mai bună. Deși între 1774 și 1780 a studiat la Roma și Viena, Petru Maior este mai puțin erudit decât Șincai și Micu, dar în schimb dă dovadă de un spirit sintetic și polemic, două calități care atrag întotdeauna cititorii. Prin aceste calități și prin faptul că, lucrând multă

vreme la tipografia din Buda, și-a putut publica principalele lucrări, opera sa istorică s'a bucurat de o circulație mult mai mare decât cea a lui Șincai și Micu, precum și de o influență superioară în rândul cititorilor.

Principala sa lucrare, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, a fost publicată la Buda în 1812, fiind, de fapt prima lucrare românească importantă de istorie în limba noastră. Dintre istoricii Școlii Ardelene, Petru Maior este teoreticianul intransigent al originii pur romane a poporului nostru. El este acela, care acordă cel mai mult spațiu discutării purității neamului nostru și face cea mai lungă demonstrație a acestei probleme. De aceea, lucrarea sa are un caracter polemic, este mai degrabă o demonstrație, o justificare, decât o operă de istorie obișnuită, care-și propune să relateze fapte deja stabilite. Acest lucru se explică și prin faptul că, față de Șincai și Micu, Maior avea de răspuns neadevărurilor și calomniilor care apăruseră între timp în operele lui Sulzer, Engel și Eder.

Din această cauză, informațiile sale despre Imperiul roman sunt legate toate de Dacia și de daci. În primul rând el se referă la războaiele pe care dacii le-au purtat cu romanii înainte de Traian: "*Fost-au și alte bătăi întră romani și întră dachi, că dachii nice acum nu se înfrâna de a trece preste Dunăre în ținutul împărției romanilor și a prăda. Ci, pre urmă, în zilele lui Domițian, împăratul romanilor, vârtos rușinat fu romanilor rășboiul ce îl avură cu dachii*". Apoi trece la descrierea războaielor dacice ale lui Traian și amintește diferite întâmplări și evenimente nu din istoria Imperiului roman, ci din aceea a Daciei romane, petrecute în timpul împăraților Hadrian, Marcus Aurelius, Commodus, Caracalla, Maximinus, Filippus, Decius, Gallienus, Claudius și Aurelian. Italienii mai apar doar o singură dată în lucrarea sa, atunci când se vorbește de evenimentele cruciadei a IV-a care s'a încheiat prin cucerirea Constantinopolului în 1204.

Într'o altă lucrare, de data aceasta cu caracter religios, *Procanon*, Maior îi menționează pe italieni ca fervenți apărători ai supremației papale: "*Italienii vrând și prea cu asupra pohtind să înalțe pe papa deasupra besericii și a soborului și să supue supt picioarele lui pre toți episcopii, mitropoliții și patriarcii într'atâta, cât fără de papa nemica să nu plătească nici arhieriei, nici soborul a toată lumea, ci, deși n'au ceva putere, toată de la papa să se înțeleagă împrumu-tată, căpătată și cerșită, el să o lărgească acea putere cât va vrea, și să o strâmpteze cât i se va părea și să o rădice, sau despre o parte, sau de tot, când va socoti*".

Petru Maior, spirit pronunțat polemic și preocupat acut de istoria românilor, nu a oferit cititorilor săi prea multe informații despre Italia și italieni. Din acest punct de vedere contribuția sa a fost mai redusă decât cea a lui Șincai și Micu, fără să fie, însă, deloc de neglijat. Afirmând însă cu tărie puritatea latină a românilor, el făcea ca toate cunoștințele despre Italia și italieni, și erau destul de multe în epocă, să devină în mintea acestora cunoștințe despre propriul trecut, despre propria istorie. Aceasta credem că este principala sa contribuție la procesul de formare al imaginii Italiei în cultura românească.

La Ion Budai Deleanu (1760-1820), care și el a studiat la Viena și a fost influențat de cultura și literatura italiană, întâlnim informații asemănătoare cu cele oferite de Petru Maior despre Italia și italieni. În principalele sale lucrări istorice, *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-criticis* și *Introducere istoricească la Lexiconul românesc nemțesc*, Budai Deleanu se ocupă numai de acțiunea romanilor în Dacia, de formarea poporului român și a limbii române, de istoria Daciei sub stăpânire romană.

Informații despre Italia pot fi întâlnite și într'o importantă traducere de istorie universală ce îi aparține lui Ion Piuariu Molnar (1749-1815), medic oculist, cărturar iluminist, reprezentant și el al Școlii Ardelene. În 1798, la Sibiu, a fost tipărit un fragment de istorie universală, intitulat *Începuturi temeinice ale istoriei vechi*, reluat ulterior de Piuariu Molnar într'o versiune mult mai amplă, tipărită la Buda în 1800, cu titlul *Istorie universală adecă de obște care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi*. Este vorba de traducerea primului volum din *Eléments d'histoire générale* a abatelui Claude François Xavier Millot, despre istoria antică și apărut la Paris în 1772. Molnar a luat cunoștință de această lucrare prin intermediul versiunii germane publicată la Viena în 1794 de Wilhelm Ernst Christiani, profesor de istorie și bibliotecar la Universitatea din Kiel. Este o istorie scrisă de pe poziții religioase conservator moderate, cu scopuri de educație civică și patriotică, specifică iluminismului.

Traducerea lui Piuariu Molnar cuprinde doar istoria Orientului și a Greciei, informațiile despre Italia fiind numai de natură geografică și fiind incluse într'o așa-numită *Tabelă gheograficească veche*. Despre Italia, în general, cititorul acestei traduceri putea afla următoarele lucruri: "**Italia: era întâi numai partea cea de cătră amiază zi acei țări, care o numim acum Italia. Din aceasta s'au făcut apoi noao părți: 1) Galia Țisalpini sau Togota (de atunci să cheamă Lombardia); 2) Etruria; 3) Umbria; 4) Pițenul; 5) Samnium și Sabinia; 6) Latium; 7) Campania; 8) Greția mare; 9) Ostroavele; Avgustus le împarte în unsprezece, și Constantinus în șaptesprezece Provinții**".

Urmează informații geografice care se referă la cea mai mare parte a regiunilor Peninsulei, dar care sunt în același timp, și foarte concise. Iată ce se poate citi: "**Adriaticească (Mare) – aceasta iaste Golful Venetii, adecă Sinul Mării al**

Veneții, **Brutium** parte a Italiei meridionalicești, unde sânt Crotona, Cosența, Reghio, **Veneția** această țară înmulțită cu lăcuitori Gaulir Venețieni, coprindea staturile Veneției, și o parte din Mantua, de Milano, de Ferrara-Mantua era cetatea celorlalte, **Emilia**: un ținut în Italia, sau în Galia Ţisalpinească între Po și între Muntele Apenini, aceasta cuprindea statul de la Parma, și să întindea până la Ravenna, **Etruria**: Toscana cea de acum cu o parte a statului bisericesc, lângă Tibru cătră Apus, **Campania**: o parte de pământul di Lavoro a părții cei dincoace a Prințipatului Crăimii Neapolis, **Latium**: țara latinilor, rotulanilor, bolșenilor, heruinenilor și altele. Cea de acum Campagna Romana, și partea învecinată de la Terra di Lavoro, **Liguria**: acum Golful de la Ghenua, și o parte de Piemont, de Monferat și Mailandia așezată cătră mezuina apei Po, **Sabinenii**: un popor italianesc carele lăcuia în Sabinia cea de acum în statul Bisericesc. Hotarul lui să întinde până în cea parte de Abruțto. Cetățile era **Cures** (Vescovia), **Reața** (Rieti)", și în fine: "**Samnium**: țara samnitenilor în Italia, la care și Marsi să socotea; **Abruțto** cea de acum este în Crăimea Neapolii".

Se poate ușor constata, că informațiile sunt foarte sumare și reprezintă un amestec de realitate antică și contemporană. Ele erau, evident, oferite cititorului cu scopul de a-l familiariza, atât cât era necesar, cu locurile unde avea să se desfășoare istoria romană, dar, din motive ce ne-au rămas necunoscute, Piuariu Molnar nu a mai apucat să traducă și această parte.

În ansamblu, putem afirma că Școala Ardeleană, ca principală mișcare culturală iluministă din întreg spațiul românesc, a avut o contribuție esențială la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră. Prin afirmarea atât de răspicată și, în multe privințe, exagerată a romanității românilor, a unității și continuității lor în toate cele trei

provincii pe care le locuiau, dar în mod special în Transilvania, adevărat leagăn al românilor, prin contactele directe și indirecte cu lumea italiană, cu civilizația și cultura italiană, toți reprezentanții Școlii Ardelene au contribuit, în mare măsură, mai ales, la consolidarea imaginii Italiei în cultura românească. Considerând că românii sunt descendenții puri ai romanilor și nu un rezultat al sintezei daco-romane, ei au putut crea impresia că istoria Italiei și a italienilor face parte, cel puțin pentru începuturile ei, pentru epoca imperială romană, din propria noastră istorie. Aceasta a contribuit, după opinia noastră, nu numai la formarea imaginii Italiei în spațiul românesc, dar și la crearea unui adevărat spirit de comuniune istorică și sufletească între români și italieni. Dacă avem în vedere și curentele italianizante din Țara Românească și Moldova, reprezentate, printre alții, de Ienăchiță Văcărescu, Naum Râmniceanu și Gheorghe Asachi, putem considera că sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor reprezintă un moment culminant în privința influenței exercitate de Italia asupra culturii românești și, implicit, în privința procesului de formare al imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră.

MODELUL ITALIAN DE MODERNIZARE LA DINICU GOLESCU ȘI GHEORGHE ASACHI

Sfârșitul veacului al XVIII și începutul celui următor a însemnat pentru Moldova și Țara Românească o perioadă decisivă pe drumul spre modernitate, o perioadă în care au loc transformări fundamentale în întreaga societate și în toate domeniile de activitate. În acest context cultura a cunoscut, după opinia noastră, evoluțiile cele mai spectaculoase, devenind un adevărat motor pentru toate celelalte transformări. Mai ales prin cultură, românii au încercat să-și afirme drepturile lor naționale și să accelereze procesul de tranziție spre lumea modernă, eforturile depuse în această perioadă arătându-și roadele prin intermediul marilor evenimente din secolul XIX.

Una din problemele fundamentale ale culturii noastre în această perioadă a fost, fără nici o îndoială, căutarea unor modele utile pentru societate, modele care să poată fi urmate și să aibă o anumită influență asupra proceselor de

modernizare. În acest sens, una din țările care a atras cel mai mult atenția a fost Italia și două credem că au fost cauzele care explică acest lucru. În primul rând, faptul că din Italia proveneau o parte din strămoșii poporului român, cu alte cuvinte romanitatea românilor, iar în al doilea rând, faptul că Italia continua să se situeze și în această perioadă în fruntea progresului intelectual al continentului nostru, având și din punct de vedere politic o situație asemănătoare cu aceea întâlnită în spațiul românesc.

Intensitatea influenței pe care cultura italiană a exercitat-o asupra culturii române, la sfârșitul secolului XVIII și la începutul celui următor, este dovedită prin apariția unui curent italianizant, destul de puternic. Cu Ienăchiță Văcărescu, cu Emanuel Băleanu și, în ciuda dacismului său, cu Naum Râmniceanu, cultura română începe să se îndrepte spre ceea ce va constitui cu timpul curentul italianizant. Orientarea acestor doi ultimi scriitori poate să fie explicată, fără îndoială, prin difuzarea credoului latinist, dar Ienăchiță Văcărescu are meritul de a relua și a aprofunda preocupările caracteristice ale umanismului românesc. Oricare ar fi însă punctul lor de plecare, ei contribuie la sustragerea limbii și culturii române din unitatea culturală a sud-estului european, și importanta contribuție a unor scriitori din generația următoare, printre care îi putem aminti pe Dinicu Golescu și Gheorghe Asachi, va precipita această emancipare. Influența italiană are drept consecință imediată o penetrare mai intimă a spiritului limbii române. Acest lucru apare clar la Ienăchiță Văcărescu care nu mai aplică limbii române regulile gramaticilor slavă, latină și greacă. Căutând puncte de orientare în limba italiană, el indică direcția pe care cercetările ulterioare o va adopta, atât pentru studiul limbii române, cât și pentru acela al versificației românești.

În rândurile ce urmează vom aduce în atenția cititorilor felul în care s'a reflectat imaginea Italiei, modelul italian de

modernizare, în opera unora dintre cei mai reprezentativi exponenți ai culturii din această perioadă din Țara Românească și Moldova: Dinicu Golescu și Gheorghe Asachi. Evident că maniera în care imaginea Italiei s'a reflectat în opera acestora, a fost una din modalitățile cele mai importante de manifestare a influenței culturii italiene asupra culturii românești din epocă.

Dinicu Golescu (1777-1830), având posibilitatea să călătorească mult, inclusiv în Italia, transformă lucrurile pe care le-a văzut în Peninsula nu numai într'un simplu obiect de delectare ci și, în multe privințe, într'un model de urmat pentru propria lui țară și propriul popor.

Ca exponent al epocii premoderne și precursor al generației pașoptiste, este neîndoielnic că Dinicu Golescu a făcut de la început parte dintre boierii cu tendințe liberale, dintre cei care au înțeles că viitorul țării este indispensabil legat de reforma politică și administrativă și, în primul rând, de îmbunătățirea soartei țaranului. Sub raportul ideilor, Dinicu Golescu este fără îndoială un iluminist, preluând cu oarecare întârziere principala temă a curentului european: cultura ca principală cale de progres. Dar pentru Dinicu Golescu progresul nu mai are o perspectivă general umană, ci una națională. Cultura este un fenomen național. El nu este un simplu critic al realității și nici un reformator îngust care preconizează noi instituții și reglementări mai bune într'un domeniu limitat, el simte necesitatea unei schimbări fundamentale a întregului sistem, a întregii societăți. El este, în cultura noastră, primul care depășește sensul general iluminist al reformei culturale dorită de toată lumea, văzând în aceasta nu un simplu scop, ci un mijloc pentru a atinge un obiectiv mai înalt și mai concret. Cultura și învățământul nu sunt în sistemul său instrumentul unei generale ameliorări a moravurilor, deși sunt și aceasta, ci căile pentru realizarea

progresului material, a unei reale sporiri a avuției naționale, căci el gândește progresul țării în termeni economici.

Adoptând pentru scrierea sa forma inofensivă a unui jurnal, Dinicu Golescu nu exclude numai organizarea sistematică a observațiilor sale, ci și dezvăluirea directă a programului subiacent, existent într'o formă mai precis conturată doar în domeniul moral și cultural, acesta își dezvăluie consecințele pe plan social și economic abia prin confruntarea principiilor generale cu realitățile din țările străbătute. Cartea lui Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...*, are o structură retorică complexă, în care diferite tipuri de procedee sunt tot atâtea mijloace persuasive, care converg în aceeași direcție. El vede în transparența imaginilor de călătorie profilul viitor al țării.

Călătoria lui Dinicu Golescu în Italia s'a desfășurat în anul 1824, el vizitând pe rând Trieste, Veneția, Padova, Vicenza, Brescia, Milano, Pavia, Cremona și Mantova.

La Trieste a fost impresionat de peisaj și de așezarea naturală a orașului. Descrie cu un acut simț de observație simetria străzilor, stilul caselor, traficul din port, viața economică, socială și intelectuală. Iată ce spune el, printre altele: *“Acesta este acel numit oraș, în golful Mării Adriatice, schelă vestită, a cărui frumusețe este pomenită (...). La alte părți, după ploaie nu se mai îndeamnă omul să iasă afară, iar acia nu e mai frumos lucru decât a umbla cinevaș pe acele drumuri, și această podoabă nu e numai la 5 sau 10 uliți, ci în toate câte se coprind în oraș (...). Pe aceste toate drumuri vede omu un norod neconținut alergând și bez pământenii, sânt și mulți streini, din toate părțile, fiind mare schelă cu porto franco (...). Toate marginile mării, ce sânt spre oraș, și canalurile ce intră în oraș sânt pline de corăbii, care au într'ânsele mărfuri, și stau până le vând, unii cu*

ridicată, și alții cu mărunțișul; numărul acestor corăbii se urcă până la 800 (...)

La Veneția, el constată, înainte de orice, stilul arhitectonic și vorbește, folosind sugestive comparații și expresii despre urmele gloriosului trecut și despre viața ce caracterizează piața San Marco: *“Oraș mare, vechiu, zidit de ani o mie și trei sute; și tot orașul în mare, având în loc de ulițe 530 canaluri, și în loc de cară și calești mulțime de luntri, a căror lungime este 5 stânjeni, iar lățime la mijloc de un stânjen (...). Asupra acestor canaluri sunt 360 de poduri de piatră, boltite, pe sub care trec slobod luntrile (...). Să cunoaște că au fost acest oraș un ce deosebit, să cunoaște că au lăcuit într’ânsul oameni mari și că odată au dat pravilă în toată Evropa (...). Aici vede cinevaș feliurime de isvoade de zidiri, vede mulțime statue, încât poate zice omul că fieștecare casă este o bucată de antică, pentru care aleargă oameni prin țări, spre a le găsi și a le vedea în odăi (...). Acest oraș, fiind tot zidit în Mare, nu are nici un loc de a da cele trebuincioase spre hrana oroșenilor, dar nu numai că nu lipsește nimic din cele ce sânt printr’alte orașe, ci pociu zice că sânt și mai cu prisos decât într’alte părți, aducându-se cu înlesnire de prin prejuratele sate toate felurimile de verdețuri, legumi, poame, păsări, care după ce să vând în multe locuri hotărîte, umblă și mulți oameni pe drumuri cu coșuri pline, până și cu găini, rațe, găște, toate jumulate, strigându-le pe dinaintea ferestrelor, nelipsind nici una din câte am numit la Triești, și mai vârtos și cu prisos, căci norodul este mai mult decât la Triești, ajungând în număr de 100 de mii”*.

Padova, unde Golescu s’a oprit pentru mai puțin timp, este admirată pentru străzile sale frumoase, pentru modul de irigare a câmpurilor și fertilitatea terenurilor. La Vicenza este relevată dragostea locuitorilor pentru teatru, la Verona îl

uimește amfiteatrul pe care-l descrie cu minuțiozitate, iar la Brescia, sistemul de canalizare.

Milano este un oraș care-i place în mod deosebit lui Dinicu Golescu. În descrierea Domului, teatrelor și grădinilor de aici, găsim interesul său pentru arhitectură, sculptură și pictură: *“Acest frumos oraș, ce au luat numire de Parisul cel nou, poate să sfâdească cu toate orașele ce până acum am numit pentru întâierea frumusețării, atât pentru clima lui cea dulce și potrivită, precum și pentru frumusețea cea de oameni alcătuită (...). Aci au stătut episcop sfântul Amvrosie, arhiepiscopul Mediolanului. Este o biserică a căruia mărime, podoaba, meșteșugul arhitectonicesc, statuile ce sânt împrejurul a toatii zidiri, turnurile și florile, și toate acestea de marmură, sânt lucruri vrednice de mirare (...). Ulițile orașului sânt foarte late, pe care le udă și le mătură în toate zilele înainte vremii plimbării (...)”*.

Vorbind despre Pavia, Dinicu Golescu scoate în evidență avantajele care se obțin din transporturile fluviale. Cremona, în schimb, nu-i face o impresia prea bună, iar despre Mantova amintește vechimea și poziția orașului, descrie cultivarea viței de vie și expune câteva sumare impresii despre caracterul italienilor, acesta fiind ultimul oraș pe care l-a vizitat în Italia.

Însemnările lui Dinicu Golescu despre călătoria sa în Italia ofereau românilor informații ample, interesante și obiective asupra frumuseților naturale și artistice, asupra orașelor și obiceiurilor italiene. Dar el personal a fost mai impresionat de lucrurile cu aplicații practice în economie. Din descrierile sale apare omul, care vrea să învețe și nu să povestească. Dorea să arate conaționalilor săi ce lucruri anume vor putea să ducă la progresul țării. Introduce de asemenea în limba română și câteva neologisme din italiană, precum invaliți, stemă, ghirlandă, soțietă, lostării (osterie),

nobilită, iar în programul de învățământ al școlii din Golești introduce învățarea limbii italiene.

Și în Moldova, informațiile despre Italia și italieni sunt în această perioadă numeroase și interesante. Gheorghe Asachi (1788-1869), născut în ținutul Herța într'o familie de origine transilvăneană, a fost cel care a promovat ideea latină în Moldova, idee pe care a preluat-o de la Roma și din Italia, unde a petrecut mai ales pentru studii o perioadă de patru ani, între 1808 și 1812. Perioada petrecută de el în Italia poate fi considerată ca etapa hotărâtoare a formației sale spirituale, de o orientare predominant italianistă. Șederea sa în Italia a început cu o călătorie prin Peninsula, el vizitând rând pe rând orașele Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența, Barberino, Siena, Viterbo, Roma și Neapole. La Roma a aprofundat stilul culturii clasice și neoclasice, al celei italiene în special, dar a urmărit cu interes și întreaga cultură europeană a vremii. S'a ocupat, de asemenea, de artele plastice și de arheologie. Climatul politic existent în Italia – frământările ce pregăteau Risorgimento-ul – a contribuit la întărirea propriei sale conștiințe naționale. La Roma a avut posibilitatea să cunoască o serie de personalități politice și literare ale vremii, atât italieni cât și străini. Poeziile compuse în italiană, mai ales sonetul dedicat zborului aerostatic al doamnei Blanchard, sonet publicat în 1811 în "Giornale del Campidoglio", îi aduce calitatea, din care Asachi va face un titlul de mândrie, de membru al Societății Literare Italiene, adică, așa cum spunea el, de "mădular al Academiei de Roma". Întors în 1812 în țară, Asachi este – până în 1840 – cel mai activ factor în stimularea și dezvoltarea culturii române moderne, punând bazele învățământului superior în limba națională, ale presei și teatrului românesc, dezvoltând tipăriurile și grafica, contribuind prin propria sa creație la îmbogățirea literaturii române a epocii.

După trei ani petrecuți la Viena, Asachi ajunge la Roma la 11 iunie 1808, după ce trecuse prin Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența și alte câteva orașe italiene. Scopul călătoriei sale, o spune el însuși, era: *”... il desiderio di attingere alla sorgente delle ricerche e l'amore per lo studio delle antiche cose mi mossero nella prima età ad arrecarmi alla famosa città di Roma”*. Apropierea sa de “Cetatea eternă” și intrarea în oraș sunt descrise de tânărul molodvean cu mare emoție și admirație: *“Acela carile din tinerețe s'au adăpat de învățăturile clasice a elinilor și romanilor cunoaște simțirile unui sfințit respect pentru toate relicviile acestor mari nații. Apropierea de străvechea doamnă a lumii, de aceea de unde denotă ființa și numele românilor, au aprins în inima me o nerostită nerăbdare (...). La această punte antică să unește drumul, asemenea antic, numit Via Flamina, făcut la anul 196 înaintea lui Hs de consulul Flaminius și care de atunce este pardosit cu mari lespezi în formă pentagonală, care drum, venind de la Romagnia, trece pe la Roma pân la Brindizi, dincolo de Neapole. Călătorind în linie dreaptă pe această cale un milio italian (3 la 1 ceas), am intrat în Roma prin măreața poartă numită **Del Popolo**, a poporului”*.

Primul lucru pe care Asachi l-a vizitat la Roma a fost Columna lui Traian, monumentul întemeierii poporului român, cea mai clară dovadă peste secole a romanității sale. Descrierea pe care el o face Columnei, una dintre primele din literatura noastră, este în același timp exactă și emoționantă: *“Între muntele Cvirinale și Capitolul (carile au fost Sionul romanilor) să înalță Colona lui Traian. Iată o privesc și cugetez! (...)*.

Senatul și poporul roman, întru cunoaștința însușirilor atât de lăudate a lui Traian, dorind ca a sa aducere aminte să fie de față la toate veacurile viitoare, au poruncit a i se

înălța un monument, cel mai strălucit, în care să fie săpate toate faptele lui. Apolodor, arhitectul sau mai bine zis istoriograful acestei noi sisteme de istorie, n'au voit a alege o colonă de ordin grecesc, deși sânt acestea mai împodobite, ce au întrebuițat ordinul (forma) Italiei, numit toscan (...).

Acea mai mare frumusață a colonei este istoria faptelor lui Traian săpate pe dinafară a colonei, tot în formă spirală, în asemănarea scării din lăuntru. Începând de gios, până sus, să văd 2500 de figuri săpate în basorelief; figurile înalte de $2^{1/2}$ palme, acele de la vârș sânt mai lămurit săpate.

Începând de la trecerea Dunării, se vede istorisirea expediției în Dacia, marșuri, arme, pojâjii militare, atacuri a romanilor, cetățuile, armele, straile, munții dacienilor și toate epizodele unui asemenea război, încât acest lucru este acel mai adevărat portret a lucrărilor romane, și românul cu plăcere cunoaște aice unile din deprinderi și costumuri daciene care s'au păstrat în a sa patrie.

Frumusețea săpăturii acestui lucru este deopotrivă cu a Partenonului de la Atena și vrednic de un Fidias, încât au fost de model lui Rafael și Michel-Angelo, ce sânt acii întâii artiști în lume”.

Impresionat a fost Asachi și de catedrala Sfântului Petru căreia îi face o descriere la fel de exactă și emoționantă: “Istorisirile despre această minunată zidire într'atâta aprind fantezia că omul ce o privește întâia oară parcă nu să împacă numai cu atâta și așteaptă a vedea urzirea fantazii sale! Dar cu cât mai deseori să cercetează cu atâta mai mult să miră de o făptuire care întru adevăr să pare a fi ieșită din mâna urieșilor (...).

Intrând din minune în minune, călătorii vede pretutindenii analoghia cea dreaptă a tuturor părților și deplina armonie; de pildă, îngerii carii țin vasuri cu agheazmă

sumănă a fi mici, chiar de a lor vârstă, când în faptă ei întrec mult mărimea unui om înalt. Pe cât este mare această zidire, totuș mintea poate lesne cuprinde cu amănuntul frumusețile sale. Forma ei este o cruce, a cărei lungime este de 627 palme de la ușa cea mare pân la fundul tribunei unde este amvona Sf. Petru, iar în lărgime să numără 480 palme. Asupra panelii bisericii se află trasă de-a lung pe la mijloc o linie pe care sânt însămnate lungimile bisericilor celor mai mari a lumii, din care să vede că după Sf. Petru urmează în mărime biserica Sf. Pavel din Roma, apoi catedrala de la Milano, Sf. Sofia de la Constantinopol și alte”.

La 19 august 1808, Asachi a plecat în sudul Italiei. La Neapole a vizitat muzee, biblioteci, teatrul San Carlo, biserica San Gennaro, s'a urcat pe Vezuviu și a văzut Pompeiul. Întors, nu după mult timp la Roma, începe să studieze istoria antică, să caute urmele de neșters ale glorioasei Rome, orașul de unde au venit o parte din strămoșii poporului său. Studiază, de asemenea, pictura și literatura italiană. Tasso, Dante, Petrarca, Ariosto, Chiabrera, Poliziano, Bembo și mulți alții îi devin familiari. A fost puternic influențat de Petrarca, din opera căruia a copiat numeroase balade și sonete și a ajuns la concluzia, la fel ca și exponenții Școlii Ardelene, că dacii fuseseră complet exterminați, iar românii erau numai descendenții coloniștilor romani.

O influență importantă asupra lui Asachi a avut-o întâlnirea cu Bianca Milesi în atelierul de pictură al lui Michele Kekc. Avându-l ca profesor pe acesta, el a putut studia cu pasiune pictura și a urmat, de asemenea, un curs de artă poetică cu abatele Tarengi din Roma. Dar legătura sa cu Bianca i-a facilitat și pătrunderea în cercurile artistice, literare și intelectuale italiene, dominate de sentimente patriotice și de ură împotriva dominației străine. Astfel se explică și faptul că el a devenit un admirator necondiționat al poetului Vittorio

Alfieri și că s'a ocupat îndeaproape nu numai de istoria veche a Romei, ci și de evenimentele politice contemporane ale orașului și ale Italiei: ocupația franceză, situația papei Pius VII, transportul capodoperelor italiene la Paris, intenția lui Napoleon de a lua chiar Columna lui Traian.

În 1812, Asachi, mânat de sentimente patriotice, a părăsit Roma la 22 iunie. A trecut prin Milano, Verona, Veneția, unde s'a îmbarcat pentru Constantinopol, iar apoi, prin Galați, a ajuns la Iași. Șederea sa în Italia timp de patru ani a avut o influență covârșitoare asupra formației sale intelectuale, artistice și politice. Se poate cu ușurință constata, că aproape tot ce a gândit și a întreprins Asachi mai târziu poartă pecetea studiilor sale umaniste făcute la Roma, care încununează de fapt pregătirea temeinică, mai ales în domeniul științelor, însușită la Lemberg și la Viena. El este primul român care, venind în contact nemijlocit cu civilizația și cultura italiană, se entuziasmează la bogăția, frumusețea și superioritatea ei și devine un militant al dezvoltării culturii românești moderne în spirit italian. Orientarea aceasta italienească pe care Asachi voia s'o dea culturii și, îndeosebi, literaturii române într'o perioadă în care ele începuseră să se dezvolte sub influența tot mai puternică a limbii și culturii franceze, explică în oarecare măsură neînțelegerea și respingerea operei sale literare de către contemporani și chiar de către posteritate. Indiferent de aceasta, admirator nu numai al Italiei antice dar și al celei contemporane cu el, Asachi a avut o contribuție de cea mai mare importanță pentru cunoașterea Italiei și a civilizației italiene în cultura română.

În concluzie la toate cele spuse până aici, putem constata faptul că la cumpăna veacurilor XVIII și XIX, Italia și italienii nu numai că erau foarte bine cunoscuți în cultura Principatelor Dunărene, dar, pentru o scurtă perioadă de timp, s'au transformat într'un adevărat model de modernizare

pentru societatea românească. Dacă acest lucru nu s'a întâmplat și în continuare este datorită formidabilei forțe de penetrare pe care au avut-o ideile revoluției franceze, datorită influenței covârșitoare pe care a avut-o cultura franceză asupra celei românești. Acest fapt nu diminuează însă cu nimic importanța pe care influența culturii și civilizației italiene a avut-o asupra începuturilor procesului de modernizare din Principatele Dunărene.

IMAGINEA SPANIEI
ÎN CULTURA
ROMÂNĂ VECHE
ȘI IMAGINEA
ROMÂNILOR
ÎN SPANIA

SPANIA

ÎN CULTURA ROMÂNĂ VECHĂ

I

Moldova

Formarea imaginii Spaniei în cultura română veche a avut două filoare principale și anume: originea latină comună a românilor și spaniolilor și tendința permanentă a culturii române de a se încadra în cultura europeană, inclusiv prin receptarea și reflectarea realităților și evoluțiilor de pe continentul nostru. Din această perspectivă trebuie să avem în vedere faptul că Spania nu numai că a fost una din cele mai imporante puteri europene din secolele XVI și XVII, dar a fost prima putere care a avut interese în întreaga lume, pe toate continentele, prima supraputere din istorie, dacă ne este îngăduită folosirea acestui termen, ceea ce a avut, bineînțeles, darul de a provoca interesul și curiozitatea oamenilor de cultură din întreg spațiul românesc.

În ceea ce privește imaginea Spaniei și a spaniolilor în cultura română din Moldova, dacă exceptăm lucrările lui Despot Vodă (1561-1563) (*De Marini quod Terovana vocant*

atque Hedini expugnatione, Artis militaris liber primus in quo universalia omnium certaminum genera tractantur și Artis militaris libri quatuor) care, probabil, nu au circulat aici, o scurtă mențiune despre spanioli, aflați ca mercenari chiar în armata lui Despot Vodă, întâlnim în secolul XVI la călugărul cronicar Azarie. Acesta a scris în slavonește o istorie a Moldovei cuprinzând evenimentele de la anul 1552 și până la urcarea în scaun a lui Petru Șchiopul, în 1574. Ajungând la momentul căderii lui Despot, cronicarul arată că el "... fără să judece, a trimis pe toți oștenii lui de frunte, nemți, unguri, spanioli, leși și alții și parte din sfat și din oameni, și i-a încredințat să le fie de căpetenie Tomșa, neștiind ce fel este. Și puțini dintre ei știau despre cele ce se puseseră la cale. Iar când au ajuns la Ciuhru, pe neașteptate și fără veste au năvălit asupra ungarilor și asupra celorlalți, câți erau din limbi de altă credință și i-au bătut și i-au învins și nici măcar un vestitor despre nenorocire n'a scăpat".

În secolul XVII problemele culturii românești capătă o complexitate tot mai mare datorită atât creșterii generale a activității culturale și înmulțirii domeniilor de creație, cât și contactului cu un număr mai însemnat de medii de cultură străine. Impunerea treptată a limbii vorbite de popor ca limbă a culturii scrise, constituie fenomenul cultural dominant al epocii. Această efervescentă culturală și contactul tot mai strâns cu spiritualitatea europeană au facilitat pătrunderea, în cultura și creația românească, a unor informații tot mai bogate despre Spania, conținutul lor fiind, însă, predominant istoric, informațiile de natură geografică, economică, culturală, religioasă etc., rămânând, însă, reduse la număr.

Grigore Ureche (1590-1647), cel care deschide șirul marilor cronicari români, autorul *Letopisețului Țării Moldovei*, amintește o singură dată de spanioli, atunci când ne înfățișează armata de mercenari cu care Despot Vodă a

pătruns în țară: “Ci măcar că deodată au alinat lucrul, iară mai apoi Despot de izvnoavă mai bine s’au gătit, luund într-ajutoriu pre Albrihtu Laschii și au intrat în țară cu nemții, cu șvezii și cu spanioli și cu leși și cu cazaci”.

Investigarea trecutului Moldovei întreprinsă de Grigore Ureche este dusă mai departe de Miron Costin (1633-1691), care, în *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, continuă opera predecesorului său până la sfârșitul domniei lui Ștefăniță Lupu (1661). Și în această cronică întâlnim numai o singură mențiune despre Spania, referitoare la acordarea unei rente din veniturile napolitane de către Filip IV (1621-1665), regelui polon Vladislav IV (1632-1648): “Deci, întâi Hișpanul o sumă de bani i-au orânduie la crăiia de la Neapoli, că să rudiia Vladislav cu împăratul nemțascu și cu craiul Hișpanii, fiind feciori dentr’o nepoată a împăratului nemțascu”.

Informații mult mai numeroase și mai interesante despre poziția geografică, despre poporul și istoria Spaniei, întâlnim în ultima operă a cronicarului, *De neamul moldovenilor*, scrisă între 1686 și 1691. Parcurgând lucrarea aflăm că țărmurile Spaniei sunt scâldate de apele oceanului: “... Marea Ocheanul, care încungiură pământul, începând din părțile despre miazănoapte, ocheanul ce încungiură Englitera, și tot acela ochean și despre apus, pe după Hișpania și Portugalia” și că ea este despărțită de Africa printr’o strâmtoare “... până se scură și Marea Albă în Ochean la Hișpania; dencolo Africa, dencoace Evropa; Hișpania de Evropa, Fesul, dencolo de Marea Albă, de Africa”.

Miron Costin ne oferă date interesante privitoare și la istoria Spaniei, arătând că ea a fost stăpânită de romani: “De care colonii a lor este plină lumea, și la Asia, adecă Anadolul, și la Africa, căriia zicem noi Barbarezii, și la

Hispania (...), și că, la fel cu alte posesiuni ale acestora, era condusă de senatori: "... *Hispania, Englitera, Franțozii, Nemții până la apa Renului, Italia, părțile grecești, toate țările Ierusalimului, Anadolul, ostroavele, tot cu senatorii Râmului se otcârmuia (...)*". El mai știe, de asemenea, că Traian, cuceritorul Daciei, era originar din Spania: 'Traian, împăratul Râmului, al șaptelea după August Chesariul, de neamul său șpaniol (...)'. Despre Spania contemporană lui, ne informează doar că stăpânea sudul Italiei: "... *Neapolis crăiia supt craii Hispaniei (...)*".

În legătură cu populația Peninsulei Iberice, Miron Costin crede că ea alcătuiește un singur popor, deși denumirile sub care este cunoscută sunt foarte variate: "*Așea Hispanii, Iverii, Țeltiverii, Portugalii, iară tot un neam sânt*".

Primul dintre autorii secolului XVIII, care ne reține atenția, este Nicolae Costin (1660-1712), educat în școlile polone și având o formație intelectuală foarte asemănătoare cu cea a tatălui său, Miron Costin. Lucrarea sa de căpetenie este *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, operă de erudiție, bazată pe izvoare latine, maghiare și polone. Lipsit de marele talent al tatălui său, monumentala sa operă ocupă un loc relativ modest în istoriografia noastră, dar aceasta nu scade cu nimic interesul pentru informațiile pe care ea le conține despre Spania.

Majoritatea acestor informații sunt preluate din lucrările lui Miron Costin și sunt expuse într'o formă foarte puțin modificată. Celelalte sunt rezultatul erudiției sale, dar îmbină într'o măsură destul de importantă adevărul istoric cu legendele, care circulau în epocă, și cu propria fantezie. De exemplu, iată ce ne spune Nicolae Costin despre formarea poporului spaniol și despre migrațiile pe care le-a cunoscut Peninsula Iberică:

“Iverii den Asiia, carii au în țările lor de agiunsu de toate mademurile, și cu acelea toți să zăbăvăscu; pentru aceia au și porecla, că Iveri să înțăleg, despre lătinie, săpători. Acește toți pe urmă, Iverii cu domnul lor Irachie, precum mărturisescu unii, au mersu cu vasă pre Marea Adriei și pre Marea Albă, den Asiia, pen Țara Grecească la Ișpania, unde au pus Irachie la strâmtorile mării doi stâlpi, care despartu Ișpania de Mavritaniia și de Africa. Și văzând Iverii în Ișpania ca și în țara lor, munți bogăți de mademuri: aur și argintu și hier, precum scrie Iustin carte XLIV, s'au așezat acolo; și acea parte a Ișpanii o au numit Iveria, pre numele lor. Acestea pre urmă împreunădu-se cu Franțozii, ce să chema nainte Galateni și Țelteni, făcându-să și împreunădu-să den doaă niamuri unul, adecă tot un neam, li-au zis Țilteberi, cum s'ar zice Țilti și Iveri, și așa Iverii den Asiia, și den Ișpaniia Țiltiberi să chiamă; den Toval, ficiorul lui Afet se trag.

Așezatu-s'au pre urmă multe niamuri în Ișpaniia, cum era în vremile vechi; de-și căuta oamenii locuri mai bune de traiu, de să muta dentr'un loc la altul. Că Africanii, Arapii, Mavritanii, Cartaghenii, Rămlienii, Frâncii, Goții, Ghepidii, Franțozii, Țimbrii, Humnii sau Ungurii, Vandalii, Elanii și alți strămoși a Franțozilor, Nemților, Slovacilor și Litveni, ades să rădica de mergea într'acele părți a Apusului, ca la locuri calde și bogate și de odihnă. Și care niam era mai puternic, acela să așăza. Că așa era de cinste bișugul acelor locuri, pentru mademurile aurului, argintului în Ișpaniia, cât Hanibal Cartaghenul, până au stăpânit acolo, în tot anul lua câte 12 buți de aur venit dentr'acei munți, precum mărturi-sescu de acestea Plinie și Iustin”.

În ciuda evidentelor erori de ordin istoric, datorate creditului acordat unor legende, informațiile furnizate de cronicar sunt exacte în ce privește situarea geografică, bogățiile și clima Spaniei.

Nicolae Costin cunoștea, și a consemnat și în cronică lui, interesul deosebit manifestat în Spania față de Columna lui Traian, interes materializat, printre altele, în opera lui Alfonso Chacón despre care ni se spun următoarele: *“Calimpiiari apoi cu cheltuiala lui Filip al doile, craiu a Ișpanii, au săpat slovele, și pe urmă cu meșteșug de Alfonso Țicaon tipograful, au făcut table 131, scrisă acea istorie și le-au trimis pentr’alte țări întru pomenirea lui Traian Hișpanul, împăratul Râmului”*.

Alte câteva informații din cronică ne vorbesc despre războaiele în care a fost implicată Spania la începutul secolului XVI: *“Într’acestaș an (1500 - n.a.) mari războaie s’au făcut în Italia, bătându-se Hișpanii cu Franțozii pentru crăiia Neapole”*, iar despre asediul Vienei din 1529 aflăm: *“... împăratul cu oștile au mărșu dreptu la Beciu și bătându-l cu tot feliul de arme o lună întriagă, apărat fu de Salmaș Hișpanul cu mare vitejie”*.

La începutul secolului XVIII, Nicolae Costin efectuează, după o versiune latină, prima traducere în limba română a unei opere aparținând unui autor spaniol. Este vorba de *Ceasornicul domnilor*, tradus după celebra lucrare a lui Antonio de Guevara (1480-1545), predicatorul lui Carol Quintul, intitulată *Libro aureo del gran emperador Marco Aurelio con el Reloj de Principes*, apărută la Valladolid în 1529.

Antonio de Guevara a fost cel mai citit scriitor al vremii sale, principala sa operă a cunoscut în epocă tot atâtea ediții cât și *Biblia* și a fost tradusă în aproape toate limbile europene. Prin concepțiile sale, Guevara este un umanist, un adept nemărturisit al lui Erasmus, dar prin stilul său încărcat și prin retorica sa căutată, el se numără printre premergătorii barocului. Indiscutabil însă, el poate și trebuie să fie socotit

ca un progresist al vremii sale prin simplul fapt că a înregistrat realitățile dureroase ale societății spaniole din secolul XVI, pe care le-a mutat în timp și spațiu pentru a le putea arăta contemporanilor. Răspândirea într'o arie atât de vastă a operei sale a însemnat un asentiment general la ideile de pace, omenie, cultură, viață patriarhală, după care tânjea o Europă pustiită de războaie, de persecuții religioase, de molime și privațiuni.

Alegând această operă pentru a o traduce în românește, Nicolae Costin nu a acționat la întâmplare ci a răspuns unor comandamente care i-au fost impuse de momentul cultural pe care-l traversa Moldova vremii sale, moment caracterizat printr'o largă deschidere spirituală, printr'o mare receptivitate față de valorile autentice ale culturii universale și, în același timp, printr'un înalt grad de adaptare a acestor valori la realitățile și nevoile autohtone.

Cronicarul moldovean nu a tradus opera lui Guevara după originalul spaniol, ci s'a folosit de una din versiunile latinești apărute în Polonia (Piotrkow – 1612, Cracovia – 1615 și 1636), pe care a avut posibilitatea să le cunoască încă din timpul studiilor făcute aici, traducerea și sistematizarea *Ceasornicului* fiind de mult terminate la data înlocuirii lui Dimitrie Cantemir cu Nicolae Mavrocordat. El cunoștea *Ceasornicul* chiar înainte de alcătuirea *Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, pe care l-a scris între 1700 și 1712 și, prin urmare, nu l-a putut traduce la îndemnul și în folosul protectorului său, Nicolae Mavrocordat, care nici măcar nu știa românește în primii ani de domnie. Pe de altă parte, în vasta bibliotecă a familiei Mavrocordat exista, în mod sigur, un exemplar italianesc al *Ceasornicului*, tradus de Mambrino Roseo de Fabriano și apărut la Veneția în 1544, și este posibil să se fi aflat și o versiune latinească a aceleiași lucrări, ceea ce exclude

posibilitatea interesului lui Nicolae Mavrocordat pentru traducerea românească.

Ceasornicul domnilor, cu mulțimea de elemente pedagogice incluse în paginile sale, poate fi socotit o carte de educație pentru vlăstarele voievodale, dar și o carte care se adresează unui public larg. Din această cauză, Nicolae Costin, nu a înțeles să facă o traducere servilă după opera lui Guevara, ci a căutat să selecteze și să regrupeze materialul scriitorului spaniol într'un plan propriu, care să răspundă interesului și dorinței de cunoaștere a cititorilor din Moldova. Acesta este, de fapt, și marele merit al traducerii sale. Din totalul de 153 de capitole ale ediției latinești, el a tradus doar 85, elminând mai ales pe acelea cu un caracter dogmatic, catolic, care nu puteau interesa cititorul ortodox din Moldova, iar ultimile 15 capitole le-a aranjat într'o carte separată care reprezintă, având în vedere selecția și gruparea generală a materialului, o unitate mai logică decât maniera de dispunere din lucrarea lui Guevara.

Mutând capitole dintr'o carte în alta, schimbându-le ordinea pentru a lega mai strâns idei înrudite, tăind capitole întregi de erudiție greoaie, care nu erau la nivelul și pe gustul contemporanilor săi, Nicolae Costin a izbutit, pe de o parte, să dea prelucrării sale o mai mare unitate, iar pe de altă parte, să o adapteze mediului său moldovenesc. În această muncă de remaniere și adaptare stă originalitatea lui.

Opera cea mai vastă, mai variată și de mai intense perspective din cultura românească veche este, fără nici o îndoială, aceea a lui Dimitrie Cantemir (1673-1723). Deși realizată în cea mai mare parte a ei în afara hotarelor țării, mai cu seamă în timpul șederii în Rusia a fostului domnitor al Moldovei, această operă nu reprezintă o rupere de tradițiile culturale create de înaintașii din secolul XVII, ci dimpotrivă, continuarea și ridicarea lor la un grad mai înalt, de neatins

pentru cultura noastră până la jumătatea secolului XIX. Într-o viață scurtă și zbuciumată, Cantemir a reușit să realizeze o operă care nu numai că îl impune pe primul plan în cultura românească a secolelor XVII și XVIII, dar îi conferă un loc pe deplin meritat și în cultura europeană a vremii. În vasta operă a marelui cărturar întâlnim, după cum era de așteptat, referiri interesante și la istoria Spaniei. Astfel, în *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, a cărui variantă latină a fost redactată, în 1717, pentru Academia din Berlin, iar cea românească, de patru ori mai întinsă, între anii 1719-1722, apar informații privitoare la istoria veche a Spaniei și la formarea statului vizigot.

Cantemir consemnează și el legenda după care o parte a troienilor înfrânți au ajuns, conduși fiind de Hercule, pe pământul Spaniei: ”... cu patruzeci de ani mai înainte Irachis (sau precum i-au mutat numele Latinii, Hercules) mai avusese războiul cu Troadenii, și cetate Troada izbândind pre împăratul lor, pre Laomedont încă omorîse și fără samă de Troadeni robind, i-au dus cu sine la Ispanie și în Franța (...)”. Tot în legătură cu istoria veche a Spaniei, Cantemir ne informează despre originea spaniolă a lui Traian, cuceritorul Daciei: “*Ulpus Traian, precum scrie Victor, fost-au născut în cetatea Ţudertina, iară Dion și Evtropie scriu, să fie fost din Italica, care iaste în Ispania (...)*”, despre noul stăpân al Spaniei după împărțirea imperiului roman înfăptuită de Dioclețian: ”... iară Constantin la Ispania s’au orânduit” și despre originea, tot spaniolă, a împăratului Teodosie I cel Mare: “*Iară Grațian văzând, că într’atâta primejdie, ce vinisă împărăția cu Gothii, și socotind că singur în toate părțile să ajungă, și să chivernisească nu va pute, au trimis la Theodosie (carile apoi s’au numit cel mare), și de la Ispania aducându-l, l-au luat soție la împărăție, let 379*”.

Despre Spania vizigotă, Cantemir consemnează următoarele: “*Așe Ispanii ce sânt? fără numai Gothi? carii pe la anul 414 în Ispania intrând, pre această de acum a Ispanii*

crăie au intemeiat". El ne spune că goții "... așa veri războae pre Dunăre, veri trecători au avut, toate mai sus de Dcchia au fost, spre părțile țărâi Ungurești, și pe acolo trece la Italia, la Gallia, la Ispania, și de acolo și la Africa" și că "Arcadie murind, au stătut la împărăția răsăritului fiul lui Theodosie, fiind cocon numai de opt ani; într'acăruia anul dintâi Alaric domnul Gotthilor (după cum însămează Calvizie) sculându-se cu mulțime de Gotthi, Alani și Svezi, și lăsând acum Gallia deșartă, și pustie, au intrat în Ispanie".

O altă lucrare fundamentală a lui Dimitrie Cantemir, *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae* (Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman) redactată între 1714 și 1716, oferă câteva date interesante cu privire la luptele turco-spaniole desfășurate în secolul XVI. Astfel, suntem informați că în 1535 spaniolii, împreună cu alți creștini, participă la o campanie antiotomană în Bosnia: *"... pe acest timp un număr considerabil de Moldoveni, Poloni, Boemi, Germani și Spanioli se întrunesc în mod voluntar, fac o invazie în Bosnia și împresoară Sulia".* Apoi este consemnată alianța antispaniolă dintre Francisc I, regele Franței, și Soliman Magnificul, alianță care a provocat o intensificare a ciocnirilor turco-spaniole: *"Soliman, care credea că nu trebuie să refuze nici o rugare a aliatului său, trimite pe Carli Elibeg cu o flotă mare contra Spaniei. Elibeg negăsind nici o rezistență pe mare, devastează coastele spanice și unele insule de prin prejur; adună spolia:iuni imense, face o mulțime de captivi și pune foc la tot ce n'a putut lua cu sine. Această procedură a fost cauza că Spaniolii temându-se că Elibeg le poate face încă și mai mare stricăciune, și-au retras trupele din tot locul și le-au trimis în contra lor (...)"*.

Din aceeași lucrare aflăm câteva date despre puternica răscoală a moriscilor din Alpujarras (1568-1571) și despre pericolul unei intervenții otomane care plana asupra Spaniei:

“În anul Hegirei 978, Saracenii care au rămas în Spania, și care suferiseră deja foarte mult sub domnia creștinilor, au apucat armele, au ocupat Garba, și au proclamat de rege al lor pe Mansur din familia Beni Achmer. Și mai mult: ei au atacat cu vigoare pe Spanioli, i-au învins, și le-au cauzat multe și mari pierderi. Cu toate acestea, ei vedeau bine că sunt cu mult mai slabi decât ca să poată rezista lung timp puterii Spaniolilor; așa au trimis delegați la Selim, rugându-l să le dea ajutor contra acestora, ca împotriva unui inamic comun al musulmanilor”.

Despre bătălia de la Lepanto (7 octombrie 1571), Cantemir ne spune că a fost una din cele mai mari înfrângeri navele suferite de turci în întreaga lor istorie: *”... cel mai mare dezastru pentru otomani, ce au putut ei resimți de la pierderea încercată sub Ildirim Baiazid și până în ziua de astăzi”.*

În ansamblu, informațiile pe care le întâlnim în lucrările lui Dimitrie Cantemir, cu referire la Spania, sunt mult mai exacte și mai prelucrate, sub aspect istoric, decât cele furnizate de predecesorii săi și demonstrează încă odată marea sa erudiție și putere de sinteză.

Ultimul mare cronicar moldovean, Ion Neculce (1672-1745), în principala sa lucrare *Letopisețul Țării Moldovei*, scrisă spre sfârșitul vieții și cuprinzând evenimentele de la 1661 până la 1743, face și el câteva scurte referiri la istoria Spaniei din zilele sale. Neculce consemnează faptul că la congresul de pace de la Carlowitz (1699), Austria nu a putut ajunge la o înțelegere cu Franța tocmai datorită succesiunii la tronul Spaniei care se întrezărea la orizont: *“Numai cu franzojii nemții nu s’au putut aședza, ș’au rămas tot să să bată. Pentru crăia Țării Spaniei nu s’au putut învoi”.* În 1700, odată cu moartea ultimului Habsburg spaniol, Carol II,

a început un îndelungat și devastator război de succesiune în care principalii competitori erau Franța și Austria. Despre acest eveniment și urmările lui pentru Spania, *Letopisețul* lui Neculce ne spune următoarele: *“Atuncea pre acea vreme, cu câțiva ani mai nainte, să tot bâte Franțojul cu Neamțul pentru Țara Spaniei, care de care să o iei, să o stăpânească, neavând craiu (...). Vădzând așe, stătut-au și alți mediaturi între dânșii și le-au făcut pace, împărțind Țara Spaniei în doao dreptu. Și pre unde le-au venit hotarăle, risipit-au cetăți și târguri, de le-au stricat, ș'au făcut pace”*. Bineînțeles, prin această împărțire a Spaniei trebuie să înțelegem faptul că ea și-a pierdut toate posesiunile din Europa.

O ultimă mențiune pe care Neculce o face despre Spania se referă la participarea ei la războiul de succesiune al Poloniei (1733-1735) și la cucerirea regatului Napolitan: *“Deci au și sculat pe craiul Spanii fără veste cu oasti și s'au coborât în Italia de-au luat câțiva cetăți din Anapole, cari le ține Neamțul”*.

Câteva informații despre Spania secolului XVIII apar și în *Cronica Ghiculeștilor*, redactată de un anonim în timpul domniei în Moldova a lui Matei Ghica (1753-1756) și cuprinzând evenimentele dintre anii 1695 și 1754. Despre participarea Spaniei la războiul de succesiune pentru tronul polon ni se spune: *“... oștile spaniole și franceze aflate acolo (în Italia – n.a.) au găsit prilej să facă fără împotrivire tot ce au vrut, deoarece tabăra împăratului împreună cu comandantul suprem, principele Eugen, se afla la Rin”*. *Pacea încheiată la sfârșitul războiului a fost favorabilă Spaniei deoarece: “Peste cele două Sicilii, adică peste Neapole și Messina, a fost pus rege Don Carlos, fiul cel mic al regelui Spaniei”*.

Aceeași *Cronică* vorbește despre participarea Spaniei la războiul de succesiune la tronul Austriei (1740-1748) și

despre conflictul său cu Anglia în termenii următori: *“Pe de altă parte, și Spania se pregătea împotriva Italiei, dar a fost împiedecată să pornească împotriva Italiei în anul acela (1745 - n.a.) atât pe uscat, de către regele Sardiniei, pe care cu toate fâgăduielile date nu reușiseră să-l atragă în alianța lor, cât și pe mare de flota engleză, care a fost pusă anume să păzească acel canal ca nu cumva oștile spaniole să izbutească să treacă în Italia”*.

Din toate cele spuse până aici considerăm că reiese cu suficientă pregnanță faptul că imaginea Spaniei și a spaniolilor s'a reflectat cu destul de multă exactitate în cultura română din Moldova, ceea ce a contribuit, în mod neîndoiebnic, la formarea acestei imagini în cultura din întreg spațiul românesc. În cazul Moldovei pătrunderea informațiilor despre îndepărtata țară iberică și despre locuitorii ei a fost facilitată atât de statutul ceva mai favorabil pe care îl avea în raporturile sale cu imperiul otoman, comparativ cu situația Țării Românești, ceea ce s'a reflectat în dezvoltarea de ansamblu a culturii din această zonă, cât și, tocmai ca o consecință a acestui statut, de strânsele relații pe care ea le-a menținut permanent cu Polonia, țară aliniată la standardele cele mai înalte ale culturii europene a vremii.

SPANIA

ÎN CULTURA ROMÂNE VECHĂ

II

Țara Românească

În Țara Românească, datorită unei dominații otomane mai intense decât în Moldova și Transilvania, întreaga societate, inclusiv cultura, a cunoscut o dezvoltare mai greoaie, cu numeroase perioade de stagnare și chiar de regres. În ciuda acestei situații, la sfârșitul secolului XVII și la începutul celui următor, în perioada domniilor lungi ale lui Șerban Cantacuzino (1678-1688) și Constantin Brâncoveanu (1688-1714), la fel ca în întreg spațiul românesc, și în Țara Românească asistăm la o dezvoltare culturală fără precedent. Această perioadă, cunoscută și sub numele de epoca brâncovenească, a reprezentat de fapt un moment de culme atins de cultura medievală de aici, dar în același timp a marcat și o largă deschidere către noi forme de cultură similare cu cele din centrul și apusul continentului nostru, forme care anunțau zorii epocii moderne. Din păcate, această evoluție a fost curmată brusc de intervenția dură a autorită-

ților otomane care, presate de inamicii externi, dar și de profunda criză interioară, nu puteau admite ca acea parte a spațiului românesc ce continua să rămână în sfera lor de influență, să cunoască o dezvoltare care în cele din urmă ar fi provocat o inevitabilă îndepărtare și chiar ruptură de sultanul din Constantinopol.

Dezvoltarea culturii în epoca brâncovenească a însemnat și un moment de culme în ceea ce privește formarea și evoluția imaginii Spaniei și a spaniolilor în cultura românească în ansamblul ei. Relațiile intense cu Europa Centrală, prin intermediul Transilvaniei, cu Italia, mai ales cu Veneția și Padova, precum și cu grecii din Italia și din Imperiul otoman, au făcut să sporească de o manieră considerabilă, atât cantitativ, cât și calitativ, numărul informațiilor și cunoștințelor asupra Spaniei care ajungeau în această perioadă în Țara Românească.

Cel mai strălucit exponent al culturii brâncovenești a fost, fără nici o îndoială, stolnicul Constantin Cantacuzino (1640-1716). Acesta era posesorul unei culturi enciclopedice și al unei vaste biblioteci, probabil cea mai importantă a timpului său, dar angrenarea sa în viața politică l-a împiedicat să ne lase o operă de mari dimensiuni, o operă pe măsura capacităților sale de creație. Cu toate acestea, ceea ce a rămas de la el ne dezvăluie marea sa personalitate și dimensiunile multiple ale gândirii sale complexe, permițându-ne în același timp să-l plasăm pe una din treptele cele mai înalte ale făuritorilor de cultură românească.

Bineînțeles că stolnicul ne furnizează și el informații interesante despre Spania, informații pe care le întâlnim în principala sa lucrare "*Istoria Țării Românești*", operă din păcate rămasă neterminată datorită împrejurărilor vitrege care i-au însoțit viața. Constantin Cantacuzino ne transmite câteva

date sumare despre cucerirea și distrugerea de către Scipio Emilianus a orașului răsculat Numanția, în anul 133 î.d.H.: *“Așa Numanții cetății mării și frumoasei în Spania Știpionu Emyliu, și minunatului pe atunci Corinthului în Elada Mummius au făcut, den temelie sfărâmându-le și risipindu-le, pentru că supuse fiind lor, iale să hiclesen și ucidea pe romani”*. Și el cunoaște originea spaniolă a împăratului Traian: *“... Ulpie Traian, carele se trage de neam spaniol (...)”*, iar atunci când vorbește despre apariția statelor feudale occidentale pe ruinele Imperiului roman de Apus, include în acest proces și Spania: *“Dupe aceia deci s’au osebit spaniolii, franțozii, nemții și în scurt timp toate alalalte țări și părți ale apusului, crai ei lor puindu-și și domni și alte răspublici făcându-se adecâte mai de obște lucrurile lor otârmuindu-și, nu unul numai samoderjeț să poruncească...”*.

Pe lângă aceste informații cu caracter istoric, Constantin Cantacuzino face și o interesantă comparație lingvistică între limba română și celelalte limbi romanice, în care include și spaniola: *“... dachii aceia carii era, învățând de la romani limba letinească, pentr’atâtea ai lor supuși fiind, și cu dânsa deprinzându-se, o făcuse apoi că iaste a lor de moșie și o au ținut. Carea dupre aceia mai pe urmă stricând-o într’acest feliu au venit și au rămas, precum și astăzi iaste; așa făcând cum și ispanii, și galii, și italienii, adecâte spaniolii, franțozii și frâncii, că așa le zic ei, au făcut. Care neamuri ei încă până astăzi n’au a lor limbă, de feliul lor osebită, nici cea veche, ce oarecând vreodată vor fi avut nu să știe, ei dintr’u romanilor țin, rău și grozav stricând-o”*.

O mărturie elocventă a nivelului cunoștințelor despre Spania pe care le poseda stolnicul Constantin Cantacuzino o constituie chiar biblioteca sa de la mănăstirea Mărgineni, bibliotecă care reflectă momentul penetrației masive a elementelor de cultură umanistă în Țara Românească și conține și câteva prețioase cărți ale unor autori spanioli.

Astfel, printre cărțile de medicină, se află o expunere sinoptică a scrierii "*De luminaribus et diebus criticis*", a medicului evreu spaniol Abraham Abenhera. La capitolul lucrărilor de filosofie se remarcă cele ale filosofului arab, născut la Córdoba, Abu-l-Walid ben Rushd «Averroes» (1126-1198), "*Metaphysica... cum Averrois Cordubensis duplici expositione*", apărute la Veneția în 1560 și "*De substantia orbis*". Apoi, tot aici puteau fi întâlnite lucrările lui Francisco Murcia de la Luna, profesor la Universitatea din Alcalá de Hanares, "*Selecta circa libros Aristotelis de Coelo*" și comentarii la operele lui Aristotel, "*De anima*" și "*De generatione et corruptione*", precum și cele ale iezuitului andaluz Francisco Toledo (Franciscus Toletus), "*Introductio in dialecticam Aristotelis*", editată de Giunta, la Veneția în 1587, și "*Amplissima commentaria una cum quaestionibus in universam Aristotelis logicam*", editată de același Giunta în 1596. Biblioteca stolnicului se mândrea, de asemenea, și cu una din operele celebrului frate dominican Domenico Banez, "*Commentaria et quaestiones. in duos libros Aristotelis Staginitae de generatione et corruptione*", publicată de aceeași tipografie Giunta, la Veneția, tot în 1596.

Printre cărțile cu conținut religios aparținând unor autori spanioli s'au numărat culegerea de predici "*Canciones de tempore quae a Pascha dominicae resurrectionis ad festum usque sacratissimi Corporis Christi habentur*", a faimosului confesor Luis de Granada, apărută la Lyon în 1598, ediția venețiană din 1604 a lucrării lui Diego de la Vega (Didacus de la Vega), "*Canciones quadragesimales super septem Poenitentiales psalmos*", lucrarea lui San Ildefonso din Toledo intitulată "*De perpetua virginitate et parturitione beatae Mariae*", lucrarea lui Nicolo de Arnaya, "*Compendio delle meditationi del P. Luigi de la Puente*", tradusă în limba italiană de Tiberio Putignano și apărută la Veneția în 1613,

cea a lui Francisco Maciel, “*Expositiones selectae sanctorum patrum, doctorumque classicorum in totum historische utriusque Sacrae Paginae*”, apărută la Napoli în 1634 și cea a părintelui iezuit Manuel de Najera, “*Prediche per le domeniche dele’Avvento e di tutte le altre fino a Quaresima, insieme con alcune feste piu principali*”, tradusă în italiană de Gerolamo Brusoni și apărută la Veneția în 1658.

Existența acestui număr mare de cărți spaniole în biblioteca de la Mărgineni demonstrează cu totă puterea faptul că stolnicul Constantin Cantacuzino poseda o bună cunoaștere a culturii și spiritualității spaniole, că în vastele sale preocupări intelectuale Spania nu era ocolită.

La curtea lui Constantin Brâncoveanu, adevărat focar de cultură umanistă, cunoștințele despre Spania au pătruns probabil pe căi și mijloace foarte diferite. Una dintre aceste modalități a fost alcătuirea unor calendare românești de predicăție, după modelul celor occidentale. Calendarele în sine au constituit una dintre cele mai frumoase pagini din istoria culturii românești. Înainte de apariția calendarelor românești, în țările române au pătruns calendare străine. Ele veneau din Occident, din Italia, din Austria și din alte țări, prin mijlocirea negustorilor ardeleni, precum și de la popoarele slave din jurul nostru. Calendarele italiene au avut însă, indiscutabil, cea mai mare circulație în epoca brâncovească.

În anul 1693, un oarecare Ioan Romanul, pe adevăratul său nume italian Giovanni Candido Romano, închină lui Constantin Brâncoveanu un “*calendar ce să chiamă Foletul Novel*”. Calendarul era “*întors dupre limba frâncească* (italiană - n.a.) *în rumânească*”, adică tălmăcit din italienește, și este, până acum, cel dintâi calendar românesc alcătuit după un model apusean. El a fost redactat anual, până la 1704.

Curiozitatea și goana după calendare se explică numai prin caracterul aproape în întregime politic al “prognosticelor” din ele. Astfel, ele slujeau ca un fel de ghid în țesătura de intrigi politice dintre statele europene, fiind oarecum și o prezentare sumară, indirectă a acestei politici, în care comandanții, trebile oștirilor, necazurile principilor și înrudirile dintre ei prin femei ocupau atenția tuturor. Ioan Romanul – Ioan Frâncul, autorul profețiilor dedicatorii din aceste calendare, atâtea câte s’au putut păstra – pagini de o deosebită valoare prin pateticul și ideile ce le conțineau – rezumă, indirect, ideile care stăpâneau în veacul său – la noi și în Orientul ortodox – pe Constantin Brâncoveanu, curtea domnească, biserica și pe toți cei care prin curiozitate instinctivă, prin știința lor de carte, prin preocupările și legăturile cu străinătatea, prin situația lor socială erau în măsură să cunoască și să se preocupe de acest fel de idei.

În ceea ce privește sensul cuvintelor “frânțești calendare”, încă Odobescu a arătat că este vorba neîndoios de calendare scrise în limba “frâncă”, adică italiană, iar pentru identitatea frânc-italian, adăugăm și pasajul următor, scos din calendarul pe 1704: *“Italiia va avea mari înnoiri, și într’ânsa vor fi mari schimbări, iar eu nu voi să le spui (sunt frânc, și vă ajung!)”*.

În “Foletul Novel” informații referitoare la Spania apar pentru anii 1693 și 1703. Cele din 1693 sunt foarte scurte, dar surprind exact situația în care se afla Spania, caracterizată printr’o decădere pe toate planurile, prin apatia și indolența, devenite cronice, ale cercurilor conducătoare în frunte cu regele-fantomă Carol II (1665-1700). La 25 ianuarie în calendar se consemnează: *“Crail de Spania, dulce doarme”*. Puțin mai târziu, la 10 aprilie, aflăm că: *“În Catalonia, oarece mișcare. Spania, să zăbovește în nimic și doarme; însă multă sumă de bani trimeate către Italia”*. Știrile

următoare devin aproape invariabile: *“Craiul de Spania, gândește un lucru de nimica”* (7 iunie), *“și, în Spania, toți dormu”* (7 iulie), *“Craiul de Spania, o furtună îl dășteaptă cătră ceva, dar iar să întoarce a dormi”* (25 septembrie), *“Împăratul, gândește de campania cea viitoare, pentru că sunt multe a găti. Spaniolii, vor da oarece ajutoriu, dară puțin”* (17 noiembrie). Toată această situație reală pe care o înfățișează calendarul lui Brâncoveanu se petrece într'un moment în care Spania făcea parte din Liga de la Augsburg și era angajată într'un greu război cu Franța, război care presupunea o încordarea a tuturor forțelor, dar ea nu mai era capabilă să facă acest efort.

Informații mai substanțiale despre Spania găsim în calendarul pentru anul 1703, an în care ea era răvășită de crâncenul război de succesiune. Și aceste informații sunt exacte și redau într'o formă deosebit de plastică dezastrelor care s'au abătut asupra țării: *“Aceasta iaste Spania. Acea mare țară care are hotarul spre Răsărit și Amiazăzi, Mediteranium, spre Apusul, Ochiian, și, spre Miază-Noapte, acei prea nalți munți care sunt numiți, de gheografi, Pirenei. Vezi, câte învăluituri, câte năvale de cetăți, câte jafuri, cât sunt făcut robi, care ca niște miei nevrând să se împreune cu împreunarea aceea de obște, de pe pohta altora. Pentru care lucru, mulți den ei vin la scaun, alții gonit în munți striini, și alții ca niște vite închise între niște grajduri, și aceasta iaste să nu zăticnească pe aceia care s'au întors iară de voia lor la acea împreunare. Dară, nici cu acesta nu lipsescu, alte vite de țară streine departe de aceștia 40.000 de miluri, cari vor da bine a cunoaște tăriia lor și, cu rădicarea, caznicii de acea țară a rădica capul asupra mai marilor lor, și cu aducerea multă pagubă, însăși ei singuri, a multe locuri lângă mare. Aceștea dară, colegat cu alții, nu vor slăbi legea lor, dară mai mult o vor întări, și așa vor aduce mari pagube cetăților despre Apus”*.

Tot în calendarul pe 1703 întâlnim și zodiile în care se află diferite țări, Spania fiind trecută sub cea a Săgetătorului.

Pătrunderea elementelor de cultură spaniolă la curtea lui Constantin Brâncoveanu este atestată și de mărturia călătorului german Georg Franz Kreybich care, asistând în 1698 la nunta Ilincăi, fiica domnitorului, cu paharnicul Scarlat, fiul dragomanului Alexandru Mavrocordat, arată că printre dansurile ce le-a văzut aici au fost și unele spaniole.

Și în cronicile din Țara Românească de la începutul secolului XVIII întâlnim informații despre Spania, dar ele sunt mult mai puțin numeroase și mai fragmentare decât cele pe care ni le oferă cronicile moldovene contemporane.

Astfel, la Radu Greceanu (1655-1725), autorul unei cronici de curte despre domnia lui Constantin Brâncoveanu, intitulată *“Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)”*, unica informație despre Spania se reduce la consemnarea indirectă a pretențiilor pe care împăratul Carol VI (1711-1740) le avusese odinioară la tronul acestei țări: *“Venit-au la Octomvrie 18 zile și această veste de la Beciu cum că acel ales Carol al VI-lea, craiul Ișpanii, carele dupe reposarea fratelui său Iosif, puternicul împărat al Romanilor de toți Electorii și de tot celălalt Sfat alegându-se (...)”*.

“Cronica anonimă a Țării Românești” sau *“Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717”*, care poate fi considerată cea mai de seamă realizare literară a istoriografiei cronicărești muntene, conține și ea doar o singură informație despre Spania, referitoare la războiul de succesiune de la începutul secolului: *“Întru aceste vremi murind craiul de la Șpaniea, mare vrajbă s’au făcut între franțezi și între nemți vrând fieștecarele dintre dânșii să ia crăiea Ișpaniei și multe războaie au avut neamțul cu franțozul*

pentru acea țară. Însă în cea după urmă tot franțozu au biruit și au pus pe un nepot al lui craiu la scaunul Spaniei, de dânsul asculta”.

Câteva ecouri despre istoria Spaniei găsim și la Radu Popescu (1655-1729), continuatorul “*Cronicii Bălenilor*” și autorul ei în formă finală cu titlul “*Istoriia domnilor Țării Românești*” O informație se referă la descoperirea Americii, iar alte trei la domnia lui Filip V (1700-1746).

Despre descoperirea Americii, Radu Popescu ne spune că: “*America, Lumea cea Noao, o au aflat Criștov Columbul, călugăr frâncesc, cu cheltuiala șpaniolului; care au fost neștiută de noi și lumea noastră de ei neștiută*”, formulând astfel ideea de întâlnire între două civilizații, idee care câștigă tot mai mult teren în istoriografia contemporană, mai ales în istoriografia din America Latină. Informațiile despre Filip V se referă la anii 1724 și 1725, și anume, la abdicarea sa temporară, la ruperea proiectelor matrimoniale franco-spaniole și la încheierea tratatelor de la Viena, cu împăratul Carol VI.

Urmărind apariția mențiunilor referitoare la Spania în cronicile muntenești din primele decenii ale secolului XVIII, observăm că ele se încadrează în două tendințe majore ale istoriografiei noastre din totdeauna și anume, înscrierea istoriei românești în contextul larg al istoriei universale și permanenta nevoie de actualitate, de raportare la evenimentele din imediata vecinătate, dar și din întregul nostru continent.

Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova și Țara Românească și a celui habsburgic în Transilvania nu a reprezentat o deviere în dezvoltarea firească a culturii românești și, cu atât mai puțin, o înstrăinare culturală a poporului român. Accesul la cultura scrisă, mai larg încă din

secolul XVII față de epocile precedente, cunoaște o extindere treptată, dovedită de existența unui număr tot mai mare de dieci și grămăticii, de înmulțirea școlilor, de frecvența copiere și traducere a unor opere, de tot mai numeroșii știutori de carte care iscălesc în acte etc.

Între aspectele progresului cultural al secolului XVIII un loc fundamental îl are înmulțirea elementelor de cultură laică. Deși dezvoltarea lor este încă lentă datorită menținerii relațiilor feudale care asigură autoritatea culturală a bisericii, ea nu este mai puțin evidentă, atât în ansamblul literaturii care se citește, cât și în învățământul care se predă în școli.

În aceste condiții asistăm la o adevărată “explozie” a informațiilor referitoare la Spania, numărul și diversitatea lor luând o amploare fără precedent mai ales în Moldova și Țara Românească și, în primul rând, prin intermediul traducerii unor opere străine, traduceri care ne vor reține însă atenția cu alt prilej.

Dar un exemplu elocvent în acest sens îl poate constitui și biblioteca familiei Mavrocordat adăpostită la mănăstirea Văcărești. În cadrul acesteia a fost constatată existența mai multor cataloage editoriale, în limba latină, franceză și italiană, apărute între anii 1721 și 1725, care au servit la completarea ei, cataloage care cuprind și cărți în limba spaniolă sau scrise de autori spanioli. Pe un astfel de catalog, care a servit pentru vânzarea la licitație a două mari colecții enciclopedice aparținând lui Paul și Alexandre Peteau și lui François Monstrat, Nicolae Mavrocordat a notat marginal titlurile care-i lipseau și urmau a fi achiziționate, printre acestea numărându-se și interesanta lucrare a spaniolului Alfonso Chacón (Ciacconius), “*Historia utriusque Belli Dacici, a Trajano Caesare gesti, ex Simularchis quae in Columna ejusdem Romae visuntur*”, în ediția ei romană din 1616.

Același Nicolae Mavrocordat a făcut o însemnare în paginile unei alte lucrări, "*Bibliographia Historico-Politico Philologica curiosa*", a lui Johannes Henricus Boeclerus, apărută la Frankfurt în 1677, însemnare care menționează "Itinerarul "celebrului călător evreu spaniol din secolul XII, Benjamin din Tudela, despre care se precizează: "*Lectur heb<raicum> lat<inum> dignum*" (Vrednic de citit (textul) ebraic-latin). Cartea lui Benjamin, tipărită de Elzevir la Leyda, în 1633, a păstrat până azi autograful voievodului: "*Ex libris Io Nicolai Maurocordati de Scarlatti Princ<ipis> olim M<oldaviae> nunc Val<achiae>. A<nno> 1722*".

Interesul pentru cărțile spaniole manifestat de acest domnitor este dovedit și de catalogul cărților bibliotecii de la mănăstirea Văcărești, publicat de Nicolae Iorga în colecția Hurmuzaki, catalog care la punctul 97 enumeră mai multe ediții ale "*Noului Testament*", dintre care una în limba spaniolă.

De asemenea, informații despre Spania au pătruns în Țara Românească și prin intermediul unor izvoare cartografice. Astfel, în prima jumătate a secolului XVIII de un deosebit interes s'a bucurat aici tratatul de geografie al lui Hrisant Notara († 1731), patriarh al Ierusalimului din 1707, care și-a petrecut mulți ani din viață pe pământul românesc și a întreținut strânse legături cu Cantacuzinii, Brâncovenii și Mavrocordații. El a tipărit în 1716, la Paris, din îndemnul lui Scarlat Mavrocordat, fiul cel mai vârstnic a lui Nicolae Vodă, domnul Moldovei și al Țării Românești, tratatul intitulat "*Introductio ad geographiam et spheram*" (Introducere la învățătura geografiei și a sferei pământeste).

În această lucrare, înaintea textului, se află un planiglob foarte frumos executat, în emisfera estică fiind trecută și Peninsula Iberică în dreptul căreia apare numai denumirea

Spania, cea a Portugaliei fiind omisă. Tratatul lui Hrisant Notara s'a bucurat de trecere în învățământul pentru elevii Academiei domnești din București și Iași, dar a fost studiat și aparte. El a slujit nu numai lui Nicolae Mavrocordat ca inspirație pentru epigrama sa dedicată descoperirii Americii de către Cristofor Columb, alcătuită în versuri iambice într'o greacă savantă, dar este întâlnit și în biblioteca unui mare negustor din Iași, Grigore Anton Avramie, de la sfârșitul veacului XVIII.

Un al doilea izvor cartografic important datează din anul 1800. În acest an apărea la Viena prima reprezentare cartografică a pământului aparținând unui român și anume "*Atlas sau Hartă cuprinzând tabelele geografice depline ale sferei uscatului și apei și o tabelă parțială a Valahiei, lucrat pentru iubitorii de învățătură de către Gheorghe, fiul prea renumitului arhon mare vornic Răducanu Golescu, cu ale cărui cheltuieli s'a și tipărit*" cu un portret al lui Alexandru Moruzi, domnul Moldovei și Țării Românești, prin îndreptarea lui Antim Gazi Meliotul și execuția tehnică a gravurului Karl Schindelmayer. Harta lui Gheorghe sau Iordache Golescu (1770-1848) se înfățișează ca o planșă mare de 93x120 cm., conținând în centru cele două emisfere ale pământului, înconjurată de alte 29 de hărți mai mici. Legenda și denumirile hărții sunt trecute în limba greacă. În Europa este menționată și "*Ispania*" cu principalele ei orașe: Toledo, Merida, Madrid, Zaragoza, Oviedo, Cordoba, Granada, Sevilla, Burgos, Cartagena, insulele Baleare și strâmtoarea Gibraltar.

Aceasta este, în linii generale și cu excepția traducerilor care au circulat în întreg spațiul românesc, contribuția culturii din Țara Românească la formarea imaginii Spaniei și a spaniolilor. Deși mai puțin importantă decât cea din Moldova, ea nu este deloc neglijabilă și merită, din plin, a fi luată în considerație.

SPANIA

ÎN CULTURA ROMÂNĂ VECHIE

III

Transilvania

Pe teritoriul vechii Dacii, datorită unor condiții istorice specifice, odată cu retragerea stăpânirii romane dispare și organizarea statală, situație care se va perpetua multe secole și care va influența negativ toate formele de manifestare ale culturii. În aceste condiții vitrege, primele informații referitoare la Spania apar abia în secolul XII în Transilvania, care prin structurile sale social-economice, politice și religioase era mai apropiată de realitățile Europei apusene. În acest secol, pe la 1179, câțiva călugări plecați din mănăstirea burgundă de la Pontigny au înființat la Igrîș, pe malul stîng al Mureșului, la est de Cenad, o abație filială a ordinului cistercit, iar curînd după aceea o altă abație filială la Cârța. Se pare că în biblioteca abației de la Igrîș au ajuns, așa cum rezultă din manuscrisul latin nr. 12 al bibliotecii Universității din Montpellier, două lucrări ale lui Isidor de Sevilla (570-637) și anume "*Volumine uno Ysidorus Sententiarum*"

(= Isidorus Hispalensis, “Sententiae”, PL, LXXXIII, 537-738) și “*Volumine uno Soliloquiarum libri duo*” (= Isidorus Hispalensis, “*Synonyma*”, PL, LXXXIII, 825-868).

Specific pentru Transilvania este caracterul multinațional și multireligios al culturii sale, aici datorită unor condiții istorice particulare, cultura română îmbinându-se și influențându-se reciproc cu cea maghiară și cu cea germană. Acest lucru a făcut ca și informațiile despre Spania și spanioli să fie mai diverse și mai bogate, ceea ce ne va obliga ca, în rândurile următoare, să aducem exemple din toate cele trei sfere de cultură

Cunoștințele despre Spania devin mai consistente în secolul XV, atunci când se stabilesc primele contacte politice directe româno-spaniole, în timpul lui Iancu de Hunedoara și Alfons V de Aragón și Neapole, care au schimbat mai multe solii între ei și au încheiat chiar un tratat de colaborare antiotomană în noiembrie 1447.

Abia în secolul XVI însă, informațiile referitoare la Spania și la locuitorii ei receptate în Transilvania devin mai consistente și mai sistematice. Astfel, un cărturar umanist sas, ai cărui înaintași au emigrat din Transilvania stabilindu-se în Țările de Jos, Maximilianus Transylvanus (1490-1538), a petrecut mulți ani în Spania în calitate de secretar al lui Carol Quintul și s'a înrudit chiar cu familia nobilă spaniolă Haro. Aici el și-a scris principală sa lucrare sub forma unei epistole adresate protectorului său, Matthäus Lang, cardinal de Salzburg, lucrare în limba latină care a văzut lumina tiparului la Köln, în 1523, cu titlul *De Moluccis insulis...*

În această lucrare, care constituie cel mai vechi izvor tipărit, temeinic informat despre expediția lui Magellan, apar interesante informații și despre epopeea expansiunii maritime a Spaniei. Astfel, în legătură cu tratatul hispano-portughez de

împărțire a pământurilor recent descoperite, încheiat în 1494 la Tordesillas, autorul ne spune următoarele: *“Acum treizeci de ani, începând spaniolii către apus și portughezii către răsărit, să caute și să cerceteze pământuri noi, necunoscute, pentru ca să nu se împiedice unul de altul, serenissimi regele catolic și regele Portugaliei, cu autoritatea (cum cred) a înaltului pontifice Alexandru al VI-lea, împărțiră lumea în acest chip: drept către răsărit de la insulele Hesperide, care acum se numesc ale Capului Verde, la o depărtare de 360 de leghe să se tragă două linii, una către miază-noapte și alta către miazăzi, care trecând peste amândouă polurile lumii să se unească și să împartă lumea în două părți egale, și tot ceea ce s’ar descoperi în partea de răsărit, pornind de la această linie, să aparțină portughezilor și tot ce s’ar descoperi în partea dinspre apus, să fie al castilienilor”.*

Puțin mai departe este menționată descoperirea Mexicului de către spanioli: *”... spaniolii navigând către miază-zi și apoi către apus au găsit continent și insule mari și nenumărate cu bleșug de aur și perle și alte bogății. și în vremea din urmă au găsit o foarte mare cetate mediterană numită Temis-titan, așezată pe lagună ca și Veneția (...)*”.

Această lucrare a făcut cunoscut împreună cu numele autorului și numele Transilvaniei, din care provenea acesta, cercurilor largi ale intelectualității europene în care a strânit un viu interes și a pătruns și în bibliotecile cărturarilor din Transilvania. Astfel, ea a fost cunoscută și de învățatul secui István Székely († 1563), care a utilizat-o la realizarea primei cosmografii universale scrisă în limba maghiară și tipărită la Cracovia în 1559, cu titlul de *“Chronica ez vilagnac yeles dolgairol”* (Cronica despre întâmplările de seamă ale lumii).

Informații interesante despre istoria Spaniei întâlnim și la marele umanist de origine română din Transilvania,

Nicolaus Olahus (1493-1568) care, în celebra sa lucrare „Hungaria” scrisă la Bruxelles în 1536, se referea pe larg la expediția lui Attila în apusul Europei și la împrejurările în care s’a desfășurat marea bătălie de la Câmpiile Catalaunice, prilej cu care face dese mențiuni la Spania vizigotă. Olahus arată că vizigoții înfrânți și urmăriți de huni, s’au retras la sudul Dunării, dar alungați și de aici au fugit în Italia. pe care au devastat-o, după care „... și-au așezat sălașurile, la început în Galia Aquitanică, iar apoi în Hispania”. Attila, ajuns până în Galia „... trimite fără prudență a treia parte a armatei sale pentru a devasta hotarele Hispaniei, după care încearcă zadarnic să obțină alianța lui Teodoric, regele Hispaniilor și al Galiei Aquitanice”. În schimb, alianța vizigoților este obținută de romani căci „... regele Teodoric, mișcat de amintirea vechii dușmăanii, promite să devină alia: al lui Aëtius contra hunilor”. Olahus face câteva sumare mențiuni referitoare la Spania și la descoperirile spaniolilor în Lumea Nouă și într’o cuvântare improvizată pe care a adresat-o împăratului Carol Quintul la 1 octombrie 1530, la Augsburg, dar cunoștințele sale despre Spania și lumea spaniolă erau, suntem siguri, mult mai vaste, deoarece el a petrecut mulți ani într’un mediu puternic influențat de cultura și civilizația hispanică.

Tot în această perioadă apare o altă operă originală scrisă de învățatul sas transilvănean Johannes Honterus (1498-1549) și intitulată „*Rudimenta Cosmographica*”. Tipărită prima dată la Cracovia în 1530, lucrarea este reeditată la Brașov în 1541, apărând în versuri hexametrice și îmbogățită cu noi noțiuni. Ediția este însoțită de 16 hărți și planșe gravate artistic și de stema xilografată a Brașovului. Majoritatea hărților executate de Honterus sunt copii de pe hărți deja publicate, numai hărțile Germaniei, Panoniei și Daciei sunt opere proprii. Printre hărțile ce însoțesc textul,

prima pentru continentul european, este cea care înfățișează Peninsula Iberică, intitulată “*Lusitania, Hispania*”. Pe harta generală a globului pământesc sunt amintite și America de Nord și de Sud, insulele Cuba și Haiti, toate descoperite de spanioli. Textul versificat al cosmografiei, care este – după opinia generală – primul “*Atlas Minor*” din Europa Centrală și de Sud-Est, conține două interesante referințe la Lumea Nouă, deși aceasta nu este amintită în mod direct.

“*Cosmografia*” lui Honterus a fost publicată în mai multe ediții la Basel, Zürich, Anvers și în alte orașe, până la sfârșitul secolului XVI și a constituit de asemenea un manual după care se învăța geografia la școala din Brașov, între elevii căreia s’a numărat și secretarul lui Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești (1545-1552; 1553-1554; 1558-1559), numit Demetrios, care a avut posibilitatea să cunoască, măcar și parțial, Spania și Lumea Nouă descoperită de spanioli.

În Transilvania secolului XVII, cunoștințele despre Spania continuă tradiția existentă deja aici, dar în același timp, cunosc o amploare considerabilă prin receptarea unor noi informații.

În opera istoricului Wolfgang Bethlen (1639-1679) intitulată “*Historia de rebus Transsylvanicis*”, sunt cuprinse evenimentele desfășurate între 1526 și 1609, cu referiri interesante la expediția lui Castaldo care a inclus și o masivă participare a mercenarilor spanioli, desfășurată între 1551 și 1553. Din lucrare aflăm că generalul imperial “... cu aproximativ 7000 de soldați, atât călăreți cât și pedestrași, dintre germani și spanioli, lăsând în urmă Agria la 25 iunie și evitând trupele lui Balassa, intră pe alt drum, unde se aflau Andrei Báthory de Ecsed, Toma Nádasdy, Ștefan Losonczi, bărbați de mare putere, cu trupe gata pregătite de luptă”. După ce imperialii au devenit stăpânii Transilvaniei,

apărarea Lugoșului a fost încredințată unei garnizoane spaniole condusă de Bernardo de Aldana, iar la asaltul Lipovei spaniolii s'au remarcat prin priceperea și curajul de care au dat dovadă, fiind primii care au pătruns în oraș.

După ce sunt descrise principalele evenimente care au marcat prezența imperialilor în Transilvania, autorul ne informează despre felul în care spaniolii au părăsit meleagurile noastre: *“În acea vreme soldații lui Ferdinand neprimindu-și plata, s'au răsculat peste tot în Ungaria și Transilvania și au început să plece; patru mii de spanioli, disprețuind autoritatea lui Castaldo și pe comandanții lor, au plecat pe drumul spre Viena și atacând poporul nenorocit s'au dedat la incendii, jafuri, răpiri”*. Vedem deci că prezența mercenarilor spanioli în Transilvania la mijlocul secolului XVI, deși a contribuit la o mai bună cunoaștere reciprocă, nu a putut lăsa, datorită comportării brutale a acestora, o amintire prea plăcută în memoria locuitorilor de aici.

Un alt istoric transilvănean, sas de origine, Laurențiu Töppelt (Toppeltinus) de Medgyes (1640-1670), în lucrarea *“Origines et occasus Transsylvanorum”*, publicată la Lyon în 1667, face câteva referiri la Spania și la trecutul ei. Chiar în introducere, el arată că dedică mica sa lucrare *“... drept mulțumire francezilor și vecinilor spanioli”*.

Citându-l pe scriitorul german Petrus Bertius, Toppeltinus face cunoscute cititorilor săi câteva interesante informații despre Spania vizigotă. Astfel, despre nobilimea spaniolă el ne spune că o mare parte din ea *“... se mândrește cu originea gotică a descendenței sale (...). Din această cauză în al cincilea conciliu de la Toledo, la articolul trei, se stabilește că nimeni nu poate fi ales în demnitatea regală în afară de nobilimea de origine gotică”*.

Tot de la Toppeltinus aflăm lucruri interesante și despre un vechi obicei spaniol legat de îngroparea războinicilor, care

stabilea înfigerea în pământ a unui număr de sulițe egal cu acela al dușmanilor omorâți de decedat: “Odinioară la hispani era obiceiul de a înfige atâtea sulițe câți dușmani fuseseră omorâți”.

Istoricul transilvănean face o interesantă paralelă între evoluția lingvistică de pe teritoriul fostei Dacii și cea din celelalte țări stăpânite de romani, paralelă care va fi cunoscută atât de Miron Costin, cât și de stolnicul Constantin Cantacuzino. Iată ce ne spune el: “*Ceea ce s'a întâmplat, se spune adesea, că dacii și-au îmbibat limba cu cuvinte latine în timpul cât au fost sub stăpânirea romană, iar limba pe care au folosit-o aproape două sute de ani, cât au stăpânit romanii Dacia, și-au însușit-o și reținut-o, care după aceea a degenerat în aceste greșeli, dar nu numai la aceștia, ci mai adesea la gali, itali și hispani, încât aceste popoare au nu numai limba veche indigenă, ci și pe cea latină de la romani, acea limbă foarte coruptă*”.

Parcursul lucrării lui Toppeltinus ne demonstrează faptul că el cunoștea, pe lângă obiceiurile și istoria Spaniei, și cultura spaniolă deoarece folosește frecvent pasaje întregi din lucrările lui Aflonso Chacón și Lurentius Ramirez Hispanus.

Un loc aparte deține în istoriografia transilvăneană, prin bogăția de informații de o însemnătate deosebită pentru istoria țărilor române, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, scrisă de notarul sighișorean Georg Kraus (1607-1679). Informațiile care privesc Spania sunt scurte și se referă la participarea armatelor spaniole, ca aliante ale împăratului, în cadrul războiului de treizeci de ani (1618-1648). Ele apar, în majoritatea cazurilor, corelate cu acțiunile principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613-1629), care s'a aflat în timpul acestui război în tabăra antihabsburgică.

În 1621, Gabriel Bethlen atacă și cucerește Bratislava, punând stăpânire totodată și pe coroana regală a Ungariei,

aflată aici. Împăratul Ferdinand II (1619-1637) ar fi dorit să reacționeze, dar aflăm din *“Cronică...”*: *“... nu avea ce să mai facă, deoarece pe de o parte se găsea în luptă cu boemii, iar pe de altă parte căpeteniile oștirii sale, contele Tilly și Don Cordua, un spaniol, aveau de lucru cu marchizul Durbach, comandantul danez la Wimpfen, pe râul Neckar. Acesta a fost bătut și împrăștiat în același an, după mai multe bătălii, de contele Tilly și Cordua”*. Peste doi ani, în 1623, Bethlen atacă din nou ajungând până la Trnava și nici de data aceasta împăratul nu i s’a putut opune, deoarece armatele lui Tilly și Don Cordua se aflau angajate pe alte fronturi. Din această cauză: *“... când oastea imperială din Moravia a aflat de starea lucrurilor și întârzierea lui Tilly și a lui Don Cordua, se temu zi de zi și ceas de ceas de un atac neprevăzut al lui Gabriel Bethlen. Prin urmare se retrase din Moravia în Boemia și în ținutul de dincolo de râul Enns”*.

Din aceeași *“Cronică...”* a lui Kraus aflăm că în 1644 *“... împăratul însuși nu putea să se aștepte la vreun ajutor în bani și oaste nici de la spanioli, nici de la papă și nici de la principii italieni, deoarece spaniolii nu avuseseră cu un an înainte nici măcar mijloacele trebuincioase de a face față francezilor, olandezilor și portughezilor în Catalonia și Flandra”*.

Iată prin urmare câteva date sumare, dar foarte exacte, care denotă o bună cunoaștere a istoriei Spaniei, cu implicațiile ei la nivel continental și care, în mod sigur, erau vehiculate de cercuri mai largi ale intelectualității transilvănene, Kraus fiind doar unul dintre membrii acesteia.

Un moment important și, în același timp, interesant în ceea ce privește formarea imaginii Spaniei și despre creația cultural-științifică spaniolă se plasează în ultimile decenii ale secolului XVIII, atunci când cancelarul Transilvaniei, contele

Samuel Teleki (1739-1822), om de vastă cultură și membru al Academiei din Jena, Göttingen și Varșovia, a contribuit în mare măsură la reeditarea uneia din principalele opere ale medicului spaniol Miguel Servet (1509-1553). Este vorba de lucrarea "*Christianismi Restitutio*", apărută în 1553 la Viena, de sub teascurile lui Balthasar Arnoullet, dar nimicită aproape total în același an, după arderea pe rug a lui Servet, și devenită o adevărată raritate bibliofilă păstrată doar în trei exemplare la Viena, Paris și Edinburgh.

Exemplarul de la Viena a aparținut mai întâi lui Daniel Szentiványi Markos, episcop unitarian din Transilvania, care a achiziționat cartea în mai 1665 din Anglia. De la el, exemplarul a trecut asupra episcopilor unitarieni care i-au urmat, până în 1780 când, episcopul István Agh l-a dăruit contelui Samuel Teleki, posesor al unei renumite biblioteci. Despre lucrarea lui Servet deținută de Teleki, lumea bibliofililor a fost informată printr'un articol publicat de Johann Seivert în revista "*Ungarisches Magazin*" din Bratislava în 1781. Acest articol a provocat viul interes al împăratului Iosif II (1780-1790), la cererea căruia Teleki își va dăruia exemplarul bibliotecii din Viena, dar și al lui Christoph Gottlieb de Murr (1751-1811), cunoscut bibliofil și polihistor din Nürnberg, care în 1784 a cerut contelui transilvan să-i trimită o copie după lucrare.

Înainte de a trimite lucrarea bibliotecii din Viena, Teleki a realizat două copii prin intermediul studentului József Vitéz din Debrețin, una pentru propria sa bibliotecă, iar cealaltă pentru Murr, căruia i-o va trimite în 1786. Pe baza acestei copii, bibliofilul german va putea reedita în 1790, la Nürnberg, opera lui Miguel Servet, uitând însă să amintească ajutorul care l-a primit din partea lui Teleki.

Câteva informații despre Spania, destul de fragmentare, întâlnim și la reprezentanții școlii Ardelene. Astfel, Gheorghe

Șincai (1754-1816) în monumentală sa lucrare *“Hronica românilor și a mai multor neamuri”*, apărută parțial în *“Calendarul de la Buda”* pe anii 1808 și 1809, face câteva referiri la istoria spaniolă. El ne spune: *”... Vallia tot întru acest an (418 - n.a.) a pus temeiul crăimei visi-gothicești în Tolosa, iar puțin mai târziu, Enric craiul visigothilor, care în anul 466 omorîse pre frate său, Theodoric al doilea, răpindu-i crăiia, și pre romani îi lepădase din Spania, în anul acesta (470 - n.a.) au înconjiurat Arvernul, în Gallia”*.

Din aceeași lucrare aflăm câteva amănunte și despre înființarea și principiile de organizare ale ordinului iezuit: *”... acesta au fost un cin călugăresc urzit de S. Ignatie Loiola, spaniol, cu puțin după ce au început Martin Luter, în anul 1517, a-și semăna eresul, în care cin nu se primea alții, fără numai aceia carii erau au foarte de mare talent, au de mare viță și bogat neam, au prea frumoși”*.

Un alt mare exponent al Școlii Ardelene, Petru Maior (1760-1821), a făcut în câteva din lucrările sale o interesantă paralelă lingvistică între română și spaniolă. Astfel, în *“Dialogu pentru începutul limbei române. Între nepotu și unchiu”*, apărut la Buda în 1819, el arată următoarele: *”... vedem că limba română nu numai în multe cuvinte, care nicecum nu sânt în limba latină, sau cu altă față se află, ci și în țesitura ei cea dinlontru se lovește cu limba spaniolă, cu a frâncilor și mai vârtos cu limba italiană”*.

Originea comună a celor trei limbi este invocată foarte clar de Petru Maior și într’o altă lucrare, apărută în același an și intitulată *“Ortografia română sau latino-valahică...”*. De la început el ne avertizează că atunci *”... când pe parcursul acestei lucrări zic că un cuvânt sau altul pleacă de la un anumit cuvânt latin, italian, spaniol și poate francez, nu vreau să dau de înțeles că românii au adoptat acel cuvânt*

din limba latină învățată sau din sus-pomenitele dialecte, ci invoc comuniunea sau înrudirea”.

Aceste afirmații confirmă cu toată puterea faptul că Petru Maior a fost un remarcabil exponent al lingvisticii din vremea sa, cel puțin la fel de strălucit ca și poliglotul spaniol Hervás y Panduro, iar lucrările sale demonstrează o bună cunoaștere a limbii și culturii spaniole, care ne dovedesc încă odată nivelul destul de înalt pe care informațiile și cunoștințele despre îndepărtata țară din Peninsula Iberică îl atinseseră în rândurile intelectualității românești.

Ultimele mențiuni referitoare la Spania în perioada de care ne ocupăm, le întâlnim în “*Cronica Banatului*” scrisă de Nicolae Soica de Hațeg (1751-1833) în anii 1826-1827, cu unele reveniri asupra ei până în 1829. În această “Cronică” apar numeroase referiri la istoria universală, printre care și cea spaniolă, majoritatea dintre ele integrate deja în cultura românească prin intermediul altor scrieri. Interesante și noi sunt cele care privesc revoluțiile spaniolă și latino-americane, evenimente pentru care autorul, aparținând mediului bisericesc, dă dovadă de puțină înțelegere, cutremurându-se în fața răsturnării sistemului de valori cu care era obișnuit.

Iată cum descrie el aceste mari evenimente: “*Spaniolii siluiră călugării, preoții fără femei, a să însura, precum și portugalii. Mânăstiri, biserici vândură, călugări însurară, cu constituții lui Banaparte urmară. Și iată acestea și republica Mexico, în America, așijderea de 5 ani nu să înpacă. Pricina-s oamenii stricați, cu libertate, egalitate, univerzalmonarhia, fără domn, făr de liturghie”.*

În concluzie, putem afirma faptul că aspectul multicultural al spiritualității transilvănene nu numai că nu a împiedicat formarea imaginii Spaniei și a spaniolilor în cultura românească, ci dimpotrivă, a contribuit la conturarea

ei cu mai multă acuratețe, mai ales prin cantitatea și calitatea informațiilor furnizate. Toate aceste informații, indiferent de limba în care erau scrise, ajungeau pe o cale sau alta și la cunoștința românilor nu numai din Transilvania, dar și din afara arcului carpat, contribuind la îmbogățirea incontestabilă și a culturii românești.

SPANIA

ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ VECHĂ

IV

Traducerile

În cadrul culturii românești din secolele XVII, XVIII și de la începutul secolului XIX traduceri efectuate după diferitele lucrări europene au jucat un rol deosebit de important. Ele demonstrează caracterul deschis și receptiv al culturii noastre față de marile valori ale culturii europene, capacitatea ei de a se integra organic în cadrul acestei culturi, precum și caracterul ei unitar, traduceri circulând în întreg spațiul românesc, depășind cu ușurință granițele politice impuse românilor de vitregiile istoriei. De asemenea, în ceea ce privește formarea imaginii Spaniei și a spaniolilor în cadrul culturii românești, traduceri au avut o importanță de prim rang, așa cum se va putea constata în rândurile ce urmează.

În afară de celebra traducere a lui Nicolae Costin după nu mai puțin celebra lucrare a lui Antonio de Guevara, intitulată *Libro aureo del gran enperador Marco Aurelio con*

el *Reloj de Principes*, iar în versiunea românească "*Ceasornicul domnilor*", despre care am avut prilejul să scriem câteva rânduri într'un studiu anterior, în cultura românească veche au circulat numeroase alte traduceri care au avut o contribuție esențială la formarea imaginii Spaniei.

Astfel, o mare circulație au avut-o în țările române, la sfârșitul secolului XVII și în secolul XVIII, traduceri (se cunosc 12 manuscrise) efectuate după *Cronica Kievului* sau "*Sinopsisul istoriei rusești*", care cuprinde o istorie a slavilor răsăriteni până la încorporarea Kievului, în secolul XVII, în statul moscovit.

Această scriere, apărută la Kiev în 1674, reprezintă o prelucrare destul de liberă după cunoscuta "*Cronică*" a lui Nestor și după alte letopisețe ruse, grecești și poloneze, atribuită de istoriografia ucraineană lui Inokentie Gizel, egumen al Lavrei Pecerska din Kiev.

În partea introductivă a Cronicii se află capitolul intitulat "*De trei părți ale lumii*" care, în subcapitolul "*De Evropa*", conține o înșiruire a tuturor țărilor de pe continentul nostru printre care sunt amintite și "... *Ispania, Aragonia, Caștilia (...)*".

În prima jumătate a secolului XVIII a pătruns în Țara Românească și apoi în Moldova, în varianta slavă, cu numele "*Deziderie*", romanul mistic spaniol "*Espejo de religioso*", scris de un anonim în secolul XVI. Romanul spaniol a fost tradus în polonă, prin intermediul unei versiuni latine, de medicul de curte a lui N. Radziwill, Gaspar Wilkowski, și s'a publicat prima dată la Cracovia în 1589, în tipografia lui A. Piotrkowski. Traducerea din limba polonă în cea slavonă a fost efectuată la Moscova în 1688, de către ierodiaconul Theofan, o copie după această traducere fiind făcută, în prima jumătate a secolului XVIII, de starețul Vasile de la mănăstirea

Poiana Mărului din apropierea Buzăului. Manuscrisul, care cuprinde romanul, face parte dintr'un manuscris slav miscelaneu, ocupă filele 38-112 și poartă titlul, în traducere românească, "*Deziderii sau calea către iubirea lui Dumnezeu și către desăvârșirea vieții creștinești. Din limba spaniolă pe limba italiană, franceză, germană, niderlandă și latină, iar de pe aceasta și pe limba poloneză s'a tradus de Aspar Vilgovschi. Acum însă, din limba polonă pe limba slavă pentru temătorii de Dumnezeu și a doritorilor monahi, ca viața lor în gândirea către Dumnezeu și a dragostei de muncă a-și petrece, s'a tradus de către ierodiaconul Theofan, în orașul de scaun Moscova, în mănăstirea Minunea Arhistratigului Mihail, în anul de la facerea lumii 7196, iar de la nașterea după trup a Cuvântului lui Dumnezeu 1688 luna noiembrie*".

În a doua jumătate a secolului XVIII el a fost tradus și în limba română, "*Formolarnica Vedomostie a sfinții Mănăstiri Dobru, ca pe anul 1809*", care se păstrează în Arhiva Mitropoliei Moldovei, menționând între cărțile românești manuscrise, la fila 19, și: "*O carte scrisă cu mâna Desiderie*". Autorul acestei traduceri este probabil să fi fost Paisie, stareț al mănăstirilor Secu și Neamț, mort la 1794. Romanul "*Deziderie*" a putut fi tradus în diferite limbi și a pătruns în medii religioase variate, printre care și cel ortodox, datorită faptului că nu avea un conținut specific catolic, ci general mistic. Cu toate acestea, el a fost un bun mesager al culturii și civilizației spaniole inclusiv în spațiul românesc.

Odată cu mijlocul secolului XVIII asistăm la o creștere considerabilă a numărului de traduceri românești efectuate, în special, prin intermediare grecești, rusești sau polone, după lucrări apărute în Europa apuseană. O astfel de lucrare este "*Cosmografia sau izvodirea lumii...*" care ni s'a păstrat într'o copie. încheiată la 1 august 1774 și realizată de Anatolie,

ierodiacon la episcopia Râmnicului. Traducerea acestei lucrări a fost efectuată de Nicolae Costin după cartea intitulată *“Theatrum swiata wszytkiego”*, apărută la Cracovia în anul 1659, tălmăcire din limba italiană a operei lui Giovanni Botero Benese, *“Le relationi universalī”*, apărută, în prima formă, în trei părți, la Roma în 1591, iar în ediție completă, în patru părți, la Veneția în 1596. Chiar la începutul lucrării se află o amplă descriere a Spaniei și a regiunilor care o alcătuiesc, descriere care conține interesante date de natură geografică, climatică, economică și chiar istorică.

Despre poziția geografică și pământul Spaniei ni se spun următoarele: *“Țara cea dintâi în Evropa, Hișpania, care așea au socotit Plinius dându-i loc întâi de pe Italia, potrivește-să cu pusoarea ei unei piei de bou întinsă. În loc de hotar are munții Pirineilor, care o înpart de la Franția și de la Ochiian și care aceia care merge pre supt Ghenua, în care hotar sânt ca la 2580 mile italienești. Iaste Hișpania mai mult cu munți și aduce lipsă de apă, că acolo nu sânt ape multe, nici ploii dăse (...). și pentru că ce sânt munții groaznici, pentru aceia nu e îndestulare prea mare și târgurile nu sânt mari și sălaşurile oamenilor rari”*.

Clima țării este blândă și plăcută: *“Văzduh are sănătos, răcoros, despre miazănoapte și despre munți, iar despre ochian blând și despre Marea Mediteraneului adecă Marea Albă”*, iar bogățiile ei sunt numeroase și variate: *“Untdelemnu să face acolo după țara Caștelii cei Noao. Averile ei iaste grâul, untdelemnu, vinurile, ceara, mierea, zahărul, șofranul și multe feliuri de poame, și așea sânt de sășioase că să hrănesc toate țările despre miazănoapte cu dânsăle și iaste cu untdelemnu, cu năvrânzile, cu lămăile, cu ferrețele, cu chitre mai mari și mai mici. Carnea iaste acolo foarte aleasă, și mai vârtos de mascuri. Greu iaste a spune câtă îndestulare de pește iaste acolo pre lângă mare, mai ales la Andalocia, la Portogalia, la Galiția, la Viscalia”*.

O altă lucrare cu caracter istorico-geografic, intitulată *“Pentru descoperirea a multor împărății și locuri care s’au descoperit și s’au aflat de portugali”*, a fost tradusă după un opuscul apărut în Occident la 1740 și s’a păstrat în două copii, una aproape contemporană, de pe la 1750, iar alta de la sfârșitul secolului sau începutul celui următor. În ceea ce privește Spania, lucrarea înfățișează expedițiile de cucerire a Mexicului și Perului, precum și călătoria lui Magellan în jurul lumii, apărând însă și o interesantă mențiune despre realizarea unității spaniole de către Regii Catolici: *“Ferdinand craiul Aragoniei și Isavella crăiasa Castiliei, uniia atunci prin a lor însoțire și nuntă toată Ispania, deosebindu-se numai crăiia Grenadei, ce să stăpânea la acea vreme de maomiteni. Care stăpânire le-au și rădicat-o Ferdinand îndată după a sa nuntă cu Isavella. Această împreunare prin nuntă a lui Ferdinand și a Isavellei au pricinuit toată mărimea Ispaniei”*.

În țările române a mai circulat și un alt text manuscris, intitulat *“Gheografie noao”* și tradus după lucrarea lui Gheorghe Fațeaș, apărută în trei volume la Veneția în 1760. Tălmăcirea românească s’a păstrat în două copii, una din 1780 la episcopia Romanului, datorată unui călugăr, iar cealaltă dascălului Alexandru Athanasiu, alcătuită în iulie 1786 la comanda și pe cheltuiala boierului Iordache Darie din Dărmănești.

În această lucrare, Spania și Portugalia sunt cuprinse într’un capitol separat *“tăietura a 6 a”* și se bucură de o amănunțită descriere geografică, atât fizică cât și economică. După ce sunt prezentate coordonatele geografice al Peninsulei Iberice, se trece la înșiruirea tuturor regiunilor pe care le cuprinde Spania, fiind menționate și principalele orașe din fiecare. Apoi se discută originea numelui țării spunându-se: *“Unii zic că numele acesta se trage de la un craiu a Ispaniei ce-i zicea Ispanos, iar alții zic că se trage din cuvântul*

grecesc spanea adecă lipsă, pentru că iaste cu puțin norod. Dar mai de crezut iaste aceasta, că fiindcă latinii numia Sivilia, Ispanie ca un scaon ce era au dat numele la tot locul”.

Despre clima Spaniei ni se spune că este foarte caldă: *“Cum din luna lui maiu și pân la avgust se supără locuitorii atâta de cădură cât să primejduiesc la moarte nu mai puțin de vor umbla (...)”* și ni se comunică și antipodul ei pe glob: *“Locul ce stă împotriva Ispaniei iaste o parte a Zelandiei Noao”.*

Pământul țării este în multe locuri sterp și neroditor, o parte din vină fiind atribuită și locuitorilor, care sunt considerați trândavi: *“Eparhiile din mijlocul pământului sunt pline de dese păduri, munți și nisip și de tot sterpe. Altele iarăși care sânt din fire neroditoare și n’au pământ norocit pentru lipsa muncitorilor rămân înțelenite. Care poate zice niștine că se întâmplă mai ales din negrija lăcuitorilor, pentru că la ei iaste din fire trândăvire și lenevire”.* Cu toate acestea bogățiile Spaniei sunt multe și variate: *“Cele mai de frunte ce esu din Ispanie iaste vinul, untdelemnul, zaharul, medimurile, orezul, mătasa, rachiul, șofranul, anisonul, migdalele, alămăile, soponul, lâna, pielilele de miel, tutunul și alte asemenea acestora”.*

În anul 1788 a fost tradusă, prin intermediul unei versiuni ruse, interesanta lucrare a abatelui francez Joseph de La Porte (1713-1799), *“Le voyageur français ou la connaissance de l’ancien et du nouveau monde”*, în ediția prescurtată apărută la Paris între 1769 și 1777, al cărui titlu în limba română este *“A toată lumia călătorie sau înștiințare dă lumia cea veche și cea nouă”*. În tomul IV al acestei traduceri, al cărui autor a rămas anonim, se întâlnesc câteva mențiuni despre dominația spaniolă în Filipine: *“Aceste ostroave sântu*

găsite de acel slăvit Maghilan, și le-au numit Filipinense în cinstea lui Filip cel de-al doilea, crai al Spaniei, a căror biruință și până astăzi să povestește aici pretutindenea (...)".

Foarte interesantă este descrierea privilegiilor și a orgoliului spaniolilor aflați în postura de stăpâni ai insulelor: *"Spaniolii când se adună stau umflați de mândrie numindu-se străluciți sfinctici poruncitori și îndreptători derepții judecătăi. Aceștia au mari lefi și dregătoria lor nu se schimbă"*.

Dacă traducerea românești amintite până acum au circulat numai în copii manuscrise, spre sfârșitul secolului XVIII apare și o traducere tipărită în Principate, intitulată *"De obște gheografie"*. Este o adaptare românească efectuată de cărturarul moldovean, Amfilohie Hotiniul, episcop de Hotin, după lucrarea *"Géographie universelle"*, aparținând iezuitului francez Claude Buffier (1661-1737), în ediția italiană apărută la Roma în 1775. Traducerea românească a fost tipărită la Iași în 1795.

Pe lângă informațiile geografice, climatice și economice pe care le întâlnim și în alte traduceri, cartea aceasta ne oferă câteva date interesante privind istoria, organizarea politică și administrativă, religia Spaniei: *"Ispania, să înparte în 13 gubernii și toate au titlu și crăie, căci mai de mult au avut, fieștecare al său craiu. Și mai vârtos în vremea când o stăpânea arabii. Iară în vremea când s'au cununat craiul de Aragon, cu crăiasa de Castilie, să uniră aceste doaă, într'o stăpânire, și mai pe urmă și celelalte toate. Craiul stăpânește cu deplină stăpânire dinpreună cu ai săi din cei mai cinstiți și mai credincioși boieri sfinctici."*

Credința acestui norod, în toate ținuturile (sau guberniile acestea) este papistășească, și este un sinat osebit, numai pentru paza legii, ca să nu să strice, dând groaznice pedepse străbătorilor de lege".

Ultimele cuvinte dedicate Spaniei se referă la întinsele sale posesiuni coloniale pe care le mai stăpânea încă la sfârșitul secolului XVIII: ”... dar pentru ce să zice că ișpaniolul are înpărăție atât de mare, cât întru înpărăția sa soarele niciodată nu apune. Să zice, căci Ișpanie are stăpânire în toate cele patru părți ale lumii. Și mai vârtos în Asia și America, de unde trage mare bogăție (...)”.

Tot în secolul XVIII, secol caracterizat între altele prin accentuarea receptivității culturii și societății românești față de valorile spiritualității universale, pătrunde în Principate și va fi chiar tradus în românește, în Moldova, un alt roman spaniol, “*El Criticón*” al lui Baltasar Gracián (1601-1659). Traducerea a fost făcută din îndemnul mitropolitului Moldovei, Iacov Stamate, în a doua jumătate a secolului, sub titlul “*Critil și Andronius*”, titlu făurit de traducător după numele celor doi eroi ai romanului.

Romanul lui Baltasar Gracián cuprindea trei părți, tipărite la Madrid în 1651 și la Huesca în 1653 și 1657, fiecare corespunzând vârstelor omului: tinerețea, maturitatea și bătrânețea, dintre care traducerea românească a reținut numai două capitole din prima parte. Imaginația vie a scriitorului spaniol a creat un cadru fictiv care, împreună cu plimbarea celor doi eroi – Critil și Andronius – în lume, nu constituie decât un pretext de a biciui moravurile sociale și politice nu numai ale Spaniei secolului XVII, dar și ale lumii întregi și din toate timpurile: ipocrizia, lașitatea, minciuna, demagogia, îngâmfarea etc. Pe de altă parte, Gracián dezvăluie o concepție amară despre viață, pe care o găsește plină de amăgiri și necazuri.

La noi, “*El Criticón*” a fost cunoscut încă din anul 1754, într’o traducere grecească făcută după versiunea franceză a lui Maunory, din 1696, de către boierul Ioan Ralis

din Mitilene, fost mare stolnic. Titlul românesc al acestei versiuni este “*Cel scăpat de înșelăciunea lui Criticon*” și ea se păstrează în două manuscrise, originalul și o copie, aflate în posesia Bibliotecii Academiei Române. Tot după versiunea franceză a lui Maunory a fost efectuată și o altă traducere grecească cu titlul “*Despre tinerețea sau despre prima vârstă a omului*”, pe care o însemnare, făcută în aceeași limbă, în 1791, o califică drept “o istorie curioasă”. Versiunea lui Ioan Ralis a fost preluată întocmai de Gavriil Callonas, care a adăugat-o la partea a treia a “*Pedagogiei*” sale, lucrare tipărită, după 1800, de nepoții săi Ignatie și Gheorghe, care a circulat și în țările române și a contribuit astfel la răspândirea operei lui Baltasar Gracián în spațiul cultural românesc.

O dovadă elocventă că povestirea lui Gracián a fost citită și apreciată de cărturarii români este faptul că din limba greacă ea a fost tradusă și în limba română, de un anonim, probabil cleric, și a fost tipărită la Iași în 1794. Traducerea românească s’a făcut după textul grecesc al lui Ioan Ralis, care avea la bază textul francez al lui Maunory și s’ar putea ca traducătorul romanului să fi fost ieromonahul Gherasim de la Iași, care va ajunge mai târziu episcop al Romanului și care a tradus “*Istoria Craiului Sfeziei Carol XII*” a lui Voltaire și “*Istoria Americă*” a abatelui de La Porte.

În titlul tipăriturii din 1794, realizată de tipografia Popa Mihalache și Gherasim Erodiac, se precizează că au fost tipărite: “*Pe cât s’au putut tălmăci, noao capete până acum*”, dar ceva mai târziu au fost traduse și ultimele patru capitole din prima parte, precum și partea a doua a romanului lui Gracián, de data aceasta după o versiune germană, care ni s’a păstrat într’o copie manuscrisă terminată la 17 mai 1827 de copistul Ilie Iona și având titlul “*Istoria lui Critil și Andronius tălmăcită din limba nemțească în limba românească. Tomu al doilea. Pentru vârsta ominească, adică*

pentru al doilea al vieții omului”. Se pare că pe la 1819 și Dionisie Fotino (1777-1821) pregătea o traducere a romanului lui Gracián, cu titlul *Teatrul cel mare al Lumii*, dar moartea l-a surprins înainte de a putea realiza ceva.

Romanul lui Baltasar Gracián este una din cele mai vechi opere de spirit progresist pedagogic tradusă în limba română și pătrunderea sa în cultura noastră poate fi socotită ca un însemnat eveniment literar de la sfârșitul secolului luminilor, o expresie a gustului literar manifestat de societatea românească a epocii.

De fapt, un aspect deosebit de important al formării imaginii Spaniei și a spaniolilor în cultura românească îl constituie continuarea și la începutul secolului XIX a traducerilor din literatura spaniolă sau de inspirație iberică, pe linia deschisă de Nicolae Costin la începutul veacului anterior.

Astfel, pe la 1800, Constantin Negruzzi împreună cu un personaj rămas anonim au tradus, după o versiune franceză, celebrul roman spaniol “*Celestina*”, traducere care se păstrează în trei copii manuscrise aflate în posesia Bibliotecii Academiei Române, una cu titlul “*Selestina. Poveste ispaniolească*”, alta cu titlul “*Telestina*” și ultima intitulată chiar “*Celestina*”, iar puțin mai târziu, în 1815, Beldiman Alecu a tradus romanul “*Raymund et Mariane, nouvelle portugaise*”, după versiunea franceză a lui d’Ussieux, apărută la Frankfurt și Leipzig în 1778, căreia i-a dat titlul de “*Istoria lui Raimundu, scoasă din Decameron a Franții*”. Acțiunea acestui roman se desfășoară la Messina aflată sub dominația aragoneză, apoi în insula Mallorca și la curtea de la Lisabona și face parte din literatura stoică preromantică de inspirație iberică.

În fine, ultima traducere a unei opere literare spaniole efectuată în această perioadă de la începutul secolului XIX a

fost realizată de logofătul Scarlat Tâmpeanul după celebrul roman picaresc *Lazarrillo de Tormes* al scriitorului Diego Hurtado de Mendoza (1503-1575). Lucrarea, al cărui titlu românesc era “*Întâmplările lui Lazarilă Torma. Tălmăcită după limba franțuzească în cea Rumânească, de Scarlat Barbul Tâmpeanul treti Logofăt. Nouă tipărire. Tomul întâiu. București. În tipografia de la Cișmeoa lui Mavroghene – 1826*” reprezenta o prelucrare mijlocită de versiunea franceză a abatelui De Charnes (1678) și, deși pregătită pentru tipar încă din 1826, nu a putut apărea decât în 1839.

La începutul secolului XIX a circulat în manuscris, mai ales în Moldova, o traducere anonimă intitulată “*A tot de opștii istorii a lumiî*” realizată după o ediție prescurtată a sintezei istoricului german Julius August Remer (1738-1803), “*Handbuch der allgemeinen Geschichte*”, tipărită în trei volume la Viena în 1785-1786 și conținând o istorie universală din antichitate și până la 1783. Traducerea anonimă s’a păstrat în două copii manuscrise, una datând de pe la sfârșitul secolului XVIII, iar cealaltă fiind alcătuită între 24 noiembrie 1813 și 6 iunie 1814 la cererea serdarului Tudurache.

În această traducere, informațiile despre Spania sunt destul de sumare, dar ne rețin atenția aprecierile făcute în legătură cu expansiunea spaniolă în Lumea Nouă. Se arată foarte clar că stăpânirea Spaniei pe noul continent nu se baza pe nici un drept: “*Ei nu au avut nici un feliu de dreptate la aceste stăpâniri al domnilor și al năroadelor cele străine; ce iubire de stăpânire, patima iubirii de dobânzi și iubirii de argint, nu i-au lăsat pre ei ca să facă altă hotărîre*”.

Papalitatea este acuzată că a cedat Spaniei și Portugaliei pământurile descoperite ca și cum acestea ar fi fost proprietatea ei, iar spaniolii sunt blamați cu hotărîre pentru

comportarea lor nemiloasă față de băștinași: *“Iar ei această lesnire a lor le-au făcut-o spre rău; au întâmpinat pre cele împăcemite și cu bune socotele năroade, care nu vre să se lase să fie supt giugul lor trăitori, cu strajnică cumplire, au omorât mai multe milioane dintre dânșii, îi trăge cu sila cu această feliu de sălnicii la lege creștinească”*.

Printre consecințele manifestate în Europa ca urmare a expansiunii spaniole, traducerea amintește ceea ce astăzi se numește “revoluția prețurilor”: *“Cele nenumărate bogății care i-au venit de acolo au adus în Efropa bani mai mulți și pombă, dar și preț mai mare la toate cele trebuincioase și desfrânare mai mare”*.

Deși traducerea, efectuată după o lucrare germană, reflectă poziția inamicilor Spaniei și ai catolicismului, făcându-se ecoul așa-numitei “legende negre” antispaniole, totuși ea redă exact aspectele negative ale expansiunii spaniole în America, mai ales oprimarea cruntă la care au fost supuși autohtonii.

La începutul secolului XIX s’a remarcat activitatea plină de abnegație a dascălului și negustorului brașovean Nicola Nicolau (1760-1829) care, dispunând de capitalul necesar, a tipărit la Buda mai multe lucrări cu profil didactic și moralizator, destinate celor dornici să-și îmbogățească cunoștințele, dar mai ales tineretului spre a-și desăvârși educația.

Printre aceste lucrări s’a aflat și *“Gheografia sau scrierea pământului”*, o prelucrare a cunoscutului manual *“Géographie universelle”* a iezuitului francez Claude Buffier, care mai fusese însă tradusă în românește și tipărită la Iași de către Amfilohie Hotiniul în 1795. În această situație, informațiile furnizate de Nicolau despre Spania repetă aproape întocmai pe cele din tipăritura de la Iași. Apare însă și un mic adaos privitor la capitala Spaniei, în care se spun

următoarele: *“Cetatea cea mai mare a Spaniei, unde iaste și scaunul Crăimei, se numește Madrit. Are porți 15. Case mari 7389. Besearici 77. Mănăstiri 72. Spitaluri (case de bolnavi) 19 și lăcuitori are numai 150.000, întru care se numără neameși (spahii) 8600 (...)”*.

Același Nicola Nicolau a tălmăcit și adaptat în românește, prin intermediul unei versiuni germane tipărită la Viena în 1806-1807, lucrarea literatului francez Jean Pierre Blanchard (1772-1856), *“La Plutarque de la jeunesse”*, apărută în patru volume la Paris în 1803. Din această lucrare numai primele două tomuri au apucat să vadă lumina tiparului la Buda în 1817, sub titlul *“Plutarh Nou sau pe scurt scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și mueri a toate neamurile de multe vremi”*. În cel de-al patrulea tom, rămas în manuscris, se află și biografiile câtorva mari personalități istorice spaniole precum Francisco Jiménez de Cisneros (1436-1517), Gonzalo de Córdoba (1453-1515) și Bartolomeo de las Casas (1474-1566).

Despre Cisneros, arhiepiscop de Toledo, ni se spune că: *“... fu unul dintre cei mai mari bărbați ai Spaniei. Talenturile care arăta el până când avea cea de obște epitropie, tot un feliu de cinste pricinuiră lui, ca și cuvioșia viețurii sale. Gonsalvo și el puseră temeiul spre mărirea patriei lor”*. Printre marile lui merite sunt enumerate și cele de ordin cultural: *“Pricinui universitatea de la Alcalá, făcu mai bune orânduielei pentru copilele cele de mai bune familii și în 12 ani prin mari cheltuieli lăsă a să lucra Biblia cea vestită care poartă numele lui (...)”*.

Gonzalo de Córdoba este prezentat ca principalul artizan al marilor victorii obținute de spanioli în Italia, victorii care i-au adus un mare renume: *“Acesta ajunse la vrednicia unui mare conetable și cuprinderea a mai multor vuvozii, numidu-l*

pre el «el gran Capetano», căpitanul cel mare. Unde numele lui se auzea, oastea îndată se aduna, însă numele lui se socotea ca o oaste”.

În privința lui Las Casas, personalitatea lui reține atenția în primul rând prin atitudinea sa plină de umanism și înțelegere față de băstinașii din Lumea Nouă: “*Râvna lui cea mare spre întoarcerea indienilor la creștinătate, curând iar îl mână la America și sufletul său cel simțitoriu îl făcu spre apărătoriuul celor nenorociți, carii să întâmpina de Spania, foarte fără milă (...). În mijlocul acestor fără de milă oameni, singur Las Casas rămase cu omenire*”.

Un capitol substanțial dedicat istoriei Spaniei se află și în “*Prescurtarea istoriei universale*”, lucrare tradusă de Grigore, egumenul mănăstirii Sfântul Ioan cel Mare, tipărită la București, în 1826-1827, în patru tomuri și închinată marelui vornic Mihail Dimitrie Ghica. Traducerea s’a făcut după “*Rudiments de l’histoire des peuples les plus célèbres, tout anciens que modernes*”, scrisă de literatul și filologul francez Louis Domairon (1745-1807) și publicată la Paris în 1801, prin intermediarul grecesc completat la zi și editat la Viena în 1812, de către Athanasie Staghiritul.

Informațiile privitoare la Spania sunt cuprinse în tomul al patrulea, între paginile 30 și 43, și urmăresc desfășurarea istoriei sale din momentul prăbușirii stăpânirii romane și până la invazia napoleoniană din 1808. Ele erau în general cunoscute în țările române, dar aici sunt prezentate mult mai exact și sistematizat din punct de vedere cronologic. Interesante prin ineditul lor, sunt mențiunile care apar despre împrejurările declanșării acțiunii franceze din 1808. Iată ce ni se spune în acest sens: “*Iar despre prigonirile și tulburările ce s’au urmat între tată (Carol IV - n.a.) și fecior (Ferdinand VII - n.a.), de unde și cum au luat început, alt nimic nu știm*

fără numai că oastea Franțezilor care au stăpânit Portugalia la 1807 era risipită prin multe cetăți în Ișpania; și că Carol într'acele tulburări au lăsat scaunul la fiul său, care s'au numit Ferdinand VII, închizându-se dar acesta de Napoleon la Baiona, au dat scaunul iarăși la tatăl său; iar tatăl acestuia, după războiul cel groaznic din Madrit de la 1808 au vestit comandir oștilor sale pre Murat, și că în cele de pre urmă au ridicat Napoleon toată familia împărătească și au trimes-o la Franța, orânduind pre fratele său Iosif împărat Ișpanii?'

În ansamblu, se poate constata că informațiile pătrunse prin intermediul traducerilor sau pe diferite alte căi în spațiul românesc au permis conturarea unei imagini destul de exacte despre Spania și spanioli, mai ales începând cu a doua jumătate a secolului XVIII, când timpul scurs între derularea evenimentelor istoriei spaniole și receptarea lor în cultura noastră se scurtează tot mai mult. Imaginea Spaniei și a spaniolilor, așa cum apare și evoluează de-a lungul mai multor secole, demonstrează cu toată puterea continuitatea liniilor de forță ale culturii românești, unitatea ei permanentă pe întreg teritoriul locuit de români și receptivitatea deosebită față de valorile autentice ale culturii și spiritualității europene și universale.

**IMAGINEA
LUI MIHAI VITEAZUL
ÎN SPANIA
Noi izvoare**

Sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea a reprezentat un moment culminant în ceea ce privește informațiile despre români ajunse în Spania. Acest lucru s'a datorat, în primul rând, marii personalități a lui Mihai Viteazul, domnitorul care a dat puternice lovituri dominației otomane în Europa și a realizat prima unire a tuturor românilor, fapte cu un puternic ecou în întregul continent. Spania, interesată de orice acțiune menită să micșoreze puterea turcilor, a primit cu bucurie știrile transmise despre marile victorii ale lui Mihai, victorii care, prin amploarea lor fără precedent, au reușit să spargă ecranul propagandistic pe care principele Sigismund Báthory încercase să-l pună între domnitorul român și marile puteri creștine.

Urmărind evoluția informațiilor despre spațiul românesc ajunse în Spania la cumpăna veacurilor XVI și XVII dar și

mai târziu, în cursul veacului al XVIII-lea, se poate constata, cu destulă ușurință, felul în care a apărut și a evoluat recepționarea figurii marelui nostru domnitor nu numai în cercurile puterii de la Madrid, dar și în cadrul opiniei publice, al culturii spaniole a vremii.

Analiza atentă a acestor informații ne determină să ajungem la două concluzii foarte importante după părerea noastră: pe de o parte cercurile politice conducătoare de la Madrid în frunte cu regii Filip al II-lea și Filip al III-lea, cunoșteau foarte bine calitățile și importanța luptei antiotomane condusă la Dunărea de Jos de Mihai Viteazul, dar, pe de altă parte, nu s'au îndepărtat niciodată de optica și poziția Curții imperiale din Praga, imitând, am putea spune, permanent, atitudinea acesteia față de viteazul nostru domnitor. Evident, alianța tradițională dintre cele două ramuri ale Casei de Austria, spaniolă și austriacă, avea prioritate în fața oricărui alt fel de alianță.

În rândurile ce urmează vom aduce la cunoștința cititorilor câteva noi izvoare spaniole, documentare și narrative, care vin să confirme concluziile noastre expuse ceva mai sus.

Încă de la sfârșitul anului 1594 și începutul lui 1595, la Madrid se știa despre ridicarea la luptă a lui Mihai Viteazul, dar marea majoritate a informațiilor plasau această luptă sub conducerea principelui catolic al Transilvaniei și viitorului cumnat al lui Filip al III-lea, Sigismund Báthory. Mihai apărea în aceste informații ca un simplu vasal al lui Sigismund, care a pornit la luptă numai din îndemnul acestuia. În acest context, apar și informații transmise din Constantinopol și Adrianopol, probabil de la agenți de spionaj ai Spaniei ale căror nume ne-au rămas complet necunoscute, care indică faptul că domnul Țării Românești, departe de a fi

fost îndemnat sau obligat de Sigismund, a declanșat lupta antiotomană din propria sa dorință și cu scopul de a-și salva țara de la constrângerile tot mai impovărătoare ale dominației Porții.

Astfel, există câteva rapoarte confidentiale, din aprilie și mai 1595, care arată foarte clar că Mihai a început lupta numai din propria sa dorință și că acest fapt a oferit principelui transilvan ocazia de a se erija în campion al creștinătății și în conducător al luptei antiotomane. Unul din aceste rapoarte spune că: *“Mihai, voievodul Valahiei, după ce i-a ucis pe toți necredincioșii din țară, a distrus mai multe armate turcești și tătare la nordul și la sudul Dunării și acum se pregătește, cu toate puterile sale, să facă față unei foarte mari expediții de pedepsire pe care o pregătește cu înfrigurare sultanul. Poate că în aceste împrejurări principele Sigismund va întreprinde și el ceva împotriva turcilor pentru a-l ajuta pe viteazul valah”*. În august 1595 un alt raport din Adrianopol arăta că turcii trebuie să se afle deja în Țara Românească și că Mihai va trebui să le facă față singur, deoarece din Transilvania nu se întrevede nici o perspectivă de ajutor imediat. Deși există și alte rapoarte, provenite tot din Imperiul otoman, care prezintă lucrurile din aceeași perspectivă, curtea de la Madrid a preferat să le treacă sub tăcere și să ia în considerare doar varianta propagandistică a principelui Sigismund, care-și atribuia toate meritele victoriilor antiotomane și-l trata pe Mihai ca pe un simplu executant al ordinelor sale. Nimic mai neadevărat, dar interesele politice ale Spaniei au făcut să prevaleze această atitudine.

Evoluția poziției Spaniei față de Mihai Viteazul rezultă foarte clar și dintr’o cronică contemporană, necunoscută până în prezent la noi în țară, cea a lui Antonio de Herrera, intitulată *Historia general del mundo*, care prezintă eveni-

mentele istoriei universale între anii 1559 și 1598 și care a apărut în trei volume, la Madrid, între 1601 și 1612. Ultimul volum, apărut în 1612, se oprește pe larg asupra evenimentelor de la Dunărea de Jos dar, din păcate, evenimentele cuprinse în el merg, așa cum am arătat, numai până la 1598. Este totuși suficient pentru a constata schimbările de atitudine față de domnul Țării Românești.

Astfel, în dreptul anului 1594, după ce se arată că Sigismund Báthory a hotărât să se ridice la luptă contra turcilor și să se alieze cu împăratul Rudolf al II-lea, se spune că: "*... deoarece i se părea că valahul nu procedează cinstit, a trimis trupe împotriva lui, care l-au obligat să se declare, de bunăvoie sau constrâns, împotriva turcilor și să-i gonească din țară pe toți cei care se aflau acolo*". În ciuda acestei afirmații neadevărate, Antonio de Herrera nu poate să nu recunoască importanța pe care Țara Românească și Moldova o aveau în contextul general al războiului antiotoman, importanță strategică și economică. Cele două țări, odată trecute în tabăra creștină, reprezentau o permanentă amenințare pentru flancul drept al oricărei armate otomane ce s'ar fi îndreptat spre Ungaria și lipseau Constantinopolul de produse de primă necesitate, cum ar fi carnea proaspătă și sărată, untura, ceara, mierea și grâul, care erau transportate de obicei pe Dunăre. Din această cauză recăderea lor sub dominația otomană ar fi reprezentat o mare pierdere nu numai pentru Ungaria și Germania, ci pentru toată creștinătatea.

Toate victoriile obținute de Mihai Viteazul în 1595, inclusiv cea de la Călugăreni și cele din campania de toamnă, care l-au scos pe Sinan Pașa din țară și s'au încheiat cu marele succes de la Giurgiu, sunt atribuite integral lui Sigismund, ajungând să se afirme că datorită acestor victorii, multă lume îl sfătuiește pe papă să se bizuie în primul rând pe principele transilvan și apoi pe împărat în privința luptei

antiotomane. Autorul nu uită să amintească nici de închinarea de la Alba Iulia din mai 1595: *”... la șase mai au ajuns la Alba Iulia zece boieri și trei episcopi din Țara Românească, pentru a depune jurământul de fidelitate față de principele transilvan, deoarece erau hotărâți să iasă de sub stăpânirea turcească”*.

În dreptul anului 1596 se face o largă expunere privitoare la motivele pentru care regele Spaniei ar trebui să sprijine lupta antiotomană a lui Sigismund Báthory, unul din cele mai importante fiind acela al unității de acțiune a celor trei țări românești, Transilvania, Țara Românească și Moldova, unitate realizată sub conducerea principelui transilvan și care a dus la obținerea unor numeroase victorii împotriva turcilor și a tătarilor. Afirmăția neadeverată cu privire la meritele de conducător ale lui Sigismund este compensată de cea, foarte adevărată, privitoare la victoriile antiotomane obținute de români ca urmare a unității lor de acțiune. Mihai Viteazul și românii pătrundeau astfel în conștiința spaniolilor ca un popor cu merite incontestabile în lupta contra pericolului otoman și pentru salvarea creștinătății.

Atunci când trece la descrierea evenimentelor din anul 1597, Antonio de Herrera începe treptat să-și schimbe atitudinea față de Mihai Viteazul. După ce expune evenimentele legate de vizita lui Mihai la Alba Iulia, când acesta a propus ca Țara Românească să devină principala bază de operațiuni militare împotriva turcilor, este descrisă o victorie împotriva tătarilor atribuită, de data aceasta, integral lui Mihai Viteazul: *”... în acest timp a intrat în Valahia, venind prin Moldova, o armată de douăzeci de mii de cerchezi îndemnați de turci, care doreau să hărțuiască în permanență acele provincii și-și puneau speranța în mulțimea acelor barbari, voievodul Mihai le-a ieșit în întâmpinare cu zece mii de valahi și, luptând cu multă vitejie, au ucis mai mult de opt*

mii dintre ei, oameni ticăloși, prost înarmați și nedisciplinați, ce-i mai răi pe care-i putea trimite hanul tătar, care dorea să-și păstreze cele mai bune forțe și nu să le pună la dispoziția sultanului...”.

Această evoluție a cronicarului devine și mai evidentă atunci când ajunge la anul 1598, ultimul an al întregii sale lucrări, și când evenimentele îi impun o completă schimbare de optică asupra meritelor lui Sigismund și ale lui Mihai Viteazul. Acum este pusă în adevărata ei lumină personalitatea lui Sigismund care, temându-se de turci și de propria sa nobilime, preferă să abdice și să părăsească Transilvania în favoarea casei de Austria, abdicare apreciată ca un semn de slăbiciune și de lașitate. În schimb, despre Mihai Viteazul ni se spune că acesta *”... a pornit din nou în campanie, a străbătut o mare parte a Imperiului otoman, a distrus orașul Nicopole și sultanul a trimis împotriva lui pe Daud Pașa, care și-a strâns armata la Adrianopol și, în cele din urmă au ajuns să se lupte, iar voievodul i-a învins pe turci, le-a luat mulți prizonieri și alte capturi de război după care s'a întors în țara sa. Și pentru a nu pierde timpul fără folos, văzând dorința de luptă a oamenilor săi, întărită de ultimele victorii, a atacat din nou pământurile turcilor înspre Belgrad, a capturat multe vite, mulți prizonieri, și a ars multe locuri. Și cu toate că turcii obișnuiesc să-și diminueze înfrângerile și-și preamăreasc victoriile, i s'a ordonat lui Daud Pașa și Satârgi Pașa să adune un mare număr de ieniceri, spahii și alți soldați și să încerce să-l zdrobească pe acest rebel, așa cum îl numeau ei. Abia spre sfârșitul anului au reușit aceste pașale să se lupte cu valahul, dar acesta i-a zdrobit cu desăvârșire, astfel încât numele lui Mihai Voievod a ajuns de spaimă pentru turci, acesta reușind ca, peste puțin timp, să zdrobească o altă trupă de cerchezi, care se întorceau din Ungaria”.*

Pe acest ton elogios pentru Mihai Viteazul se încheie cronica lui Herrera în ceea ce privește lupta antiotomană de la Dunărea de Jos. Ceea ce ar fi putut el să scrie, dacă și-ar fi continuat lucrarea, putem afla din alte izvoare spaniole inedite. Astfel, importante ni se par două rapoarte anonime, trimise la Madrid din Praga, la 15 și 20 noiembrie 1599. Era perioada în care împăratul Rudolf al II-lea – pierzând Transilvania, pe al cărui tron se urcase, după o scurtă revenire a lui Sigismund, vărul acestuia și omul polonilor, cardinalul Andrei Báthory –, își puna toate speranțele de recucerire a ei în persoana lui Mihai Viteazul. Primul raport confirmă victoria lui Mihai Viteazul și arată că s'a confirmat, de asemenea, faptul potrivit căruia cardinalul Báthory avusese o înțelegere cu voievodul Ieremia Movilă din Moldova, cu turcii și cu tătarii pentru a ataca simultan Țara Românească. De asemenea, se arăta că a fost capturat un sol otoman împreună cu șaiszeci de oameni și că Mihai are intenția de a intra și în Moldova.

Cel de al doilea raport, din 20 noiembrie 1599, după ce confirmă și el victoria lui Mihai Viteazul și faptul că acesta a cucerit întreaga Transilvanie, arată că împăratul i-a acordat titlul de guvernator și căpitan general al acestei provincii, i-a trimis 25.000 de taleri pentru a-și plăti trupele, dar i l-a trimis și pe Basta cu ceva trupe pentru a-l sprijini. Era, de fapt, manifestarea începutului neîncrederii curții imperiale din Praga în voievodul român, neîncredere ce se va accentua rapid în perioada imediat următoare. De asemenea, raportul arată că, în urma victoriei lui Mihai Viteazul, turcii cer cu insistență pacea, dar sunt refuzați cu fermitate.

Ultima parte a epopeii lui Mihai Viteazul, cea cuprinsă între anii 1599 și 1601, o întâlnim într'un alt izvor spaniol inedit. Este vorba de cronica lui Antonio Fajardo y Acevedo, scrisă la începutul secolului al XVIII-lea, intitulată *Relación*

de todo el Imperio otomano dividida en ocho Libros, și rămasă până astăzi în manuscris.

Preot și autor dramatic, Fajardo y Acevedo s'a folosit la alcătuirea croniceii sale de o serie de izvoare diplomatice, care i-au stat la dispoziție, precum și de câteva cronici otomane și italiene, printre care putem aminti pe cele ale lui Sa'addedin Mehmed Hodja, Neșri, Lazaro Soranzo, Ludovico Dolce, Vincenzo Brattuti, Antonio Caboga, Leonardo Aretino, Otavio Sapienzio și alții. Cu toate acestea, descrierea ultimilor ani ai domniei lui Mihai Viteazul reflectă cu fidelitate nu atât adevărul istoric, cât punctul de vedere al curții imperiale din Praga, preluat ca atare și de curtea de la Madrid. Totuși, nu-l putem acuza pe autor de lipsă de sinceritate, mai ales atunci când vorbește despre luarea hotărârii cu privire la asasinarea viteazului domn român.

Dar iată ce spune Acevedo despre evenimentele din Transilvania dintre 1599 și 1601: *"... Cardinalul Báthory, cu o armată de treizeci de mii de oameni, a intrat în provincia pe care i-a cedat-o însuși Sigismund și a fost acceptat ca principe de cea mai mare parte a noblimii. Dar peste puțin timp a fost atacat de valahi, cu o armată mai puternică, în apropiere de orașul Sibiu și, începând lupta, cardinalul a fost înfrânt și ucis. Și părându-i-se împăratului că valahul nu era prea sigur în această provincie, deoarece era grec (ortodox - n.a.) și trăise mult timp printre turci, reconsiderându-i acțiunile și sub pretextul de a-l ajuta l-a trimis în Transilvania pe Gheorghe Basta cu o puternică armată pentru a guverna provincia. Acest lucru l-a nemulțumit pe valah care spera ca, pentru serviciile sale, să obțină investitura cu principe al Transilvaniei și să o unească cu Valahia, vechiul său principat și, de aceea, a schimbat tabăra și a început să caute din nou sprijinul turcilor și, pentru a nu da de bănuț împăratului, nici polonilor și nici principelui*

Moldovei se prefăcea prietenul tuturor. Dar între timp scrie la Constantinopol cerând ajutor și promițând turcilor să le cedeze toate cele trei provincii, scrie împăratului că este gata să apere Transilvania pentru el, polonilor că o păstrează pentru ei, principelul Moldovei că dorea să încheie o alianță cu el împotriva oricui l-ar fi amenințat. Scrisorile trimise la turci au fost însă capturate de Basta, care le-a trimis împăratului. Din această cauză Consiliul imperial a hotărât să-l îndepărteze pe acel om (Mihai - n.a.), ceea ce s'a și făcut mai târziu prin executarea sa. El a fost ucis de un servitor fidel al lui Basta pe când stătea la masă și mânca”.

Din cele scrise de Acevedo se poate ușor observa faptul că exactitatea lipsește în mare măsură în privința expunerii faptelor, dar, în același timp, nu lipsește sinceritatea asupra felului în care a fost văzut Mihai încă de la început de către curtea imperială și, prin intermediul acesteia, de curtea spaniolă de la Madrid. De asemenea, se afirmă, cu toată certitudinea și claritatea, că asasinarea lui Mihai Viteazul nu a fost o întâmplare sau rezultatul unei dispute cu Basta, ci a fost consecința unei hotărâri adoptate la cel mai înalt nivel de curtea imperială.

În încheiere, la toate cele spuse mai sus putem afirma că se verifică concluziile noastre, care au deschis această scurtă prezentare a unor noi izvoare spaniole despre Mihai Viteazul. Este evident că factorii de putere de la Madrid, la fel ca și opinia publică spaniolă a vremii, au putut cunoaște cu destulă exactitate personalitatea marelui voievod român și rolul pe care el l-a avut în luptele antiotomane desfășurate la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XVI-lea. Dar, la fel de evident este și faptul că Spania a acceptat să se alinieze cu multă strictețe la poziția pe care curtea imperială din Praga a adoptat-o față de Mihai Viteazul. Schimbările, de multe ori bruște și nejustificate, pe deplin, ale atitudinii împăratului față

de Mihai Viteazul s'au reflectat cu rapiditate mai ales în rapoartele diplomatice spaniole, dar au influențat la fel de mult și cronicile, care uneori ar fi putut beneficia de avantajul scurgerii timpului ce permite perceperea mai exactă a evenimentelor istorice. Cu toate acestea, Mihai Viteazul, prin faptul că a fost atât de bine cunoscut în Spania, a avut o contribuție majoră la mai buna cunoaștere, aici, atât a întregului spațiu românesc, cât și a poporului nostru, a contribuției sale la lupta antiotomană de apărare a întregii creștinătăți.

ROMÂNII ÎN CULTURA SPANIOLĂ

Noi mărturii

(sec. XVI-XVIII)

Cultura spaniolă, indiscutabil una din cele mai importante culturi ale lumii, a fost influențată, în mare măsură, în secolele XVI-XVIII de realitatea confruntării politice și militare cu Imperial otoman. Tematica turcă poate fi întâlnită în această perioadă în numeroase opere de artă, piese de teatru, romane, lucrări geografice și istorice, jurnale de călătorie. Astfel, marea majoritate a lucrărilor spaniole, care abordează o tematică turcă, au în centrul lor trei personaje istorice celebre pentru înfrângerile pe care le-au provocat turcilor. Este vorba de Tamerlan, cel care i-a distrus pe turci la Ankara în 1402, punând astfel sub semnul întrebării existența însăși a Imperiului otoman, de Skanderbeg, eroul luptei pentru libertate a poporului albanez, care a provocat numeroase și dureroase înfrângeri sultanilor otomani, și de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, cel care a luat pe nedrept, din motive politice și religioase, locul lui Mihai Viteazul în relatările cu privire la lupta antiotomană de la Dunărea de Jos, în perioada 1594-1601.

Totuși, faptul că principele uneia din cele trei țări românești, chiar dacă luând pe nedrept locul lui Mihai Viteazul, a ajuns în atenția politicii, diplomației și culturii spaniole, a constituit o modalitate de a facilita pătrunderea cunoștințelor despre români și spațiul românesc în Spania, de formare a imaginii lor în cultura spaniolă. În acest sens pot fi amintiți Miguel de Cervantes și Lope de Vega, unii dintre cei mai cunoscuți exponenți ai culturii spaniole, care în câteva din operele lor – vorbind despre Sigismund Báthory și lupta sa antiotomană, amintesc și despre români și Mihai Viteazul ca factori hotărâtori ai acestei lupte.

Dar, în rândurile care urmează vom aduce în atenția cititorilor câteva lucrări spaniole, necunoscute la noi în țară, care vorbesc despre români, despre lupta lor antiotomană și despre spațiul locuit de ei, scrise atât înainte, cât și după epoca lui Mihai Viteazul și a lui Sigismund Báthory, lucrări ce dovedesc faptul că românii au pătruns în cultura spaniolă foarte repede după ce preocupările legate de tematica turcească au luat amploare.

Prima, care ne va reține atenția, aparține lui Pedro Mejia și se intitulează *Historia Imperial y Cesarea: en la qual en suma se contienen las vidas y hechos de todos los Césares emperadores de Roma; desde Julio César hasta el emperador Maximiliano; dirigida al muy alto y muy poderoso principe y señor nuestro don Philippe, principe de España y de las dos Sicilias*, apărută la Sevilla în 1545. Deci o istorie a vieții și faptelor împăraților, de la Iulius Caesar și până la Carol Quintul, a împăraților din antichitate și din evul mediu occidental, între care autorul vede o continuitate firească. Spațiul românesc și eroii săi sunt amintiți în două rânduri. Cu prilejul descrierii expedițiilor dacice ale lui Traian și cu prilejul victoriilor antiotomane repurtate de Iancu de Hune-doara.

Deosebit de semnificativ și de exact, pentru epoca în care a fost scris, este pasajul referitor la expedițiile lui Traian în Dacia, pasaj care stabilește, implicit, și legăturile de destin dintre spațiul românesc și cel iberic, în cadrul marelui creuzet al istoriei, care a fost imperiul roman. Dar iată ce ne spune autorul despre Traian și despre daci: *“Prima sa expediție războinică a fost împotriva regelui și a locuitorilor provinciei Dacia, provincie foarte mare din care acum fac parte Valahia și Transilvania, precum și alte pământuri. Pretextul expediției a fost acela al pagubelor și războaielor pe care dacii le făcuseră romanilor în timpul domniei lui Domițian. A plecat Traian pentru acest război cu multe puteri și cu o mare armată, iar regale Daciei, care se chema Decebal, a adunat pentru apărare toate forțele care le avea și care erau, de asemenea, foarte mari. Războiul a fost crâncen. A avut loc o mare bătălie în câmp deschis pe care Traian a câștigat-o provocând mari pierderi dușmanilor, dar suferind și el pierderi mari, deoarece lupta a fost foarte sângeroasă. Victoria fiind obținută de Traian și romanii înaintând cu repeziciune, Decebal, pierzându-și orice speranță, a trimis soli la Traian pentru a cere pace și a acceptat toate condițiile. Traian i-a cerut să predea toate instrumentele și mașinile de război pe care le avea, precum și pe cei care știau a le mânui, să predea pe toți dezertorii romani, să dărâme toate fortificațiile cetăților, să predea anumite pământuri ocupate deja de romani de-a lungul granițelor și să fie în viitor prietenul prietenilor și dușmanul dușmanilor Romei. Regele Daciei, mai mult obligat de împrejurări decât de bună voie a acceptat toate aceste condiții. Datorită acestei victori, Traian a primit numele de Dacicus (...). Dar după câțiva ani petrecuți în liniște și odihnă, în pace generală, regele Daciei ne mai putând suporta supunerea și servitutea a început să se pregătească din nou de război. Traian văzând*

acest lucru, la fel ca și senatul, l-a considerat pentru a doua oară dușman al Imperiului și a pornit din nou la război împotriva sa. În foarte scurt timp a construit peste Dunăre unul din cele mai minunate poduri din lume. După aceasta, Traian, dând dovadă de foarte multă vitejie și iscusință în purtarea războiului, a cucerit întreaga Dacie, deși era foarte populată și întinsă. Decebal, regele dacilor, fiind în pericol de a cădea prizonier și-a luat singur viața iar capul său a fost trimis la Roma”.

Despre Iancu de Hunedoara, același Pedro Mejia ne spune că era *“... un căpitan foarte viteaz și faimos datorită victoriilor pe care le obținuse împotriva turcilor”*. Deosebit de importantă a fost ultima sa victorie, aceea de la Belgrad (1456). În condițiile în care toată creștinătatea era foarte speriată de turci, după ce aceștia cuceriseră Constantinopolul, *“... victoria lui Iancu de Hunedoara i-a obligat pe turci să nu mai atace pentru un timp Ungaria și Italia și să-și îndrepte atenția asupra insulelor din Arhipelag (Mares Egee - n.a.) și a teritoriilor mai apropiate”*.

O altă lucrare ce se oprește pe larg asupra luptelor lui Iancu de Hunedoara este aceea a lui Vasco Diaz Tanco, numită *Libro intitulado palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos y de su engañoso arte y cruel modo de guerrear, y de los imperios, reynos y provincias que han subjectado y poseen con inquieta ferocidad*, apărută în 1547 într'un loc nespecificat.

Este un fel de istorie a Imperiului otoman, a tradițiilor, obiceiurilor și modului de viață al turcilor, dar mai ales a războaielor pe care ei le purtaseră până în acel moment și a cuceririlor pe care le făcuseră. Evident, Iancu de Hunedoara ocupă un loc central în galeria personalităților care au luptat împotriva turcilor încercând și reușind să le oprească

înaintarea spre inima Europei. După ce descrie pe larg bătălia de la Varna (1444), arătând că înfrângerea nu s'a datorat voievodului Transilvaniei, ci regelui Ungariei, Vladislav I, care nu a respectat consemnele tactice ale celui dintâi, Diaz Tanco se oprește asupra mării victorii de la Belgrad. Dar iată ce ne spune: *“După puține zile de odihnă, orgoliosul sultan Mehmed a hotărît să cucerească Belgradul și a plecat imediat în campanie cu o armată de două sute de mii de oameni. Dar aici, datorită buneii apărări organizată și condusă de Iancu de Hunedoara – tatăl regelui Matia –, a fost înfrânt. Astfel încât marele și crudul Mehmed, rănit, a fost constrâns să-și părăsească artileria și o mare parte din armată și să se retragă cu multă rușine. Numai calul bun pe care-l avea a reușit să-l salveze”*.

Informații mai bogate și mai variate despre istoria românilor se întâlnesc în lucrarea lui Vicente Rocca, intitulată *Historia en la qual se trata de la origen y guerras que han tenido los Turcos, desde su comienço hasta nuestros tiempos: y con muy notables successos que con diversas gentes y naciones les han acontecido; y de las costumbres y vida dellos*, apărută la Valencia în 1556. Trei personalități ale istoriei românilor au reținut atenția lui Vicente Rocca, și anume: Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare.

Despre primul, cititorul spaniol putea afla că: *“Acest cavaler s'a născut dintr'un nobil sărac valah, chemat Butho (Voicu - n.a.), mama sa era greacă (ortodoxă - n.a.). Datorită vitejiei și norocului care l-a însoțit permanent în luptele cu turcii, regele Ungariei l-a făcut voievod al Transilvaniei care este o demnitate foarte importantă”*. Cu această ocazie este făcută și o sumară descriere a Transilvaniei, cu destul de multe inexactități, dar care are meritul de a o distinge net de Ungaria și de a încorporat-o spațiului românesc: *“Provincia Transilvaniei este foarte bogată și posedă din abundență*

toate cele necesare traiului. Are nouă orașe principale și pentru război poate să strângă o armată de o sută de mii de oameni. Aproape întreaga țară este înconjurată de munți. Transilvania este formată din trei părți: Valahia, Seculia și a treia parte care se numește Moldova”.

Vicente Rocca ne oferă cea mai întinsă și bine documentată prezentare a lui Vlad Țepeș, din întreaga literatură istorică spaniolă, pe care am putut-o consulta. Despre viteazul voievod al Țării Românești și despre lupta sa antiotomană, el scrie următoarele: *“În același an (1462 - n.a.), sultanul s'a hotărât să plece din Adrianopol spre Moreea și pentru a-și avea asigurat spatele, l-a trimis pe Mehmed Pașa (de fapt Mahmud Pașa - n.a.) cu treizeci de mii de turci să facă toate cele necesare pentru a păzi un punct de trecere peste Dunăre. Acesta a ajuns la granița Valahiei și, la o anumită oră a serii, a atacat un castel, l-a cucerit și jefuit după bunul său plac și s'a întors la Dunăre în fruntea avangardei. Restul armatei sale mergea foarte încet datorită cantității mari de pradă, și a vrut Dumnezeu ca Dracula să se afle în acel moment prin apropiere cu o armată de cincisprezece mii de oameni. Aflând despre cele petrecute s'a luat după turci și i-a atacat cu atâta vitejie că din cincisprezece mii, câți erau, au scăpat cu viață abia cincisprezece. Mehmed Pașa, crezând că voievodul Valahiei are o armată cu mult mai mare, a început să fugă și a provocat o spaimă atât de mare printre turci încât ei se gândeau să treacă cu toții în Asia. Și aflând sultanul despre aceasta, s'a întors din Moreea, unde făcuse mult rău creștinilor, însoțit de o mare armată. Imediat a declanșat atacul împotriva lui Dracula care, între timp, trimisese toate femeile, copiii și bătrânii în locuri bine ascunse din munți. După aceasta, împreună cu armata sa, i-a atacat pe turci noaptea, cu multă vitejie și le-a provocat multe pagube, iar apoi s'a retras. Acest război de hărțuială a*

durat aproape două luni, timp în care armata sultanului a început să fie afectată și de numeroase molime și să sufere de foame și de sete, deoarece apa din fântâni era otrăvită. Din această cauză, sultanul a fost nevoit să se întoarcă acasă înfrânt și cu multă rușine". Se observă, deci, că avem o relatare imparțială în care Vlad Țepeș nu este prezentat ca un tiran însetat de sânge, ci ca un demn apărător al țării și al poporului său, autorul spaniol reușind să evite capcanele propagandei lui Matia Corvin declanșată împotriva domnitorului român, ceea ce nu mulți au reușit s'o facă.

În fine, tot la Vicente Rocca apar și câteva informații destul de sumare referitoare la Ștefan cel Mare și anume cu privire la anul 1484, atunci când sultanul Baiazid al II-lea a reușit să cucerească cele două importante cetăți moldovene din sud, Chilia și Cetatea Albă.

În opera lui Antonio de Herrera, *Historia general del mundo*, apărută în trei volume la Madrid între 1601 și 1612, pe lângă numeroasele informații despre Mihai Viteazul și epoca sa (informații la care ne-am referit într'un alt studiu), putem întâlni și alte pasaje importante referitoare la poziția geografică a Transilvaniei și la domnia lui Ion Vodă cel Cumplit.

În ceea ce privește Transilvania, importantă este distincția netă pe care o face autorul între aceasta și Ungaria. Referindu-se la numele și la poziția geografică a Ungariei, el spune: "*Grecii au numit Ungaria Peonia, dar latinii Panonia Inferior, în timp ce unгурii, care au venit din zona Mării Scitice, i-au schimbat numele în Ungaria. Se învecinează la apus cu Austria, râul Leite o desparte de Germania, la răsărit se învecinează cu Transilvania, iar în partea de nord cu Polonia*". Deci, pentru Herrera, Transilvania nu reprezintă nici o parte a Ungarie și nici o continuare a regatului

maghiar, ea este o țară complet separată, la fel ca Austria, Germania sau Polonia.

În privința lui Ion Vodă cel Cumplit, *Historia general del mundo* oferă cititorilor întreaga sa epopee: “*Turcul l-a trimis pe Petru (Petru Șchiopul - n.a.) cu o armată pentru a prelua tronul Moldovei și a-l alunga pe Ion Vodă. Dar acesta aflând i-a chemat în ajutor pe cazaci și a strâns armata țării, după care i-a atacat pe turci a căror armată era condusă, din ordinul sultanului, de către voievodul Valahiei (Alexandru Mircea - n.a.). Și găsim-l nepregătit l-a înfrânt, iar apoi a atacat și cucerit Brăila, înfrângând și o altă armată de douăsprezece mii de turci. Dar nu a putut să cucerească castelul deoarece nu avea artilerie. După ce a atacat mai multe orașe turcești de pe țărmul Mării Negre și al Dunării, voievodul a aflat că este atacat de o nouă armată turcă, pe care însă a învins-o repede, l-a omorât pe comandant și, după atâtea victorii, s'a dus să se odihnească în orașul Huși. Dar comandantii, pe care i-a lăsat să păzească Dunărea, l-au trădat, lăsându-i pe turci să treacă fluviul și spunându-i că nu sunt mai mult de două mii. Dar când Ion Vodă s'a dus la luptă și-a dat seama că turcii erau prea numeroși și că era pierdut. Deși a luptat cu multă vitejie, din cauza lipsei artileriei, a fost obligat, în cele din urmă, să se predea turcilor, care i-au promis că-i vor lăsa viața. Dar, după ce s'a predat, el fost decapitat împreună cu toți apropiații săi”*

După aproape un secol de la apariția acestei opere, la începutul secolului XVIII, Antonio Fajardo y Acevedo a scris *Relación de todo el Imperio otomano dividida en ocho libros*, lucrare care a rămas, din păcate, în manuscris. Pe lângă informațiile istorice despre români, informații similare cu cele menționate anterior, aici întâlnim interesante descrieri geografice și economice ale celor trei țări românești.

Despre Transilvania aflăm că: "... numită la început Gepida, este o parte din antica Dacie. Se învecinează cu Polonia, de care o despart Munții Carpați, la răsărit cu Valahia, separată de râul Mureș, la sud cu Dunărea, iar la apus cu Ungaria, de care o desparte râul Tisa. Această provincie este foarte fertilă, are numeroase mine de sare și produce ceară și miere din abundență".

Despre Țara Românească ni se spune că: "... a făcut și ea parte în antichitate din Dacia, fiind locuită de daci, un popor foarte războinic. Numele ei vine de la Flaccus, un proconsul roman trimis de Senat cu multă lume pentru a întemeia aici o colonie. Acest lucru pare adevărat datorită limbii pe care o vorbesc locuitorii ei, un fel de latină coruptă. Principalele orașe ale țării sunt București, Brăila, Târgoviște și Giurgiu. Turcii iau de aici mari cantități de grâu, iar capitala lor, Constantinopol, se aprovizionează aproape în totalitate din această țară. Aici se produc unt, brânză, ceară, miere, orez, făină și un fel de carne sărată și afumată pe care turcii o numesc pastramă. Țara este toată o câmpie fertilă și plină de mine la fel ca și Transilvania. De aici turcii își procurau o parte din sclavii necesari pentru galerele lor. Dar acum țara a fost eliberată de sub dominația turcilor de către Mihai, principele sau voievodul ei, iar turcii au pierdut toate aceste beneficii". Deși realitatea politică era alta în momentul redactării lucrării, nu este mai puțin adevărat că această eroare este compensată de importanța care se acordă epocii și faptelor lui Mihai Viteazul, considerate ca momente de răscruce în istoria Țării Românești .

În fine, despre Moldova ni se spune că: "Dacia Transalpină, astăzi Moldova, este a treia și ultima parte din antica Dacie. Deși dominată și ea de turci, a avut o situație mai ușoară decât a Valahiei, datorită protecției acordate de Polonia. Această parte este la fel de fertilă și de bogată ca

Transilvania și Valahia și turcii iau din ea aceleași produse ca cele din Valahia, dar în cantități mai mici”.

Considerăm că din toate cele spuse mai sus se poate ajunge la concluzia că, românii și spațiul locuit de ei erau binecunoscute în cultura spaniolă din secolele XVI-XVIII, erorile de date și fapte, inerente scrierilor din epocă, fiind compensate de respectarea adevărului istoric în aspectele sale esențiale. Aceasta nu este decât o nouă dovadă a faptului că, în perioada pe care o avem în vedere, românii, cu tot ceea ce îi caracteriza mai bine, constituiau o prezență constantă nu numai în cultura spaniolă, dar și în conștiința culturală general europeană.

ROMÂNII ÎN RELAȚIILE
INTERNAȚIONALE
(SEC. XV-XVI)

VLAD ȚEPEȘ ȘI ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI CU TURCII

Este bine cunoscută imaginea pe care cel mai faimos dintre domnitorii români în străinătate a lăsat-o contemporanilor săi și generațiilor următoare. Este o imagine contradictorie, în care binele și răul se amestecă, de foarte multe ori trăsăturile negative fiind accentuate în raport cu cele pozitive, fapt ce a dus la crearea unui personaj hibrid, real și fictiv în același timp, un personaj istoric dar și literar, domnitorul și vampirul avându-și fiecare partea sa, nu întotdeauna însă foarte bine definite. A fost sau nu Vlad Țepeș o personalitate războinică, vindicativă și crudă care ar explica transformarea sa în trădător și sperjur de către dușmanii contemporani și în vampir de către imaginația scriitorilor de peste câteva secole? În rândurile ce urmează vom încerca să răspundem la această întrebare, ocupându-ne de problema centrală a întregii sale domnii, aceea a luptei antiotomane.

I-a atacat Vlad Țepeș pe turci dintr'un impuls războinic necontrolat, din dorința de a vărsa sânge în mod inutil și de

a-și satisface astfel instinctele primare de cruzime, sau a fost obligat să facă acest lucru pentru a-și apăra țara și poporul în fața amenințării ocupației străine și a consecințelor care ar fi decurs din acest fapt? Sigur este că Țepeș a preluat domnia Țării Românești în 1456 cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, într'un moment în care sultanul Mehmed II încerca zadarnic să cucerească Belgradul, cheia întregii Europe Centrale, și că era exponentul și continuatorul liniei politice antiotomane preconizată de marele erou transilvănean.

În ciuda intențiilor sale, datorită morții premature a lui Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș a fost obligat să-și plătească regulat tributul către Poartă, până în 1459, când a încetat să mai facă acest lucru, invocând sultanului starea conflictuală în care se afla cu sașii din sudul Transilvaniei și cu regele maghiar Matia Corvin.

Aici credem că este bine să discutăm trei aspecte importante ale momentului adevăratei rupturi dintre Vlad Țepeș și turci.

Bineînțeles că Țepeș era hotărât, chiar de la urcarea pe tronul țării, să ducă o politică antiotomană, de apărare a independenței și integrității țării sale, dar această politică nu putea fi dusă în orice condiții și cu orice riscuri. El, ca un bun om politic și remarcabil comandant militar, își dădea seama că a declanșa lupta împotriva colosului otoman înseamnă să aștepte clipa cea mai favorabilă, atunci când domnia sa ar fi fost consolidată pe plan intern, iar pe plan extern ar fi putut spera în ajutoarele venite de la alte țări interesate, și ele, de lupta antiotomană.

Dar să vedem care sunt cele trei aspecte ale acestei probleme.

În primul rând, este vorba despre o expediție a vizirului Mahmud Pașa împotriva Țării Românești, pe care două

izvoare italiene (cronica anonimă *La progenia della cassa de'Octomani* și *Historia turchesca (1300-1514)* a lui Donado da Lezze), o plasează greșit în 1458, la mijloc fiind vorba de o eroare de cronologie, ceea ce exclude ipoteza unei ciocniri militare între Vlad Țepeș și otomani, anterioare iernii din 1461-1462.

În al doilea rând, încetarea plății tributului de 10.000 ducați anual, în 1459, nu a avut, după opinia noastră, semnificația unei rupturi imediate și ireparabile cu Poarta. Dacă lucrurile ar fi stat astfel, dacă Vlad Țepeș ar fi rupt deschis relațiile cu Poarta, probabil că sultanul Mehmed II, care dorea să-și insemne fiecare an de domnie cu o nouă cucerire, nu ar fi ezitat să atace Țara Românească. Ce a făcut însă el până în 1462? În 1458 cucerește o parte însemnată din Moreea, în 1459 cucerește Semendria și tot ce mai rămăsese din statul sârb, în 1460 desăvârșește cucerirea Moreeii, iar în 1461 cucerește Sinope și Trapezunt, ultimele rămășițe ale Imperiului bizantin. Prin urmare, sultanul și dregătorii Porții nu au interpretat neplata tributului ca un act de ostilitate și nici Vlad Țepeș nu avea vreun interes să provoace deliberat pe turci într'un moment în care se afla în conflict deschis cu sașii din sudul Transilvaniei și cu regele Ungariei, Matia Corvin, care sprijineau претендентii la domnie și grupări boierești ostile. Prin acest conflict, determinat de importante aspecte economice, dar dominat, în primul rând, de cauze politice, Vlad Țepeș urmărea atingerea a două obiective absolut necesare pentru a putea lupta cu succes împotriva Porții: consolidarea internă a statului și a instituției domniei, precum și afirmarea poziției independente, *de facto*, a Țării Românești în fața pretențiilor de suzeranitate ale regalității maghiare. Ambele obiective au fost atinse prin tratatul încheiat cu Brașovul în jurul datei de 1 octombrie 1460. Reconcilierea din 1460 dintre Vlad Țepeș și sași a restituit

acestora libertatea comercială în Țara Românească suprimată în timpul conflictului. De asemenea reconcilierea s'a produs în cadrul revenirii lui Vlad Țepeș la alianța cu Ungaria, la pregătirea acțiunii antiotomane, care a rămas, tot timpul, direcția dominantă a politicii externe a domnitorului român.

În al treilea rând, turcii încep să manifeste neîncredere și ostilitate față de Vlad Țepeș abia în 1461, în timpul sau imediat după încheierea expediției împotriva Trapezuntului și, în această situație, ne mai având de ales, domnitorul se hotărăște să treacă deschis la acțiune împotriva lor în iarna dintre 1461 și 1462. El se considera destul de consolidat pe plan intern, își dădea seama că o confruntare cu Poarta devenise inevitabilă, mai ales după încercarea nereușită de capturare a sa de la Giurgiu de către turci, și conta pe un eventual sprijin extern care putea veni fie de la inamicii orientali ai Imperiului otoman, fie de la Matia Corvin, fie de la Veneția. Momentul formării unei coaliții antiotomane, care să-i includă pe toți aceștia, părea foarte apropiat, în ciuda eșecului congresului de la Mantova din 1459, la care papa Pius II sperase să pună bazele unei mari cruciade antiotomane, cu o largă participare a puterilor creștine.

Să vedem, însă, care au fost elementele ce au provocat ruptura dintre Vlad Țepeș și turci și au dus la marea confruntare din 1462.

În a doua jumătate a anului 1460, Vlad Țepeș a restabilit legăturile de bună vecinătate cu sașii din sudul Transilvaniei și a încheiat un tratat secret cu Matia Corvin, care prevedea, printre altele, și căsătoria sa cu o rudă a acestuia. În același an este foarte posibil ca domnul Țării Românești să fi purtat tratative cu o solie a puterilor orientale (Georgia, Mingrelia, Guria, Armenia, Sinope, Trapezunt, Persia), care se coalizaseră împotriva Imperiului otoman și

declanșaseră chiar acțiuni militare împotriva acestuia. În acest fel, Vlad Țepeș spera să primească ajutoare și din Orient, unde exista deja o coaliție antiotomană, dar și din Occident, unde o astfel de coaliție era pe cale de formare, iar acțiunea simultană a acestor două coaliții, să fie încununată de succes. El își dădea seama că dispersarea forțelor otomane pe mai multe fronturi, unde să fie angajate în lupte grele, i-ar fi favorizat propria acțiune.

Dar evenimentele nu s'au desfășurat așa cum sperase el. Coaliția antiotomană din Orient a primit o puternică lovitură prin cucerirea de către sultan, în 1461, a orașelor Sinope și Trapezunt, iar coaliția antiotomană din Occident nu s'a format decât în 1463, după ce turcii au declanșat războiul cu Venetia. De aceea, atacul lui Vlad Țepeș, din iarna 1461-1462, s'a desfășurat fără nici un sprijin din exterior, exact în momentul în care trucii erau liberi să acționeze așa cum doreau, ceea ce ne face să credem că el nu a dorit atacul și, prin urmare, declanșarea ostilităților pe scară largă cu Imperiul otoman tocmai în momentul în care acesta nu era supus la nici o presiune din exterior. Dar așa cum vom vedea în continuare, domnitorul Țării Românești nu a avut de ales, turcii nu l-au lăsat să-și aleagă momentul atacului ci, dimpotrivă, prin acțiunile și intențiile lor vădite, l-au provocat exact atunci când știau că pot să-i dea o replică nimicitoare.

Tratatele încheiate cu Matia Corvin și sașii din sudul Transilvaniei, la fel ca și posibilele tratative cu solii coaliției orientale antiotomane au provocat, bineînțeles, nemulțumirea Porții, pentru care neplata în continuare a tributului începea să fie considerată ca un semn de nesupunere. Marea majoritate a izvoarelor narrative (L. Chalcocondil, Critobul din Imbros, Ducas, Tursun bei, Enverî, Așik Pașa Zade, Neșri, Sa'adeddin etc.) concordă în a afirma că această schimbare de atitudine a Porții față de Vlad Țepeș s'a produs în 1461, fie în

timpul campaniei împotriva Trapezuntului, fie imediat după aceea, și nu lasă să se întrevadă nici un fel de neînțelegeri anterioare cu privire la neplata tributului. Aflând despre acordul dintre Vlad Țepeș și Matia Corvin, sultanul a trimis pentru început o solie în Țara Românească cu scopul de a-i cere voievodului să abandoneze alianța cu Ungaria și căsătoria proiectată, dar nu s'au obținut rezultatele scontate. Vlad Țepeș a acceptat să plătească haraciul, dar a refuzat să dea copii pentru ieniceri, tribut de sânge pe care țara sa nu-l dăduse niciodată, și a refuzat să se prezinte în persoană la Poartă.

De data aceasta motivele invocate, printre care la loc de frunte era și amenințarea Ungariei, nu au mai putut fi crezute de sultan care a luat hotărîrea de a-l înlocui pe Vlad Țepeș din domnie. Mehmed II a căutat însă să evite o campanie de proporții împotriva Țării Românești, ai cărei sorți de izbândă erau îndoielnici, și de aceea a încercat să-l captureze pe Vlad Țepeș prin înșelăciune. Dar capcana pregătită domnitorului de către Hamza bei și grecul Catabolinos, în apropiere de Giurgiu, s'a terminat cu o catastrofă, cei doi fiind capturați și trași în țeapă. Acum apar în cronicile turcești acuzațiile cele mai grave la adresa lui Vlad Țepeș, acuzații care justifică acțiunea și eșecul de la Giurgiu, dar și campania sultanală din 1462.

Oricum, după executarea celor doi dregători otomani, lucrurile deveniseră foarte clare pentru Vlad Țepeș. Cale de întoarcere nu mai exista și singura opțiune plauzibilă, cu ceva sorți de izbândă, rămânea războiul, război care trebuia purtat cu toată hotărîrea și duritatea. avându-se în vedere disproporția uriașă de forțe favorabilă turcilor.

În contextul politic creat de congresul de la Mantova (26 septembrie 1459-14 ianuarie 1460), de coaliția unor state

de la granițele răsăritene ale Imperiului otoman și de răscoala antiotomană din Moreea, de pregătirile venețiene în vederea unui conflict decisiv cu Poarta pentru preponderență în Mediterana Orientală, războiul declanșat de Vlad Țepeș în iarna dintre 1461 și 1462 împotriva Imperiului otoman a constituit, neîndoielnic, cea dintâi acțiune militară de maximă însemnătate în Europa, care a premers declanșarea marelui război turco-venețian din 1463. Din nefericire pentru domnitorul Țării Românești, acțiunea sa s'a declanșat într'un moment de acalmie pe toate fronturile antiotomane, coaliția statelor orientale aflându-se într'un moment de reflux, iar coaliția occidentală, creștină, nefiind încă formată. De altfel, această din urmă coaliție nici nu se va forma și va fi înlocuită doar de un sistem de alianțe ce vor gravita în jurul Veneției, dar aceasta începând cu 1463. Deci, Vlad Țepeș s'a aflat singur în fața Imperiului otoman și aceasta nu pentru că ar fi dorit-o dintr'un impuls războinic necontrolat, ci pentru că a fost forțat de împrejurări.

Vlad Țepeș era pe deplin conștient de acest lucru și de aceea, în faimoasa scrisoare din 11 februarie 1462, adresată regelui Ungariei, Matia Corvin, după ce expune în amănunțime rezultatele expediției sale de la sud de Dunăre, din acea iarnă, subliniază adeziunea și identificarea sa cu idealul cruciadei și cere, în consecință, ajutoarele absolut indispensabile pentru a face față uriașei expediții sultanale care se pregătește împotriva sa. Trebuie arătat, însă, că Vlad Țepeș, ca abil om politic și comandant militar, la fel ca și Ștefan cel Mare ceva mai târziu, înțelegea să lupte împotriva turcilor ca un monarh de tip modern, ceea ce și era de fapt, monarh, care avea în vedere în primul rând interesele statului său și nu era un cruciat medieval, care se arunca sarjând cu capul în jos împotriva necredincioșilor. Adeziunea sa la idealul de cruciadă în acest moment se explica numai prin dorința de a

căpăta ajutoare de la alte puteri creștine, el fiind însă conștient că și acestea erau foarte departe de idealul medieval al cruciadei și luptau, dacă se hotărau să o facă, numai pentru propriile lor interese. Așa se explică și amenințarea, destul de clară, la adresa Ungariei lui Matia Corvin, care, în situația prăbușirii Țării Românești sau a instalării pe tronul ei a unui domn aliat al Porții, s'ar fi aflat singură, față în față cu Imperiul otoman.

Declanșând acțiunea antiotomană, din iarna dintre 1461 și 1462, pentru că, de fapt, nici nu avea de ales o altă soluție în afară de a lovi primul și cu toată puterea, Vlad Țepeș a contat, prin urmare, pe un posibil ajutor din partea aliatului său, Matia Corvin, sau chiar al papei Pius II, și pe faptul că principalele forțe otomane erau încă dispersate în mai multe direcții (Sinope, Trapezunt, Moreea etc). Din păcate, așa cum am mai arătat, acțiunea sa a fost în contratimp atât cu acțiunea dușmanilor asiatici ai turcilor, înfrânți la 1461, când Sinope și Trapezunt sunt ocupate de Mehmed II, cât și cu cea a Veneției, care va intra în luptă abia în 1463, după ce turcii vor ataca primii și vor cuceri prin surprindere Argosul. În ceea ce-l privește pe regele Ungariei, în ciuda alianței pe care o avea cu voievodul Țării Românești, a cererilor de ajutor formulate de acesta în scrisoarea din 11 februarie 1462, a subsidiilor pe care le primise din partea papalității și a promisiunii pe care o făcuse de a merge în persoană împotriva turcilor, el nu avea câtuși de puțin intenția de a se confrunta cu aceștia din două motive principale. Pe de o parte era încă prins în conflictul cu împăratul Frederic III, iar pe de altă parte, încă de la începutul domniei sale el era hotărât să-și îndrepte principalele eforturi spre Europa Centrală și nu împotriva Imperiului otoman. Singura măsură concretă întreprinsă de Matia Corvin a fost aceea de a consolida doar apărarea Transilvaniei.

De fapt regele Ungariei, din presupus aliat, a devenit inamicul lui Vlad Țepeș, pe care l-a și arestat, la 26 noiembrie 1462, într'un moment în care nimeni nu se aștepta la așa ceva, a încercat să-și atribuie meritele victoriei din vară împotriva sultanului și, pentru a-și justifica acțiunea sa în fața Europei, care aștepta de la el mari fapte de vitejie în lupta antiotomană, a lansat o adevărată campanie propagandistică de ponegrire a viteazului voievod al Țării Românești, acuzat de trădare, de înțelegere cu turcii și de cruzimi abominabile. Toate acestea au servit, repetăm, ca pretext și justificare în fața papei, a Veneției și a întregii Europe creștine pentru propria sa renunțare la campania antiotomană pe care promisese să o întreprindă.

Ajunși la capătul considerațiilor noastre, credem că se impun și câteva concluzii. Vlad Țepeș a fost *obligat* să atace Imperiul otoman, în iarna dintre 1461 și 1462, datorită ostilității vădite a sultanului, care refuza să mai accepte pe tronul Țării Românești un domnitor considerat rebel, neplata tributului din 1459 neavând, după opinia noastră, semnificația unei rupturi decisive cu Poarta. Voievodul Țării Românești nu a primit nici un ajutor concret din partea nimănui, deoarece inamicii Porții și potențialii lui aliați, fie fuseseră înfrânți, fie nu intraseră încă în luptă. Aliatul său principal, Matia Corvin, nu numai că nu l-a ajutat dar, ajungând probabil la o înțelegere cu Poarta în privința Țării Românești, pentru a avea liniște la hotarele sale sudice, l-a arestat și l-a aruncat în temniță unde a stat aproape 13 ani. Din această cauză marea victorie obținută de Vlad Țepeș în 1462, când sultanul a fost obligat să se retragă la sud de Dunăre fără să-și fi atins nici unul din obiectivele inițiale, nu a putut fi fructificată în nici un fel de puterile europene, mai ales de Veneția, care numai peste un an va intra în război cu turcii. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere faptul că

alungarea lui Vlad Țepeș din domnie, tocmai după victorie, se explică și prin atitudinea unei părți a boierimii, a clasei politice, care înțelegea să lupte numai în momentele de mare cumpănă ce-i amenințau propria existență. Atunci când acestea treceau, ea prefera să ajungă la soluții de compromis cu marea putere din sudul Dunării. Așa s'au petrecut lucrurile și cu înscăunarea lui Radu cel Frumos.

Cu toate acestea, victoria lui Vlad Țepeș asupra sultanului a avut o importanță deosebită, reușind să salveze existența statală a Țării Românești și făcând posibilă încheierea compromisului cu Poarta, ceea ce, în cazul unei înfrângeri, ar fi fost imposibil de realizat. Departe de a fi agresor, Vlad Țepeș a fost o victimă a expansionismului Imperiului otoman și a duplicității lui Matia Corvin dar, cu toate acestea, el a reușit să salveze țara de la transformarea ei în pașalîc.

VLAD TEPEȘ ȘI VENEȚIA. ÎNTRE PROPAGANDĂ ȘI REALITATE ISTORICĂ.

Una dintre cele mai remarcabile personalități ale istoriei românești, dar în același timp, și unul din personajele cele mai cunoscute ale lumii vampiristice universale este, după cum se știe prea bine, viteazul domn al Țării Românești, Vlad Țepeș. Faima sa în Europa și în lume s'a datorat și se datorează nu atât strălucitelor sale victorii antiotomane, așa cum ar fi fost firesc, ci propagandei deosebit de intense, adevărată capodoperă de intoxicare a opiniei publice, desfășurată de regele Ungariei, Matia Corvin, care a atribuit lui Vlad Țepeș cele mai cumplite fapte, cele mai mârșave trădări și intențiile cele mai negre, tocmai pentru a-și scuza și justifica propria sa inactivitate pe frontul luptei antiotomane, după ce primise importante ajutoare din Apus, destinate acestui scop.

Faptul că Matia Corvin a declanșat o astfel de acțiune propagandistică era firesc și explicabil. Mai puțin firesc, și mai greu de înțeles, este însă succesul pe care el l-a înregistrat pe lângă cei cărora li s'a adresat. Din acest punct

de vedere credem că lucrurile pot fi lămurite dacă ne oprim atenția asupra Veneției, stat cu puternice interese în Peninsula Balcanică, Marea Egee și Mediterana Orientală, dar și cu diplomația cea mai dezvoltată din epocă, ce nu putea fi înșelată în interpretarea unor fapte concrete decât dacă o dorea. Ceea ce Veneția a acceptat ca adevăr – știind că este minciună –, a fost, evident, acceptat și de alte state apusene cu interese minore în zona Dunării de Jos și mai puțin pricepute în ale diplomației.

La sfârșitul anului 1461, aproape imediat după ce s'a produs ruptura decisivă dintre Vlad Țepeș și turci, Veneția a alertat pe Matia Corvin în legătură cu iminența unui război cu otomanii și a încercat, de asemenea, să realizeze o reconciliere între acesta și împăratul Frederic III, dar fără a reuși.

Peste puțin timp, la 4 martie 1462, trimisul Veneției la Buda, Pietro Tommasi, anunța Senatul că fusese chemat de rege care i-a dat să citească câteva scrisori primite printr'un sol de-al său pe lângă Vlad Țepeș, prin care acesta îl înștiința despre pagubele pricinuite de el turcilor, despre mulțimea celor uciși, judecând *“după numărul capetelor înfățișate, afară de cei arși în locuințele acelea”*. Din această scrisoare trimisă de Vlad Țepeș la 11 februarie, Matia Corvin a utilizat rezultatele expediției victorioase a voievodului Țării Românești – pe care-l considera vasal –, în scopul obținerii de fonduri din Italia, trimisul venețian cerând Senatului, în acest sens, *“denarij per subventionem”*. De asemenea, ecoul faptelor de vitejie ale lui Vlad Țepeș a fost receptat la Veneția care, imediat, la 20 martie, le-a făcut cunoscute și la Roma.

O a doua scrisoare trimisă de Pietro Tommasi la Veneția datează din 27 mai. În ea, ambasadorul înfățișează superiorilor săi situația de la Dunărea de Jos, așa cum se prezenta în preajma declanșării mării campanii sultanale. În

primul rând, el vorbește despre uriașa armată a lui Mehmed II pe care, după anumite zvonuri, o consideră de 200.000 oameni, dintre care 20.000 ieniceri, și arată cele trei direcții posibile ale atacului turcesc: Țara Românească, Transilvania sau Belgradul, primele două fiind, însă, cele mai probabile. Apoi este amintită o flotă otomană de 300 vase, cantonată pe Dunăre, pentru a ajuta la traversarea fluviului. Urmează informații referitoare la Vlad Țepeș, despre care se spune că a trimis femeile și copiii în munți, în timp ce el cu oștirea sa păzea Dunărea. Se afirmă că la curtea din Buda toată lumea se miră că Țepeș nu a trimis după ajutor, iar regele se arată hotărât să se ducă să lupte cu turcii. La sfârșitul scrisorii, ambasadorul face câteva considerații personale cu privire la posibila evoluție a evenimentelor, considerații, dintre care unele vor fi infirmate, iar altele confirmate. Astfel, el consideră că Vlad Țepeș va fi înfrânt ușor de uriașa armată otomană – ceea ce nu s'a întâmplat –, după care va fi înfrânt la fel de ușor regatul maghiar – ceea ce, din nou, nu s'a întâmplat tocmai pentru că Vlad Țepeș nu s'a lăsat înfrânt – sau că regele Matia va ajunge la un acord rușinos pentru întreaga creștinătate – ceea ce într'adevăr s'a întâmplat în ciuda splendidei victorii a domnitorului român. Din această scrisoare se observă că ambasadorul venețian la Buda ajunsese să cunoască destul de bine capacitatea militară a Ungariei și "dorința" lui Matia Corvin de a se confrunta cu Imperiul otoman. În același timp, el nu pune la îndoială faptul că Țepeș era hotărât să facă orice sacrificiu pentru a-și apăra țara dar, necunoscând lucrurile de aproape, credea, că o eventuală reușită ar fi fost imposibilă în fața avalanșei otomane.

La 14 iunie, același Pietro Tommasi scria dogelui arătându-i că turcii conduși de un pașă – este vorba, probabil, de Mahmud Pașa – au trecut Dunărea cu 60.000 oameni,

dintre care 25.000 ieniceri, că voievodul Transilvaniei se pregătea de luptă, iar Matia Corvin îi spusese că se află în tabără și că sultanul va ataca, probabil, Belgradul. De asemenea, arăta că regele a ordonat adunarea armatei la Seghedin, de unde se va putea îndrepta fie spre Belgrad, fie spre Transilvania și Țara Românească, în funcție de intențiile lui Mehmed II. Se poate observa că, prin aceste informații, Matia Corvin încerca să creeze confuzie la Veneția și la Roma, cu privire la intențiile sultanului. El vorbea de posibilitatea atacării Belgradului într'un moment în care sultanul atacase deja cu toate forțele Țara Românească, tocmai pentru că nu avea de gând să-l sprijine pe Vlad Țepeș și să se confrunte deschis cu otomanii. În același timp însă, el cerea Veneției să apeleze la Papă și la principii creștini pentru a-i trimite ajutoare, arătând că are visteria goală. Despre Vlad Țepeș, ambasadorul arată că, neputând opri pe turci la Dunăre, s'a retras spre munți și, prezicea din nou înfrângerea sa completă, de care se temea și curtea de la Buda, înfrângere care după părerea sa ar putea duce și la pierderea Transilvaniei.

O parte din aceste informații erau contrazise de altele, provenite din alte surse. Astfel, referitor la faptul că Vlad Țepeș nu ceruse ajutor de la regele Ungariei, o scrisoare a lui Vladislau de Vesen, adresată, de asemenea dogelui, arată că domnul Țării Românești "... în fiecare zi solicită să fie ajutat, fiindcă nu va putea susține singur o năvală atât de puternică". Chiar Pietro Tommasi în scrisoare sa imediat următoare, din 15 iunie, arată că sultanul intrase deja în Țara Românească dar, sub influența Curții din Buda, își menținea părerea că de aici el ar putea să se îndrepte împotriva Belgradului și continua să-și manifeste îndoiala cu privire la capacitatea de rezistență a lui Vlad Țepeș. Realitatea era însă alta, iar regele Ungariei o cunoștea cel mai bine. Astfel, după

ce încercase să demonstreze Veneției că Țepeș era incapabil de rezistență în fața turcilor și după ce primise chiar subsidii din partea acesteia destinate luptei antiotomane, Matia Corvin a încercat să tragă cât mai multe foloase propagandistice din frumoasa victorie a voievodului român, la care el nu contribuise, însă, cu nimic. Imediat după ce a aflat despre victoria lui Țepeș și retragerea sultanului, el a trimis o solie la Veneția care a anunțat zdrobirea sultanului de către “unguri și români”, ecoul acestei informații fiind înregistrat de ambasadorul Milanului în cetatea lagunelor, Guidobonus, la 30 iulie 1462.

Dar în ciuda acestor încercări de dezinformare, Veneția, a cărei diplomație era foarte abilă în astfel de probleme, nu a putut fi indusă în eroare. În acest sens, deosebit se semnificativă este scrisoarea bailului din Constantinopol, Domenico Balbi, care, la 28 iulie 1462, făcea un tablou aproape complet și veridic al campaniei lui Mehmed II în Țara Românească. El arată că, odată trecut la nord de Dunăre, sultanul a găsit țara goală de oameni și de provizii, toți retrăgându-se în locuri întărite din munți. Apoi vorbește de războiul de hărțuială dus de Țepeș, de atacul de noapte al taberei sultanului, de marile pierderi suferite de turci, care în cele din urmă s’au retras, la 11 iulie sultanul aflându-se deja la Adrianopol. De asemenea este menționat și faptul că sultanul a lăsat în apropierea Țării Românești pe fratele lui Vlad Țepeș, care nu este altul decât Radu cel Frumos, cu câteva trupe otomane, pentru a încerca să-l răstoarne pe domn profitând de unele posibile complicități interne. Informații asemănătoare au ajuns la Veneția și pe alte căi, răsunetul lor putând fi întâlnit în câteva cronică contemporane, cum ar fi cele ale lui Domenico Malipiero, Stefano Magno, precum și într’o cronică anonimă ce merge până la anul 1481. Toate aceste informații nu amintesc absolut nimic despre pretinsul

ajutor al lui Matia Corvin, ceea ce bineînțeles a făcut ca Senatul, dogele și ceilalți conducători ai Republicii venețiene să-și dea seama de adevăr și de poziția reală a regelui maghiar.

Suspiciunile pe care Veneția le avea cu privire la intențiile lui Matia Corvin rezultă și din faptul că acesta, atunci când a plecat din Buda, în așa-zisa campanie de ajutorare a lui Vlad Țepeș, a fost însoțit de ambasadorul venețian Pietro Tommasi, care avea misiunea să anunțe Senatul despre evoluția conflictului și despre celelalte evenimente importante. Din păcate, singura informație pe care ambasadorul a trimis-o – și despre care noi avem cunoștință – a fost cea din 26 noiembrie 1462, privitoare la arestarea lui Vlad Țepeș, peste câțva timp conducerea republicii confirmând primirea acestei scrisori, cât și pe cea a regelui Ungariei despre “cazul” lui Vlad Țepeș.

Deși venețienii aflaseră în mod sigur despre existența unui tratat secret încheiat în toamna anului 1462 între Matia Corvin și sultan, totuși, la 15 ianuarie 1463, Senatul confirma regelui maghiar primirea scrisorilor prin care i se aducea la cunoștință “... *cazul dușmănos al fostului voievod muntean, care a încercat să săvârșească o crimă atât de mare împotriva majestății voastre și a regatului*”. De asemenea, Matia Corvin era lăudat pentru faptul ca luase unele măsuri oportune de apărare. Acesta era însă un limbaj diplomatic pe care Veneția îl folosea la adresa regelui Ungariei numai pentru că avea nevoie de o alinață cu el în condițiile în care o confruntare majoră cu Imperiul otoman părea de neevitat, iar Vlad Țepeș își pierduse domnia. În realitate, în ciuda scrisorilor și a “dovezilor” de trădare trimise de Matia Corvin, Senatul venețian nu a putut fi convins de vinovăția lui Vlad Țepeș. La cinci luni după arestarea acestuia, la 18 aprilie 1463, el cerea noului ambasador la Buda, Giovanni

Aymo, să descopere adevărul în cazul lui Vlad Țepeș, să informeze asupra raporturilor dintre regele Ungariei și noul domn al Țării Românești și să afle dacă între Ungaria și imperiul otoman a intervenit sau poate să intervină o pace, în acest caz trebuind să facă totul pentru a o împiedica.

Două lucruri importante se desprind din aceste instrucțiuni. Pe de o parte, neîncrederea Veneției în intențiile politice și militare ale lui Matia Corvin, iar pe de alta, nevoia sa imperioasă de a stabili o alianță cu Ungaria în condițiile crescânde amenințări otomane, amenințare care se va materializa prin declanșarea celui mai crâncen și mai îndelungat război turco-venețian din secolul XV, desfășurat între 1463 și 1479. Din această cauză, Veneția era dispusă să accepte explicațiile și argumentele regelui maghiar, de a căror veridicitate se îndoia. La aceasta se mai adăugau alte două cauze și anume: considerarea Ungariei ca o mare putere a vremii, mult mai importantă sub aspect militar decât Țara Românească și, mai târziu, Moldova, și faptul că Matia Corvin era de religie catolică, ceea ce îl făcea, în vederile Papei, singurul conducător capabil și acceptabil de a conduce o eventuală cruciadă antiotomană, părerile papei fiind foarte importante pentru venețieni, care contau mult pe sprijinul său în războiul lor cu turcii.

Astfel se explică de ce propaganda desfășurată de Matia Corvin împotriva lui Vlad Țepeș a avut succes la Veneția, iar dacă a avut succes aici nu era greu să-l aibă și în alte state europene mult mai puțin interesate de evenimentele de la Dunărea de Jos și mai puțin pricepute în a despărți calomniile de adevăr.

Dar acceptând propaganda și calomniile lui Matia Corvin, Veneția nu prea a avut mult de câștigat din alianța cu acesta, deoarece regele Ungariei avea privirile îndreptate spre

Europa Centrală, la hotarele Imperiului otoman preferând să mențină o situație de echilibru militar și de *statu quo* teritorial și politic. La Dunărea de Jos, principalii aliați *de facto* ai Veneției – în îndelungatul său război cu Poarta, de care amintit mai sus – au fost românii și nicidecum regele Ungariei. Românii, conduși de Vlad Țepeș l-au înfrânt pe sultan în 1462, și tot ei, dar conduși de Ștefan cel Mare, vor obține strălucita victorie de la Vaslui, din ianuarie 1475, victorie care a eliminat pentru un timp presiunea otomană asupra posesiunilor venețiene de pe coasta dalmată a Adriaticei, iar în 1476 o nouă expediție sultanală se va zdrobi de rezistența lor îndârjită. În această perioadă, ca de fapt și în altele din evul mediu, principalul factor de rezistență în fața presiunii otomane asupra Europei Centrale, l-au constituit Țările Române și mult mai puțin statul feudal maghiar, afectat de anarhia internă, crescândă, care-i va provoca, în final, dispariția.

Din păcate, deși era în măsură să constate aceste lucruri, Veneția nu le-a luat în considerație și a mizat în continuare pe Matia Corvin, fapt care-i va aduce importante înfrângeri și pierderi teritoriale. Atitudinea sa față de Vlad Țepeș este elocventă în acest sens. În primul rând se constată că între Vlad Țepeș și Veneția nu a existat nici o legătură directă, acest lucru fiind imposibil datorită pretențiilor de suzeranitate ale lui Matia Corvin asupra Țării Românești, pretenții teoretice, dar pe care Veneția nu a vrut să le conteste. În al doilea rând, se poate spune că Veneția, în ciuda acțiunii de dezinformare a lui Matia Corvin, a cunoscut, chiar cu amănunte foarte semnificative, lupta plină de eroism a lui Vlad Țepeș, precum și comportamentul puțin cavaleresc al regelui maghiar, aflat în contradicție cu obligațiile medievale ale unui suzeran față de vasalul său, așa cum pretindea că este Matia Corvin față de Vlad Țepeș. Dar, în al treilea rând,

Veneția a preferat să închidă ochii în fața evidenței, cu speranța de a obține o colaborare cu Matia Corvin în lupta antiotomană. Rezultatul a fost că ea a asistat pasivă la căderea unui aliat sigur, Vlad Țepeș, și nu a obținut în schimb, decât într'o măsură cu totul insuficientă, ajutorul Ungariei, care în acea vreme nu avea – chiar și să fi vrut – capacitatea necesară purtării unui război ofensiv, de anvergură, cu Imperiul otoman. Mai mult, prin tăcerea ei complice, Veneția a acordat credit și a facilitat succesul propagandei declanșate de Matia Corvin împotriva viteazului nostru domnitor, Vlad Țepeș.

SOLII VENEȚIENE LA CURTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE

În timpul îndelungatei domnii a lui Ștefan cel Mare (1457-1504), Veneția a fost obligată să susțină două crâncene războaie cu Imperiul otoman, între 1463-1479 și 1499-1503, războaie încheiate cu grave înfrângeri și importante pierderi teritoriale. Pentru a evita un astfel de deznodământ, cetatea lagunelor a recurs la toate mijloacele ce-i stăteau la îndemână, diplomația fiind unul dintre cele mai importante. Cu ajutorul diplomației, unul din principalele sale atuuri, Veneția a încercat să mobilizeze cât mai multe state creștine care să o susțină în lupta antiotomană, printre acestea aflându-se și Moldova lui Ștefan cel Mare, interesată și ea, în cel mai înalt grad, să participe direct la această luptă.

La 6 mai 1476, Senatul Veneției, după ce a primit în audiență solia lui Ștefan cel Mare venită să solicite ajutoare, a hotărât trimiterea unui sol în Moldova pentru a-l asigura pe domnitor că Republica îi va acorda mereu sprijin. În virtutea acestei hotărâri, la 17 mai, dogele Andrea Vendramin i-a ordonat lui Emmanuele Gerardo să plece, împreună cu solia

lui Ștefan, în Moldova și i-a indicat principalele obiective ale misiunii sale. El trebuia să-l asigure pe domnul român de sprijinul neprecupețit al Republicii, încercând să obțină pentru acesta o parte din banii trimiși lui Matia Corvin prin intermediul ambasadorului de la Buda. Trebuia, de asemenea, să trimită date și informații cu privire la planurile voievodului, la situația demografică și la capacitatea militară a țării, la condițiile de politică internă, la relațiile ei externe și, în primul rând, la cele cu Ungaria. În același timp, el trebuia să împiedice orice tratative de pace între Moldova și Imperiul otoman și să informeze imediat Signoria în acest sens.

Semnificația primordială a misiunii lui Emmanuele Gerardo nu este dată de rezultatele obținute de el, de altfel aproape inexistente, ci de faptul că misiunea reprezintă prima activitate diplomatică de lungă durată în țările române, cu alte cuvinte, recunoașterea, venită din partea uneia din marile puteri ale vremii, a rolului important pe care Moldova lui Ștefan cel Mare începuse să-l joace în cadrul relațiilor diplomatice europene. De asemenea, este semnificativ faptul că Veneția și-a luat libertatea să trateze direct cu Ștefan, trecând peste pretențiile de suzeranitate ale regelui Ungariei, ceea ce demonstrează și noutatea caracterului relațiilor dintre acesta și domnul Moldovei, o relație de egalitate în esența ei, deși feudală în formă.

În ceea ce privește misiunea propriu-zisă a lui Emmanuele Gerardo, fapt este că acesta nu s'a grăbit prea tare să ajungă în Moldova, evitând astfel să se afle acolo tocmai în momentele de mare cumpănă ale încleștării cu turcii din vara lui 1476. La 25 iunie, Senatul îi trimitea noi instrucțiuni, prin care-i cerea să se străduiască să ajungă la hanul tătarilor din Crimeea, Mengli Ghiray, pentru a obține făgăduiala că el va veni în ajutorul lui Ștefan, dacă acesta va fi în primejdie. La 8 octombrie, el a primit din partea Senatului instrucțiuni

înnoite, care-i cereau să-l vestească pe Ștefan cel Mare că papa și regele Ungariei au convenit să-i trimită ajutoare pecuniare și să-l îndemne să continue lupta împotriva turcilor. Din această scrisoare aflăm că, în august, solul se mai afla la Brașov, dar se spera că ajunsese de mult în Moldova, deoarece turcii fuseseră obligați să se retragă. În fine, tot de aici, aflăm că lui Gerardo i se trimisese și o scrisoare deschisă cu scopul de a obține de la Ștefan 200 ducați, adică exact suma împrumutată de Signorie solilor moldoveni în mai același an. Iată deci o dovadă clară a faptului că Veneția nu numai că nu dorea – sau nu putea – să-l ajute direct pe Ștefan dar, ajungea până la a-i cere rambursarea unui mic împrumut, ca acela de 200 ducați.

Dacă ajutorul concret lipsea cu desăvârșire, nu lipseau în schimb vorbele frumoase, laudele pentru victoriile obținute și îndemnul de a continua lupta împotriva turcilor. În această privință este sigur că Emmanuele Gerardo nu făcea economie, mai ales că, la 10 ianuarie 1477, Senatul îi cerea să-l felicite pe Ștefan pentru victoria din anul precedent și să-l asigure de sprijinul perpetuu al Veneției. De asemenea, i se cerea să se afle permanent în preajma voievodului, pentru a-i cunoaște intențiile și a se informa de relațiile lui cu tătarii. Dar această scrisoare a fost trimisă prea târziu, deoarece la 10 ianuarie 1477, Emmanuele Gerardo părăsea Moldova, deși Ștefan ar fi dorit să-l mai rețină pe lângă el.

După toate probabilitățile, el a ajuns la Veneția însoțit de un sol moldovean, în luna februarie a aceluiași an. Misiunea acestui sol venețian în Moldova a durat ceva mai mult de patru luni, probabil de la sfârșitul lui august sau începutul lui septembrie 1476 până după 10 ianuarie 1477 și a constat, în principal, în informațiile pe care el le-a transmis Senatului, informații apreciate de acesta ca fiind foarte valoroase, așa cum rezultă din scrisorile din 8 octombrie 1476

și 10 ianuarie 1477. Valoarea acestor știri constă în caracterul lor pozitiv, ele vorbind despre victoriile lui Ștefan împotriva turcilor, și în faptul că venețienii au putut cunoaște pe această cale, cu amănunte importante, situația de pe frontul Dunării de Jos. Din păcate, ele nu au contribuit cu nimic la ajutorarea directă a lui Ștefan cel Mare.

Peste mai bine de două decenii și jumătate, în timpul celui de-al doilea război turco-venețian – amintit la începutul acestor rânduri –, este semnalată prezența în Moldova a venețianului Matteo Muriano, “doctor în artă și medicină”, trimis aici de dogele Leonardo Loredano, pe la sfârșitul anului 1502, în urma cererii formulate în acest sens de un sol al domnului Moldovei, la începutul aceluiași an.

Așa cum rezultă din primul raport al lui Muriano, trimis din Suceava la 7 decembrie 1502, el a ajuns în Moldova la 1 august, destul de bolnav, iar la 22 august s’a înfățișat totuși domnului într’o audiență mai mult protocolară, în timpul căreia l-a salutat în numele Republicii și al dogelui, primind în replică răspunsul că, fiind înconjurat de dușmani, el nu a vrut să ceară un medic decât de la prietenii săi despre care este încredințat că-l iubesc cu adevărat. Este posibil ca după această primă întâlnire, medicul să mai fi avut prilejul de a-l mai vedea pe Ștefan de aproape, până în octombrie când s’a îmbolnăvit din nou. Sigur este însă faptul că Muriano, pe lângă misiunea sa medicală a avut și o importantă misiune politică cu două obiective principale și anume: culegerea de informații cu privire la situația Moldovei și a domnului ei și, în același timp, despre turci și relațiile lor cu puterile din zonă. Aceasta rezultă cu toată claritatea din cele două rapoarte pe care le-a întocmit și trimis din Moldova, primul la 7 decembrie 1502 – amintit mai sus –, iar al doilea la 5 ianuarie 1503.

Primul dintre rapoarte este împărțit pe puncte, corespunzând probabil unui chestionar stabilit de conducerea Republicii și anume: informații cu privire la domn și la fiul acestuia – succesorul său –, la supuși și la țară, la evenimentele din țările vecine (Polonia, Rusia, Imperiul otoman, tătarii din Crimeea). În ce-l privește pe Ștefan, Muriano spune că: *“este un om foarte înțelept, vrednic de laudă, iubit de supuși pentru că este îndurător și drept, veșnic treaz și darnic; arată bine la trup pentru vârsta sa, dacă această meteahnă nu l-ar fi chinuit, dar sper, cu ajutorul lui Dumnezeu, să-i aduc ușurare, după cât pot să-mi dau seama acum la început”*. Același ton laudativ este folosit și în privința lui Bogdan, viitorul domn al țării: *“Bogdan voievod, urmează pilda domnului, tatăl său, e sfios ca o fată și e bărbat vitez, prieten al virtuților și al oamenilor virtuoși, este tânăr cam de vreo 25 de ani”*.

Deosebit de interesante sunt și aprecierile medicului venețian cu privire la potențialul economic și militar, la locuitorii țării: *“Supușii sunt toți bărbați viteji, ageri și nu făcuți să stea pe perne, ci la război pe câmpul de luptă. Acest domn prea vestit poate să ridice 60.000 oameni de ispravă adică 40.000 de călăreți și 20.000 de pedestrași. Țara este mănoasă și foarte frumoasă și bine așezată, plină de animale și de toate bucatele, are de toate afară de untdelemn. Grânele se seamănă în aprilie și în mai, iar vinuri de felul celor din Friul se obțin în august și septembrie. Pășuni sunt foarte bune. În această țară s'ar putea ține peste 100.000 cai”*.

Foarte importante sunt considerațiile pe care Muriano le face cu privire la poziția strategică a Moldovei și, implicit, la avantajele pe care Veneția le-ar putea avea dintr'o alianță cu această țară: *“De aici se merge pe apă la Constantinopol în 15 sau 20 de zile, de aceea reamintesc cu toată supunerea*

Înălțimii Voastre că de aici s'ar putea ataca flancurile acestui perfid sultan turcesc și din câte îmi spun mulți oameni vrednici de încredere și negustori care vin de la Constantinopol, turcii au mare frică față de acest domn și de creștinii ce și-ar face drum prin această țară”.

Deosebit de interesante sunt motivele, tot de ordin strategic, pe care el le avansează pentru a explica ezitățile domnului de a se angaja cu toate forțele împotriva otomanilor, precum și propunerile pe care le face în vederea anulării acestora: *”... acest ilustru domn care se teme mult să facă vreo mișcare împotriva turcilor, deoarece tătarul îndată l-ar ataca. Dar există o trecătoare lângă Caffa care se numește Pericop, unde zece mii de călăreți ar putea ține piept tătarului ca să nu mai poată trece în părțile acestea spre paguba creștinilor”.*

Tot cu referire la Moldova, Muriano amintește și conflictul dintre Ștefan și Regele Poloniei pentru Pocuția, iar apoi vorbește despre războiul dintre Polonia și Lituania, pe de o parte, și marele cnezat al Moscovei, pe de altă parte, de situația din cadrul lumii tătare și despre potențialul militar al tătarilor crâmleni, de alianța dintre Mengli Ghiray și sultan, care amenință grav securitatea Moldovei dar și a altor state creștine din regiune. În ansamblu, observăm că este vorba de un raport politic exact și realist, prin intermediul căruia Senatul Veneției avea posibilitatea să cunoască în amănunțime situația de la Dunărea de Jos și din răsăritul Europei.

Cel de-al doilea raport al lui Matteo Muriano descrie o acțiune de spionaj, pe care acesta a întreprins-o la Suceava în dauna otomanilor, din care se desprind câteva importante aspecte ale situației din zonă și a Moldovei la sfârșitul lui 1502 și începutul lui 1503. Astfel, aflând despre trecerea prin capitala Moldovei a unei importante solii otomane în drum

spre Polonia, medicul venețian apelează la ajutorul unui foarte bun prieten al său, Niccolò Leondari, căsătorit cu o venețiană, pentru a intra în legătură cu Sinan bei, beilerbeiu Anatoliei, conducătorul soliei, cu scopul de a afla care sunt intențiile sultanului și care este situația în Imperiul otoman. Pe această cale, el a reușit să afle și să transmită la Veneția că sultanul este confruntat cu ostilitatea deschisă a perșilor care au reușit să pătrundă în Anatolia, că în Caramania s'a declanșat o puternică răscoală antiotomană, că la Constantinopol și în alte orașe mari bântuie ciuma care face sute de victime pe zi, că sultanul ar fi gata să încheie o pace imediată cu Veneția dacă aceasta i-ar lăsa mână liberă în privința Ungariei. De asemenea, Muriano a mai aflat că Baiazid II pregătește o flotă uriașă, posibil chiar din 500 de vase, pe care intenționează să o trimită să cucerească Corfu, considerând că această insulă i-ar deschide perspective frumoase de pătrundere și în Mediterana Occidentală, că scopul soliei lui Sinan bei este acela de a confirma pacea cu Polonia și că unul din motivele principale pentru care sultanul a acceptat încheierea acestei păci a fost tocmai acela că avea mare bănuială că domnul Moldovei ar putea să se împace cu regele Poloniei și să pornească la luptă împotriva sa.

Dar aceste rapoarte foarte bine documentate, așa cum am putut constata, aveau pentru Veneția doar o valoare teoretică, de viitor, și nu practică, legată de prezent. Chiar în perioada în care ele erau redactate, sultanul Baiazid acorda Veneției pacea, la 14 decembrie 1502, pace pe care dogele Leonardo Loredano o va accepta la 20 mai 1503. Cu toate acestea, misiunea lui Matteo Muriano în Moldova, unde a și murit în vara lui 1503, a fost importantă atât pentru că a contribuit la o cunoaștere cât mai exactă a situației Moldovei de către Senatul Veneției, cât și pentru că a demonstrat rolul important pe care Moldova lui Ștefan cel Mare îl avea în relațiile internaționale din epocă.

ROMÂNII ȘI VENETIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI (1504-1529)

Primele decenii ale secolului al XVI-lea, acela care ne interesează în studiul de față, au fost deosebit de importante sub aspectul politico-strategic și al relațiilor internaționale în întreaga Europă, dar, mai ales, în centrul și sud-estul ei, acolo unde au loc importante modificări structurale. Dacă pentru Europa Apuseană principala problemă continuă să fie aceea a războaielor italiene, transformate acum într'o rivalitate franco-spaniolă, de fapt într'o rivalitate pentru preponderență între dinastiile de Valois și de Habsburg, în Europa Centrală și de Sud-Est, două aspecte se impun cu deosebire: reluarea impetuoasă a ofensivei otomane în timpul lui Soliman Magnificul, care îl va duce pe acesta până în centrul continentului, la Viena, și prăbușirea Ungariei, care a destabilizat întreaga situație politică și militară din zonă și a făcut să apară o nouă rivalitate, deosebit de puternică, aceea dintre otomani și Habsburgi, rivalitate care se va manifesta atât în Europa Centrală, cât și în Mediterană.

În această perioadă situația politico-militară și strategică a țărilor române devine deosebit de complexă și de periculoasă.

Principalul element de sprijin din zonă era regatul Ungariei, singurul amenințat direct și, prin urmare, interesat în cel mai înalt grad în lupta antiotomană dar, în același timp, tot mai slăbit datorită tendințelor centrifuge, anarhice, ale marii nobilimi, precum și a neputinței de a trece de la structurile feudale la cele de tip modern.

Această evoluție s'a repercutat și în situația Țării Românești și a Moldovei, ca să nu mai vorbim de cea a Transilvaniei, devenită pradă a războiului dintre grupările ce își disputau coroana ungară.

Țara Românească, aflată sub o dublă suzeranitate ungaro-otomană de mai bine de o jumătate de secol, începe să intre tot mai mult în sfera de interese a Porții, încercările de a se opune acestei tendințe manifestate de anumiți domni, mai ales Mihnea cel Rău (1508-1509) și Vlad cel Tânăr (1510-1512), fiind sortite eșecului, ei pierzându-și viața și tronul. Alți domni care au dus o politică asemănătoare, dar mai puțin fățișă, ca Radu cel Mare (1495-1508) și Neagoe Basarab (1512-1521), și-au păstrat și viața și domnia, dar evoluția procesului era inevitabilă și încercările fățișe de a reechilibra situația, cum a fost aceea a lui Radu de la Afumați (1522-1529 cu întreruperi), de a opune otomanilor în loc de Ungaria, pe Habsburgi, erau condamnate la un tragic eșec, așa cum s'a întâmplat cu viteazul voievod muntean. Este adevărat că, în ciuda ruperii echilibrului strategic ungaro-otoman și deși domnii Țării Românești au intrat într'o vasalitate mai strictă față de Poartă, nici turcii nu au reușit să lichideze statul Țara Românească și nici măcar autonomia sa internă în pofida încercării clare din 1522 de a-l transforma în pašalic.

În ceea ce privește Moldova, situația ei era ceva mai bună decât aceea a Țării Românești. Lunga și fructuoasă domnie a lui Ștefan cel Mare consolidase țara atât pe plan intern, cât și pe plan internațional, Moldova devenind un element indispensabil în cadrul raporturilor de putere din Europa de Sud-Est, de ea trebuind să țină seama toți cei interesați în evoluția situației din această zonă. Linia politică imprimată de Ștefan, de menținere a neatârării țării prin realizarea unor raporturi de permanent echilibru între marile puteri vecine, a fost continuată, cu destul de mult succes de urmașii săi Bogdan al III-lea (1504-1517) și Ștefăniță (1517-1527). Aceștia, fără a avea strălucirea tatălui și a bunicului lor, au reușit să mențină stabilitatea internă și neatârarea externă a țării, folosindu-se pentru aceasta de contradicțiile dintre puterile vecine expansioniste și, în același timp, strângând legăturile, pe toate planurile și, atât cât a fost posibil, cu Țara Românească și Transilvania.

Cu toate acestea, și în ceea ce privește Moldova, pericolul principal, cel mai amenințător, se manifesta tot din partea Imperiului otoman, devenit din ce în ce mai agresiv în această perioadă, la el adăugându-se permanentele incursiuni de pradă ale tătarilor din Crimeea, vasali ai sultanului. Se profila, astfel, o cumplită amenințare pentru țară, aceea de a fi prinsă într'un adevărat clește turco-tătar, ceea ce explică atenția deosebită acordată de cei doi domnitori acestei direcții.

Pericolul reprezentat de turci și de tătari s'a repercutat, într'o măsură importantă asupra relațiilor Moldovei și Țării Românești cu Ungaria și Polonia, dar și cu alte state, printre care un rol important l-au avut și cele italiene, pe noi interesându-ne cele cu Veneția. Înainte însă de a vedea care au fost și în ce au constat aceste relații, considerăm că se impun câteva precizări, absolut necesare, cu privire la situația

Italiai, a Veneției în primul rând, în primele decenii ale secolului al XVI-lea.

De la început trebuie să arătăm faptul că problema centrală a politicii internaționale în apusul Europei, dar cu repercusiuni foarte importante în părțile ei centrale, răsăritene și de sud-est, a fost lupta pentru supremație în Italia dintre Habsburgi și francezi. Pentru Peninsula, pentru statele de aici, războiul care începe în 1494 și se încheie abia în 1559, a avut consecințe devastatoare. Statele italiene, puternice în raport unele față de altele, nu puteau face față unor superputeri ale vremii ca Spania, Franța sau Imperiul habsburgic. De aceea ele și-au pierdut, aproape toate, independența, unele total, ca regatul napolitan și ducatul milanez, altele parțial, ca Florența, Genova și Savoia, fără a mai vorbi de statele mai mici. Totuși două state italiene au reușit să facă față presiunii marilor puteri europene și să-și păstreze independența politică, în mai mică măsură statul pontifical, dar integral, Veneția.

În ceea ce privește situația Veneției, aceasta este o excepție de la regula care se instaurează în Italia. În fața statelor teritoriale mari din Europa (Spania, Franța, Imperiul Habsburgic, Anglia), a Imperiului otoman, a Imperiului maritim portughez, orașele state italiene nu mai pot exista decât cu rare excepții. Una dintre aceste excepții este tocmai Veneția.

Deși secolul al XVI-lea a fost, în ansamblu, un secol de bogăție și de maximă prosperitate pentru Veneția, ea nu a trăit, în prima sa jumătate, la ritmurile cele mai înalte ale economiei mondiale. La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, Veneția este mai puțin strălucitoare și mai împovărată decât în tot restul secolului. Până pe la 1559-1560 ea cunoaște multe dificultăți financiare

și economice. Desigur, ea este prima piață a lumii, dar lumea pe care o domina se reduce la o parte din Mediterană și la o parte din Occident. Dimensiunile ei se schimbă, deoarece Mediterana însăși reprezintă, de acum înainte, noi dimensiuni pentru oameni și pentru construcțiile lor politice, economice și culturale.

Astfel, chiar de la începutul secolului al XVI-lea, Veneția nu mai ocupă locul privilegiat în comerțul german, care începe să prefere Peninsula Iberică.

Provocarea economică cea mai gravă pentru Veneția a venit, la începutul secolului al XVI-lea, din partea portughezilor care, ajungând pe mare direct în India, au deviat comerțul cu mirodenii de la drumurile sale tradiționale ce debușau în Mediterana Orientală. Cel puțin până la cucerirea otomană a Siriei și a Egiptului (1516-1517), dar și după aceea, până pe la mijlocul secolului, Republica a resimțit serios această lovitură, care îi amenința principala sursă de bogăție. Din această cauză venețienii s'au gândit în multe rânduri, începând chiar din 1504, la deschiderea canalului de Suez, care le-ar fi permis să ajungă și ei direct la sursă, dar tentativa s'a dovedit imposibilă atât sub aspect tehnic cât și sub aspect politic.

Sub aspect politic și militar, Veneția este prinsă ca într'o menghină între marile puteri creștine din Europa, Spania, Franța, Imperiul habsburgic și Imperiul otoman. Primele caută să ocupe întreaga Peninsulă cu Veneția cu tot, în timp ce turcii căutau să ocupe cât mai multe poziții din Mediterana Orientală, fiecare cucerire a lor fiind o lovitură pentru venețieni. Totuși, primejdia cea mai mare pentru Republică venea nu din partea turcilor, ci din partea creștinilor.

Momentul culminant al pericolului l-a reprezentat încheierea ligii de la Cambrai, în decembrie 1508, Ligă la

care participau Spania, Franța, Imperiul habsburgic și alte state italiene în frunte cu papalitatea și care își propuneau ca obiectiv distrugerea Venetiei, urmată de marea înfrângere venețiană de la Agnadello, din 14 mai 1509. Nu este mai puțin adevărat că și Venetia a avut o parte de contribuție la formarea acestei Ligi prin politica sa expansionistă în Italia, care amenința atât statele italiene dar, mai ales, deranja interesele marilor puteri care se luptau pentru supremație în Peninsulă. Cu toate acestea, Republica a reușit să depășească acest moment extrem de dificil din existența sa datorită solidarității structurilor sale de dominație din *terraferma* și datorită dezbinării dintre aliați, care nu au întârziat să apară. Dar, în ciuda acestui deznodământ, după războiul Ligii de la Cambrai a apărut evident faptul că, de acum înainte, în Italia ultimul cuvânt îl vor avea marile puteri străine.

În ceea ce privește relațiile veneto-otomane, ele nu au atins direct problema centrală a politicii internaționale a vremii, aceea a războaielor pentru Italia, dar atitudinea Venetiei, în ultimă instanță, era mereu determinată de raporturile sale cu turcii.

De asemenea, aceste relații au afectat, într'o măsură mai mare sau mai mică, și poziția politico-strategică a țărilor române și de aceea ne vom opri mai pe larg asupra lor.

Sub aspect militar, forțele erau aproximativ egale. Superioritatea terestră a turcilor era compensată, măcar și parțial, de superioritatea marinei și artileriei venețiene. Între cele două părți există o stare latentă de conflict, dar situația se prezenta astfel încât oprea pe fiecare de la inițiativa unei *agresioni militare*. Sub aspect economic, însă, Imperiul otoman deținea un important avantaj asupra Venetiei. Aceasta depindea, în mare măsură, de grâul balcanic, de grâul din nordul Mării Negre și chiar din Siria, care putea fi cumpărat

numai în baza unor licențe acordate de turci, licențe ce implicau, bineînțeles, și o anumită atitudine politică. Aceasta explică de ce Veneția a evitat sistematic să intre în conflict deschis cu Poarta.

Politica Veneției față de turci era determinată, prin urmare, de interesele economice și comerciale, dar și de slăbiciunea militară a posesiunilor venețiene răspândite în bazinul oriental al Mediteranei. Din această cauză Veneția a luptat cu turcii numai când a fost atacată de aceștia (1499-1503 și 1537-1540), deci în afara perioadei de timp pe care o analizăm noi în studiul de față, iar coalițiile pe care le-a încercat au fost șubrede și de fiecare dată a fost învinsă, având de suportat importante pierderi teritoriale. Simbioza economică dintre cetatea lagunelor, principala poartă comercială a turcilor către Europa Occidentală, și Imperiul otoman explică durata scurtă a războaielor turco-venețiene în întregul secol al XVI-lea, precum și dorința Republicii de a încheia acorduri cât mai dese și mai clare cu otomanii.

În același timp însă trebuie să subliniem și faptul că Veneția, ca măsuri de siguranță, își menține politica de alianțe antiotomane, îndreptată spre Orient, mai ales spre Persia, și continuă să plătească importante subsidii regilor Ungariei. Dar amenințările venite din partea puterilor creștine au făcut ca Veneția să fie foarte prudentă față de turci, mai ales în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea.

În primele decenii ale acestui secol s'a întâmplat ca de multe ori Veneția să nu aibă un bail la Constantinopol, deși, la 6 octombrie 1503, sultanul Baiazid al II-lea acceptase, la cererea ambasadorului venețian, Andrea Gritti, ca durata de ședere a bailu-lui în capitala Imperiului otoman să fie de trei ani. În această situație ea a fost reprezentată de vicebaili sau de ambasadori extraordinari și, oricum, intensitatea comuni-

cațiilor dintre Constantinopol și Veneția a fost mare, de un curier pe lună, durata drumului variind între 15 și 81 de zile. Dacă aceste relații diplomatice interesau, mai ales, pe venețieni, un interes, aproape similar, îl aveau și turcii. Fără a avea o reprezentare diplomatică permanentă la Veneția, așa cum era cazul Veneției la Constantinopol, turcii au trimis în cetatea lagunelor numeroase misiuni diplomatice, numărul lor fiind de 28 în intervalul 1500-1533, după informațiile furnizate de Marino Sanuto, ceea ce demonstrează că otomanii aveau față de Veneția o politică deosebită de cea față de alte state creștine. Cu alte cuvinte avem de-a face cu o relație specială între cele două părți.

Aceste relații diplomatice s'au concretizat în câteva tratate turco-venețiene foarte importante. Astfel, este vorba de tratatul de la Adrianopol, din 17 octombrie 1513, prin care noul sultan Selim I confirmă tratatele anterioare, inclusiv prevederea ca negustorii venețieni să poată face comerț la Constantinopol, Caffa, Trebizonda și Pera; de tratatul de la Cairo, din 8 septembrie 1517, prin care tributul de 8.000 de ducați plătit anual pentru insula Cipru sultanului mameluc urma să fie plătit sultanului otoman, și de tratatul de la Constantinopol, din 11 decembrie 1521, prin care noul sultan, Soliman Magnificul, confirmă tratatele anterioare.

În primele decenii ale secolului al XVI-lea diplomația venețiană, pe lângă bogatele informații despre turci pe care le furniza Europei creștine, a jucat și rolul unei adevărate agenturi de informații și instigații în slujba Porții, căci Republica urmărea apărarea, pe orice cale, a pozițiilor sale din România, Marea Egee și Mediterana Orientală. Canalizarea impactului otoman către alte direcții decât aceste zone de interes ale thalassocrației cetății lagunelor a constituit un țel constant al politicii venețiene. În acest sens, după victoria decisivă re purtată de turci la Mohacs (1526), ambasadorul

venețian din Ungaria l-a felicitat pe sultan și l-a îndemnat să obțină noi succese. Apoi, Veneția s'a situat de partea lui Zápolya în lupta acestuia contra lui Ferdinand de Austria pentru coroana ungară, dar nu a putut să-l ajute material cu nimic. În același timp, Veneția a incitat pe turci contra lui Ferdinand și a solicitat chiar ajutor armat turcesc, în Friul, contra trupelor imperiale, ceea ce mai făcuse și înainte, în timpul Ligii de la Cambrai, în anul 1510. Tot pe această linie, în 1528 și 1529, diplomația venețiană i-a incitat pe turci să-i atace pe Habsburgi în Ungaria.

Dar, după încheierea păcii de la Cambrai, din 1529, dintre Carol Quintul și Francisc I, Veneția începe să-și reorienteze treptat politica spre Habsburgi. Astfel, în aprilie 1529, când informațiile despre pregătirile de război otomane se înmulțesc, Veneția începe și ea pregătiri militare, mai ales navale, reușind să armeze o flotă de 50 de galere, care, evident că nu putea fi îndreptată decât împotriva unui atac otoman prin surprindere. Această reorientare se accentuează în anii următori, diplomația venețiană atrăgând atenția asupra pericolului atacului otoman din 1532.

Anii 1529 și 1532, când s'au desfășurat două confruntări majore între turci și imperiali, ambele încheiate nedecis, au demonstrat că între cele două superputeri ale vremii se ajusesse la un echilibru militar, echilibru confirmat politic de armistițiul din 1533 de la Constantinopol, și care servea interesele ambelor părți. Nici una din ele nu putea, dintr'o serie întreagă de motive, să facă mai mult pentru moment. Dar, în ceea ce privește politica venețiană, această stare de echilibru între sultan și împărat nu prevestea lucruri bune, deoarece deschidea turcilor posibilitatea să-și extindă stăpânirile în detrimentul ei. De aceea ea se va orienta tot mai mult către Habsburgi, către Carol Quintul, în speranța obținerii unei alianțe eficiente atunci când împrejurările vor

impune acest lucru. Și împrejurările nu au întârziat prea mult, deoarece numai peste câțiva ani, în 1537, turcii vor ataca pe venețieni, dar aceste evoluții depășesc cadrul cronologic pe care ni l-am impus în studiul de față.

Din toate cele spuse până acum credem că se poate constata cu destulă exactitate care era situația politică a țărilor române și a Veneției, care erau raporturile de forță ce dominau relațiile internaționale în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Pe baza tuturor acestor elemente vom putea constata și analiza, care au fost și în ce au constat relațiile dintre țările române și Veneția din perioada avută în vedere.

Oricum, trebuie să precizăm, de la bun început, că în politica externă a țărilor române relațiile cu Veneția au fost relații de rangul al doilea și fără continuitate, pe primul plan situându-se, cum era și firesc, relațiile cu vecinii cei mai apropiați (Ungaria apoi Habsburgii, Polonia, Imperial otoman și tătarii din Crimeea), indiferent dacă erau de confruntare sau de colaborare. Cu toate acestea, legăturile stabilite între țările române și cetatea lagunelor au avut importanța lor, au fost o expresie a încercărilor pe care domnitorii români le-au întreprins pentru a diminua, pe cât era posibil, presiunea tot mai accentuată exercitată de imperiul otoman. În același timp ele au fost și o expresie a importanței pe care țările române continuau să o aibă în cadrul relațiilor internaționale, mai ales, atunci când se punea problema realizării unor alianțe sau ligi creștine antiotomane.

Astfel, domnul Moldovei, Bogdan al III-lea, la scurt timp de la preluarea domniei, a încercat să reînnoadă legăturile pe care părintele său, marele Ștefan, le avusese cu cetatea lagunelor. La 8 octombrie 1505 el trimite din Suceava o solie, la Veneția, alcătuită din trei persoane: vistiernicul

Ieremia, tavernicul Gheorghe și burgravul Bernardo, ultimul murind pe drum, solie care trebuia să anunțe noua domnie, căsătoria domnului cu sora regelui Poloniei și să cumpere, probabil în vederea acestui eveniment, postav, mătase și bijuterii. Semnificativ este faptul că, pe lângă scrisoarea de acreditare dată de domnul Moldovei, membrii soliei primiseră o scrisoare asemănătoare și din partea lui Vladislav al II-lea al Ungariei, ceea ce denotă o continuitate a raporturilor bune dintre cele două țări, raporturi bazate pe teama comună față de expansiunea otomană. Solii au ajuns la Veneția puțin înainte de 3 februarie 1506, și-au prezentat scrisorile de acreditare și au înmănat dogelui, Leonardo Loredan, cadourile pe care i le aduseseră, primind în schimb răspunsul că vor fi ajutați în îndeplinirea misiunii lor. Dacă la început se credea că ei vor rămâne aici doar câteva zile pentru a cumpăra cele necesare, lucrurile nu s'au desfășurat așa, ei fiind menționați la Veneția până în iunie 1506. Este foarte probabil că raporturile moldo-polone schimbându-se brusc, ca urmare a faptului că proiectata căsătorie dintre Bogdan al III-lea și Elisabeta nu s'a mai realizat, au determinat și schimbarea misiunii solilor dintr'una economică în una politică, pentru care, bineînțeles, era necesar un timp mai îndelungat de ședere. În această perioadă, cuprinsă între februarie și iunie 1506, cei doi soli moldoveni, Ieremia și Gheorghe, desfășoară o intensă activitate politică, numai așa putându-se explica prezența lor, destul de frecvent amintită, pe lângă doge și alături de solii altor puteri acreditați la Veneția. O misiune simplă, protocolară și legată numai de cumpărarea unor bunuri materiale nu necesita, evident, o prezență atât de îndelungată și o participare, cum am mai spus, destul de frecventă la diferitele activități ale dogelui și ale Signoriei.

Astfel, la 19 februarie 1506, ei participă la o sărbătoare publică, aflându-se alături de doge împreună cu solul Franței

și un văr al marchizului de Mantova. Peste trei luni, la 21 mai, sunt din nou menționați ca luând parte la o masă oferită de doge, de data aceasta alături de solul Franței, Spaniei și al beifului din Tunis, iar la 11 iunie prezența lor este din nou atestată, ei participând alături de doge, de solul Franței, Spaniei, Ungariei și Ferrarei la o procesiune religioasă. Bineînțeles că în timpul acestor întâlniri, poate și al altora, solii Moldovei au putut lua contact, sub aspect politic, în afară de factorii de conducere ai Veneției, cu toți ceilalți reprezentanți ai statelor creștine care își aveau solii trimise aici, mai ales, așa cum reiese din informațiile pe care le posedăm, cu cei ai statelor italiene, ai Franței și Spaniei, puteri interesate direct de situația din Mediterana Orientală și chiar de la Dunărea de Jos, adică, în ultimă instanță, interesate de posibilele efecte ale expansiunii otomane.

Este posibil ca această ședere la Veneția să fi fost prelungită de domnul Moldovei datorită încordării ivite în relațiile sale cu Polonia, dar este la fel de posibil ca solii să fi primit chiar de la început misiunea de a rămâne mai mult timp la Veneția pentru a sonda intențiile acesteia și ale altor puteri creștine cu privire la amenințarea otomană, locul cel mai bun pentru a afla aceste lucruri fiind tocmai cetatea lagunelor, punctul major de intersecție al diplomației internaționale a vremii.

Două concluzii importante decurg, după părerea noastră, din această solie a Moldovei, care a stat cel puțin patru luni la Veneția: prima este aceea referitoare la dorința lui Bogdan al III-lea de a pregăti diplomatic și chiar militar o eventuală ciocnire cu otomanii, ciocnire pe care nu o dorea dar îi putea fi impusă oricând de politica expansionistă a acestora, iar a doua este aceea că, la fel cum misiunea lui Emmanuele Gerardo, din 1476-1477, pe lângă Ștefan cel Mare poate fi considerată prima misiune diplomatică de lungă durată în

țările române, tot astfel și solia celor doi boieri moldoveni, Ieremia și Gheorghe, poate fi considerată ca prima misiune diplomatică de lungă durată românească în principalul centru diplomatic al vremii, care era Veneția. Iată deci o dovadă clară, după opinia noastră, a faptului că țările române au fost o parte integrantă importantă a sistemului de relații politice internaționale al epocii, că ele s’au aflat printre promotoarele noilor metode și a noului stil diplomatic care s’a impus Europei în timpul războaielor italiene.

Această activitate diplomatică va fi continuată și în anii următori, la 27 februarie 1509 fiind menționați la Veneția alți doi soli ai lui Bogdan al III-lea, veniți, probabil, cu aceleași obiective ca și cei din 1506, dar informațiile asupra lor sunt mult mai sărace, nepermițându-ne să tragem nici o concluzie. Peste alți câțiva ani, în condițiile în care papa Leon al X-lea (1513-1521) depunea eforturi considerabile pentru declanșarea unei cruciade antiotomane, îl întâlnim la Veneția pe Hieronim Matievici în calitate de sol al domnului Țării Românești, Neagoe Basarab. Acest Matievici, medic raguzan aflat în slujba domnului muntean, a părăsit Țara Românească, probabil, pe la sfârșitul lui 1517 sau începutul lui 1518, deoarece la 1 februarie 1518 este amintit la Veneția în biserica Santa Maria Formosa, alături de trimișii Franței, Ungariei și Raguzei. El adusese dogelui o scrisoare domnească și o cupă de argint aurit ca dar. Misiunea lui se pare că a avut destul succes, deoarece la 7 martie 1518 el a fost innobilat, fiind ridicat, de doge, la rangul de cavaler. Din actul de innobilare rezultă că însărcinarea de căpetenie a acestui sol era de natură politică și avea ca scop stabilirea unor legături de prietenie între domnul Țării Românești și serenissima Republică. Solia lui Matievici este o dovadă a faptului că Neagoe Basarab își îndrepta privirile spre puterile creștine apusene, dar, în același timp, și o dovadă că el însuși

era privit de apuseni ca o forță ce putea intra în combinațiile lor politice și nu ca un supus docil al turcilor.

Dar, dacă pentru puterile creștine din Apus lupta antiotomană reprezenta mai mult o acoperire a acțiunilor lor care vizau alte obiective, pentru țările române, în schimb, ea reprezenta o perspectivă permanentă, care de multe ori se transforma în realitate. Din această cauză, în 1519 domnitorii români mai credeau încă în posibilitatea organizării unei cruciade antiotomane. În vara acestui an, Ștefăniță și Neagoe Basarab trimit un sol comun, în persoana lui Anton Paicalas (Pankalos), la Roma și la Veneția, ceea ce exprimă strânsa unitate de concepție și de acțiune politică externă a domnitorilor români în această perioadă. Solul a arătat papei Leon al X-lea că atât Neagoe Basarab, cât și Ștefăniță erau gata să participe la lupta antiotomană, dar cu condiția de a fi incluși în orice tratat ca aliați ai papei, condiție pe care acesta a acceptat-o. Apoi, cu scrisori de recomandare papale, Paicalas s'a dus la Veneția, unde a cerut un medic pentru Ștefăniță, dar, probabil, a încercat să afle și care era atitudinea Republicii în cazul unui conflict cu Poarta.

Contactele celor doi domnitori cu Veneția au continuat în septembrie același an. În această lună soli ai Țării Românești și Moldovei au sosit la Buda arătând că pregătirile turcilor sunt tot mai amenințătoare, și cerând, în consecință, adoptarea de măsuri concrete. Ei au luat legătura aici și cu ambasadorul venețian. Acesta, în fața neîncrederii solilor, a insistat asupra faptului că Veneția nu se teme de turci, că ea va participa, alături de celelalte puteri creștine, la lupta împotriva lor. Acest răspuns era însă de circumstanță, deoarece Veneția în acel moment nu avea nici un fel de interes pentru a-i ataca pe turci, și nu putea să-i convingă pe solii români. De acest lucru și-a dat seama și ambasadorul venețian, care îi caracterizează ca fiind "*foarte întunecați și*

suspicioși” și adaugă că este ”... greu să se ducă tratative cu ei”. Omite, însă, să arate cui aparținea vina pentru această neîncredere.

Toate planurile de cruciadă antiotomană s’au prăbușit însă ca niște castele de nisip deoarece erau lipsite de o bază reală de susținere. Marile state moderne, care se afirmă acum cu tot mai multă putere, au preluat experiența istorică din Italia și au încercat să pună în practică principiul echilibrului de putere la nivel continental, ceea ce a dus la compromiterea unității lumii creștine și a facilitat considerabil penetrația otomană în Europa. Papalitatea putea propune multe și frumoase planuri de luptă antiotomană, dar nu avea, nici pe departe, capacitatea necesară de a le și transpune în realitate. Păstrându-și o parte din autoritatea morală, și aceasta mult știrbită ca urmare a Reformei, ea nu dispunea de nici un fel de capacitate politică și militară, Roma însăși căzând victimă luptelor dintre creștini în 1527.

În ceea ce privește Veneția, care continua să rămână cea mai importantă putere italiană și una din cele mai importante puteri ale vremii, mai ales sub aspect naval și comercial, ea nu numai că evita, din toate puterile, o confruntare cu Imperiul otoman, care nu i-ar fi adus nici un avantaj, ci dimpotrivă, nu a ezitat să-i incite pe turci împotriva altor puteri creștine, mai ales a Habsburgilor, care, de asemenea, îi amenințau interesele. Ea nu a ezitat să-l felicite pe sultan cu ocazia diferitelor sale victorii din Europa și abia după 1529 se constată o oarecare apropiere a ei de interesele Habsburgilor, adică atunci când începuse să se teamă de o eventuală agresiune otomană îndreptată împotriva ei.

În concluzie la cele spuse până aici, constatăm că relațiile țărilor române cu Veneția, în perioada pe care am luat-o în discuție, au fost destul de sporadice, intrând în

categoria relațiilor externe de rangul al doilea pentru ambele părți, și au avut rezultate puțin concludente din punct de vedere politic și militar. Cetatea lagunelor nu a încercat, în acești ani, să facă absolut nimic împotriva turcilor, ceea ce, în ultimă instanță, a favorizat tendințele expansioniste ale acestora spre centrul Europei (1521-Belgrad, 1526-Mohács, 1529-Viena) și a mărit considerabil presiunea politică și militară la care era supus întregul spațiu românesc. Cu toate acestea, faptul că și în aceste condiții de dezinteres venețian față de lupta antiotomană, între serenissima Republică și țările române s'au stabilit contacte politice și diplomatice destul de intense demonstrează că spațiul românesc continua să reprezinte o importanță considerabilă în contextul general al relațiilor internaționale ale vremii.

Factorii de conducere ai Veneției își dădeau prea bine seama că relațiile cu Imperiul otoman se pot schimba în orice moment și atunci, printre aliații pe care se putea conta, în mod sigur, s'ar fi numărat și țările române. Această convingere nu putea fi decât întărită de eroica luptă a lui Radu de la Afumați, domnul Țării Românești, care, prin lupta și sacrificiul său suprem, a împiedicat transformarea țării în pašalic. În același timp, domniile române, supuși la o permanentă și mereu crescândă presiune din partea turcilor, au menținut contactele diplomatice cu Veneția, având convingerea că în cazul unor confruntări majore cu imperiul otoman puterea navală a acesteia s'ar fi dovedit de neînlocuit. Toate aceste considerente, venite din ambele părți și-au dovedit parțial valabilitatea, în anii 1537 și 1538, atunci când Veneția și Moldova vor intra, pe rând, în luptă cu Imperiul otoman.

SPANIA ȘI ȚĂRILE ROMÂNE LA MIJLOCUL SECOLULUI XVI

Secolul XVI a reprezentat, în ceea ce privește relațiile politice, militare și diplomatice româno-spaniole, o perioadă cu adevărat de vârf, marcată mai ales de domniile lui Petru Rareș și Mihai Viteazul. Dar, și în intervalul dintre cele două glorioase domnii, relațiile româno-spaniole au cunoscut momente importante care merită din plin a fi consemnate. Cele mai interesante sunt, fără nici o îndoială, expediția lui Castaldo de cucerire a Transilvaniei desfășurată între 1551 și 1553, expediție la care au participat numeroși spanioli și care și-a făcut simțite efectele și în țările române extracarpaticе, precum și domnia lui Despot Vodă în Moldova, între 1561 și 1563, domnie precedată și însoțită de interesante contacte cu Spania. De asemenea, nu trebuie să pierdem din vedere că aceste contacte s'au realizat într'un context internațional deosebit de complex, dominat de rivalitățile franco-spaniole și turco-habsburgice, în general, Habsburgii stăpânind atât

Spania cât și, mai mult sau mai puțin, Imperiul roman de națiune germană, adică lumea germană în întregul ei.

În ceea ce-l privește pe Carol Quintul, rege al Spaniei (1516-1556) și împărat german (1519-1558) în același timp, acesta și-a dat seama, mai ales după 1542, după eșecul armatei lui Joachim II de Brandenburg în fața Budei și după declanșarea unui nou război cu Franța, că în direcția Imperiului otoman cea mai bună politică ar fi aceea care să urmărească încheierea unei păci cât mai durabile. Dar abia după încheierea păcii cu Franța de la Crépy din 1544, care a produs nemulțumiri la Constantinopol deoarece sultanul Soliman Magnificul (1520-1566) nu fusese consultat în prealabil de francezi, otomanii au fost dispuși să accepte propunerile avansate de Carol Quintul. În felul acesta ei au încheiat un armistițiu în 1545, iar la 19 iunie 1547 un tratat de pace pe cinci ani, prin care Ferdinand de Austria, fratele împăratului, se obliga să plătească Porții un tribut anual de 30.000 de ducați drept răscumpărare pentru părțile din Ungaria pe care le stăpânea.

În această situație, între Carol Quintul, preocupat tot mai mult de disputele religioase din Germania, și fratele său, aflat sub permanenta amenințare a turcilor, s'a adâncit diferența de opinii cu privire la oportunitatea unei ofensive majore în Ungaria și Transilvania, punctul culminant al disputei dintre cei doi fiind atins la dieta din 1550, când Ferdinand a cerut ajutor militar și subsidii pentru lupta antiotomană, dar Carol l-a refuzat, deoarece în acel moment se afla angajat cu toate forțele împotriva protestanților.

Ferdinand, prea slab pentru a putea accepta o ruptură definitivă cu fratele său, a continuat să insiste pentru ajutor și, la 14 decembrie 1550, i-a trimis o scrisoare prin care încerca să-l convingă de temeinicia motivelor luptei pentru cucerirea

Transilvaniei. În scrisoare îi spunea că această țară "... interesează regatul Ungariei și întreaga creștinătate, și este mult mai ușor să cucerești regatul (Ungariei - n.a.) din Transilvania, decât Transilvania din regat. De asemenea, am arătat Maiestății Vostre cu altă ocazie, marile beneficii și veniturile care se pot obține aici, din argint, aur, sare și alte metale, care la un loc alcătuiesc mai mult decât veniturile întregii Ungarii (...). De asemenea, are un număr mare de cai. Dacă turcii o vor cuceri împotriva noastră, eu voi merita condamnarea sufletului meu (...)"

În aceeași perioadă, situația politică internă din Transilvania era foarte complicată ca urmare a intensificării rivalităților dintre diferitele grupări nobiliare, fiecare căutând să-și realizeze propriile interese prin apeluri adresate marilor imperii vecine, facilitând pe această cale amestecul acestora în treburile interne ale principatului.

Profitând de această situație și, mai ales de politica duplicitară a lui Martinuzzi (fratele George), care i-a promis închinarea țării, Ferdinand a căpătat convingerea că Transilvania poate fi ușor cucerită și și-a intensificat cererile de ajutor adresate fratelui său. Pe lângă aceasta, Carol Quintul a primit și o scrisoare de la Martinuzzi în care i se demonstrează cu argumente solide faptul că Ungaria poate fi mai ușor cucerită din Transilvania decât invers și că poziția Transilvaniei este atât de importantă, încât de soarta ei depinde și cea a Moldovei, a Țării Românești, a Poloniei, Moraviei și Sileziei.

În fața acestor insistențe care lăsau să se întrevadă un succes facil și conștient de faptul că reluarea ostilităților cu turcii și cu francezii nu va întârzia prea mult, Carol Quintul a fost de acord cu realizarea unei expediții de cucerire a Transilvaniei. În acest scop el a trimis lui Ferdinand trupe de mercenari spanioli, italieni, germani, precum și pe cel care

urma să le conducă, generalul napolitan Giannbatista Castaldo, marchiz de Cassano și conte de Piadena, unul dintre cei mai experimentați oameni de arme aflați în serviciul său.

Expediția condusă de Castaldo în Transilvania, care făcea parte dintr'un vast plan de operațiuni militare îndreptat împotriva alianței fraco-otomane, a marcat deschiderea unei noi etape în relațiile româno-spaniole din secolul XVI, dar din păcate, prezența mercenarilor spanioli pe teritoriul țărilor române nu s'a datorat unei intenții de ajutor în lupta antiotomană, ci a fost urmarea tendințelor expansioniste manifestate de Habsburgi, tendințe cu care Spania s'a identificat aproape total în acea perioadă. Ca urmare, prezența trupelor spaniole în Transilvania, alături de ceilalți mercenari, a avut consecințe negative pentru toate cele trei țări românești, provocând o reacție aproape imediată din partea Porții, ceea ce a atras după sine lupte crâncene, numeroase pierderi de vieți omenești, distrugerea multor valori materiale și spirituale, amputarea teritorială a principatului Transilvaniei prin anexarea de către turci a Timișoarei și a Banatului. Din această cauză, Castaldo și armata sa nu s'au bucurat niciodată de sprijinul populației locale, ci dimpotrivă. Singurii care i-au sprijinit, datorită unor interese politice înguste, au fost anumite categorii ale nobilimii transilvănene și ale patriciatului săsesc, precum și unii boieri din Țara Românească și Moldova.

În rândurile care urmează ne vom referi numai la aspectele care au implicat participarea spaniolilor la această expediție, la principalele acțiuni care au marcat prezența lor în Transilvania, dar și dincolo de Carpați.

La 26 mai 1551, Castaldo a plecat din Agria (Eger), cu o armată de 7 sau 8 mii de mercenari și cu o artilerie formată din 11 tunuri și două culevrine. Nucleul principal al armatei

era format din mercenari spanioli, al căror număr era probabil între 1200 și 3000 de infanteriști veterani, conduși de generalul Bernardo de Aldana, foști membri ai faimoaselor “tercios”, la acea dată încă invincibili în Europa.

La Debrețin, Castaldo a fost întâmpinat de Andrei Báthory și Toma Nádasdy, fruntași ai grupării nobiliare prohabzburgice și, după ce a lăsat o garnizoană de 50 de spanioli la Solnoc, a pătruns în Transilvania, unde la începutul lunii iulie și-a așezat tabăra lângă Cluj. Cu sprijinul lui Martinuzzi și al propriilor mercenari, Castaldo a obligat-o pe Isabela și pe nevârstnicul ei fiu, Ioan II Sigismund, să abdice în favoarea lui Ferdinand de Austria și, până la sfârșitul lunii iulie a devenit adevăratul stăpân al țării, putând să-l asigure pe regele romanilor că în curând și domniile Moldovei și Țării Românești se vor ralia la cauza sa.

În prima fază a expediției în Transilvania, grosul forțelor spaniole l-au însoțit pe Castaldo, doar o mică parte a lor fiind detașată pentru paza anumitor puncte mai importante. Astfel, Bernardo de Aldana și căpitanul Rodrigo Villandrando împreună cu 300 de spanioli au fost trimiși să apere Timișoara și Lipova, pe care le-au fortificat, iar puțin mai târziu Aldana a fost mutat în garnizoana de la Lugoj.

Pentru Castaldo și armata sa greul a început, însă, odată cu declanșarea, în toamna lui 1551, a contraofensivei otomane condusă de beilerbegul Rumeliei, Mehmed Sokollu, care a cucerit foarte repede Becse, Becicherec, Cenad, Felnac, Arad și Lipova, da a fost obligat să se retragă din fața Timișoarei datorită rezistenței îndârjite opusă de garnizoana din care făcea parte și un contingent de spanioli condus de Alfonso Pérez de Saavedra. În această situație, pentru taberele aflate în conflict, punctul strategic cel mai important devenea Lipova, poziție care închide sau deschide, după caz, accesul

spre interiorul arcului carpatic și, de aceea, Castaldo și Martinuzzi și-au concentrat aici principalul lor efort militar.

La 31 octombrie, armatele reunite ale celor doi au ajuns în fața Lipovei, iar la 2 noiembrie au fost executate acțiuni de recunoaștere de către trei detașamente de spanioli conduse de Juan de Ulloa, Rodrigo Villandrando și Andrés López. Luptele care au urmat au fost deosebit de crâncene, spaniolii conduși de Aldana, Villandrando, Julio Carleval, Pedro de Avila, Diego Vélez și alții, aflându-se permanent în primele rânduri și constituind principalul element de șoc al armatei creștine. După cucerirea Lipovei (5 decembrie 1551), ca o recunoaștere a rolului pe care l-au avut trupele spaniole, apărarea acestei importante poziții le-a fost încredințată lor, iar comandant a fost numit Bernardo de Aldana.

Dar odată cu încheierea luptelor din anul 1551, care au scos în evidență vitejia și calitățile militare ale spaniolilor, urmează – putem spune – o a doua perioadă a prezenței lor în Transilvania, perioadă care se caracterizează prin violențe, jafuri, trădări și asasinat.

Astfel, la 17 decembrie 1551, asasinarea lui Martinuzzi pusă la cale de Castaldo, din ordinul lui Ferdinand, a fost îndeplinită de un grup de 24 de archebuzieri conduși de Andrés López, lovitura de grație fiind dată de un anume Campo. Dar moartea lui Martinuzzi, acuzat de trădare, nu a ușurat cu nimic situația lui Castaldo și a armatei sale în Transilvania, ci a îngreunat-o chiar, făcându-i pe mulți – din cei care se situaseră la început de partea sa – să-și retragă sprijinul și să devină ostili față de ocupația habsburgică. La aceasta s'a adăugat imposibilitatea în care se afla Carol Quintul de a trimite noi ajutoare, toate forțele sale fiind concentrate împotriva Franței și a protestanților germani, precum și lipsa tot mai acută a banilor care, în ultima instanță, va duce la dezintegrarea armatei lui Castaldo.

În această situație, când ajutoarele nu mai veneau de nicăieri, iar amenințarea otomană se contura tot mai clar, spaniolii, la fel ca și ceilalți mercenari au început să devină tot mai turbulenți și să comită acte de insubordonare fățișă, care vor culmina cu rebeliunea din februarie 1553.

La începutul lunii iunie 1552, comandantul Timișoarei, Ștefan Losonczi, îi scria arhiducelui Maximilian că spaniolii din garnizoana sa, și așa redusă ca număr, dau dovadă de indisciplină și sunt nesiguri în fața iminentului pericol otoman. Puțin mai târziu, în iulie, Castaldo a fost confruntat cu o puternică răscoală a mercenarilor, doi spanioli ucigând în Cluj, chiar în fața sa, niște negustori care au refuzat să le vândă pește la prețul dorit de ei, iar în aceeași lună, după ce turcii au ocupat Timișoara, Aldana, comandantul Lipovei, înspăimântat de puterea acestora, a ordonat evacuarea și incendierea pozițiilor încredințate spre apărare, ușurându-le astfel înaintarea.

Iată, așadar, cum în fața dificultăților tot mai mari pe care le aveau de înfruntat, spaniolii, care așa după cum ne spune *Chronicon Fuchsio Lupino-Oltardinum sive Annales hungarici et transylvanici*: "... nu au fost apărători, ci petrecăreți", au devenit o adevărată amenințare pentru Transilvania și pentru locuitorii ei. Forța lor combativă scade foarte mult, iar prezența lor în armata pe care Castaldo a încercat să o opună domnului Moldovei, Ștefan Rareș (1551-1552), nu a avut nici o urmare concretă. Norocul lui Castaldo și al mercenarilor săi turbulenți a fost că atât domnul Moldovei cât și cel al Țării Românești, Mircea Ciobanul (1545-1552; 1553-1554; 1558-1559), nu au dat ascultare până la capăt ordinelor Porții, intervenția lor în Transilvania având un caracter mai mult formal.

Cu toate acestea, generalul imperial a refuzat să ia în considerare toate tentativele de apropiere venite, mai ales, din

partea lui Ștefan Rareș și a trecut la acțiunea de subordonare a Moldovei și Țării Românești, cu scopul de a-și consolida stăpânirea în Transilvania și în încercarea de a reconstitui unitatea Daciei romane. Despre această încercare Nicolae Iorga spune că: *"... aceeași nevoie instinctivă a unității după tradiții seculare, milenare, a adus o altă formă: cea habsburgică, ferdinandistă, tinzând a realiza, prin Ardealul lui Martinuzzi cu garnizoana spaniolă a lui Castaldo, altă Dacie, cu același centru în Ardeal, iar la aripi cu domni impuși de căpetenia soldaților trimiși de regele austriac al Ungariei"*. Dar încercarea era de la început sortită eșecului, deoarece nu provenea dintr'o nevoie profund lăuntrică, românească, ci era expresia unei politici expansioniste, de cucerire, prin care se urmărea subordonarea poporului român față de Imperiul habsburgic. Din această cauză, succesele lui Castaldo, sângeroase și nedrepte, nu au avut viabilitate, prăbușindu-se la fel de repede cum au și fost obținute.

Prima direcție de acțiune a generalului imperial a fost Moldova. Aici intrigile sale, care s'au adăugat altora inițiate atât din interior, cât și din afara hotarelor țării, din Polonia, de către grupările boierești nemulțumite, au contribuit în mod indiscutabil la asasinarea lui Ștefan Rareș în seara zilei de 1 septembrie 1552, la Țuțora, pe Prut. Dar rezultatul pentru imperiali a fost nul, deoarece noul domn al țării, Alexandru Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568), deși la început a declarat că pune la dispoziția împăratului serviciile sale în lupta contra turcilor, foarte repede și-a schimbat atitudinea, ceea ce l-a făcut pe Castaldo să-l caracterizeze lui Ferdinand ca fiind: *"... o creatură a regelui Poloniei"*. Deși afirmația nu este exactă în ceea ce privește raporturile dintre poloni și noul domn al Moldovei, ea redă totuși corect opțiunile de politică externă ale lui Lăpușneanu, care și-a dat seama foarte repede că orice încercare de a ieși din axa de interese polono-

otomană îi punea sub semnul întrebării domnia, politica prohabzburgică neputând să-i ofere în acel moment, sub nici o formă, mijloacele necesare menținerii sale în scaun.

Dacă în Moldova uneltirile lui Castaldo au eșuat foarte repede, cu totul alta a fost situația în Țara Românească, unde s'a folosit o altă metodă mai eficientă, aceea a sprijinului militar direct oferit pretendentului Radu Ilie, care se afla refugiat în Transilvania împreună cu un număr de boieri potrivnici lui Mircea Ciobanul. În toamna lui 1552, Radu Ilie a primit 1500 de pedestrași și 700 de călăreți spanioli și germani, care au constituit principala forță de șoc a armatei sale și au asigurat obținerea victoriei în bătălia de la Mănești (16 noiembrie 1552), bătălie care i-a adus pe mercenarii spanioli în Țara Românească. Din păcate nu avem, însă, nici o informație care să ne arate ce s'a întâmplat cu ei după obținerea victoriei, dar bănuim că au fost retrași foarte repede, deoarece forțele lui Castaldo din Transilvania erau reduse și el nu-și putea permite să se lipsească de o parte însemnată din ele.

Retrăgându-și sprijinul militar pe care i-l oferise, Castaldo a încercat să-l mențină pe Radu Ilie (1552-1553) în credința față de imperiali apelând la sprijinul moral al împăratului Carol Quintul. La 23 noiembrie 1552 el îi trimite lui Carol Quintul, din Alba Iulia, o scrisoare în limba spaniolă în care îl roagă stăruitor să trimită domnului Țării Românești o scrisoare de încurajare prin intermediul căreia să-l poată împiedica de a căuta recunoașterea sa din partea turcilor. Dar, la fel ca și în vremea lui Petru Rareș, stăruințele pe lângă împărat au rămas fără nici un fel de răspuns concret, complicațiile politice și militare din Apus concentrându-i întreaga atenție și împiedicându-l să ducă până la capăt acțiunea din Transilvania și de dincolo de Carpați.

Lipsa oricăror noi ajutoare, ostilitatea mereu crescândă a populației locale și permanenta amenințare otomano-polonă au dus la o rapidă destrămare a armatei și guvernării lui Castaldo din Transilvania. Mai ales lipsa banilor a provocat o nemulțumire generală a mercenarilor care nu au mai putut fi stăpâniți la începutul anului 1553. Cei care au dat semnalul răscoalei și al dezertării în masă au fost tocmai spaniolii care, în februarie, refuzând să se supună ofițerilor și lui Castaldo, au părăsit Transilvania îndreptându-se spre Austria. Drumul retragerii lor a fost peste tot presărat cu suferințe și nenorociri pentru cei întâlniți în cale, astfel încât amintirea pe care locuitorii Transilvaniei o vor păstra despre prezența și faptele spaniolilor pe pământul lor va fi una neplăcută și întristătoare, la fel ca amintirea oricărei dominații străine.

Plecarea precipitată a spaniolilor a atras după sine și plecarea celorlalte grupuri de mercenari, inclusiv a lui Castaldo, care în mai 1553 se afla deja la Viena, ceea ce a însemnat eșecul încercării Habsburgilor de a cuceri Transilvania. Deși în următorii trei ani, până în 1556, voievozii Ștefan Dobó și Francisc Kendy au guvernat principatul în numele lui Ferdinand de Austria, pretențiile acestuia asupra Transilvaniei erau mai mult nominale, deoarece, fiind lipsite de o bază militară adecvată, ele se sprijineau numai pe o anumită fracțiune a nobilimii locale care încerca să penduleze între imperiali și otomani. Ele se vor prăbuși definitiv îndată ce sultanul, eliberat de conflictul cu Persia, va acționa cu toată hotărârea pentru a-și restabili suzeranitatea asupra Transilvaniei și, simptomatic, exact în anul când, prin abdicarea lui Carol Quintul, unitatea dinastică a blocului habsburgic, menținută și așa cu multă dificultate, se rupe definitiv, *Ferdinand pierzând în măsură considerabilă sprijinul Spaniei și al armatelor sale.*

În ansamblu, considerăm că expediția de cucerire a principatului transilvan, deși a fost făcută în numele lui

Ferdinand de Habsburg, a fost în ultimă instanță o expresie a politicii mondiale desfășurată de Carol Quintul, politică axată în primul rând pe Spania și pe resursele ei materiale și umane. Expediția lui Castaldo a fost întreprinsă direct și cu sprijinul efectiv al împăratului, iar elementul spaniol a jucat un rol de cea mai mare importanță în cadrul armatei de mercenari care a invadat Transilvania și chiar Țara Românească. Ea s'a declanșat aproape simultan cu ostilitățile de pe alte teatre de luptă europene și nord-africane, fiind o parte integrantă a luptei pentru supremație, în Europa și zona Mării Mediterane, desfășurată în acea perioadă de blocul habsburgic, având în centrul său Spania, și blocul franco-otoman. Eșecul ei a fost cauzat de puternica rezistență întâlnită din partea populației locale, de anacronismul și inconsecvența politicii lui Carol Quintul, de permanenta dispersare de forțe care a împiedicat, sistematic și peste tot, obținerea unor succese solide, cauze care în ultimă instanță au provocat și eșecul final al întregii politici a împăratului.

Încheierea domniei lui Carol Quintul nu a însemnat însă și modificarea politicii de supremație mondială inițiată de acesta și acceptată de clasa politică spaniolă care s'a identificat cu ea în detrimentul intereselor de perspectivă ale țării. În timpul domniei lui Filip II (1556-1598), care nu a mai beneficiat de aureola titlului imperial, apărarea creștinătății a degenerat într'un adevărat imperialism, un imperialism spaniol, în măsura în care orice progres al ereziei devenea o înfrângere pentru Spania și orice victorie a Spaniei antrena automat un regres al protestantismului. Dacă în timpul lui Carol Quintul s'a urmărit dominația mondială în numele ideii imperiale, Filip II a urmărit același lucru, dar în numele Spaniei și al catolicismului. Cu toate acestea, așa cum consideră Fernand Braudel, imperiul lui Filip II, spre deosebire de cel al înaintașului său, a apăsat mai greu asupra

Mediteranei, cel puțin în primii ani de după bătălia de la Lepanto, dar, deși conjunctura internațională ar fi permis Spaniei să-și concentreze principalele eforturi în direcția luptei antiotomane, Filip II nu a făcut acest lucru și a continuat să ducă o politică oscilantă la adresa Porții otomane.

Oricum, rivalitatea turco-spaniolă din Mediterană, deși într-o măsură mai mică decât cea turco-imperială din centrul Europei, a influențat în anumite împrejurări și situația din țările române. Astfel, un prim contact al țărilor române cu Spania lui Filip II s'a realizat în timpul domniei în Moldova a lui Despod Vodă (1561-1563), un aventurier, crescut la școala Renașterii, care a încercat să-și realizeze visurile pe pământul românesc.

În numeroasele sale peregrinări din tinerețe, Despot a ajuns, se pare, și în Spania însoțit fiind de Diassorinos, autorul mai multor manuscrise grecești de la Escorial, iar după puțin timp a trecut în sudul Franței unde influența spaniolă era foarte puternică și unde, în 1548, s'a înscris ca student în medicină la Montpellier. Complicații neprevăzute l-au obligat însă să părăsească Franța și să se înroleze în armatele din Flandra ale lui Carol Quintul. Datorită vitejiei pe care a arătat-o în mai multe bătălii și erudiției de care a dat dovadă, a căpătat încrederea și prețuirea acestuia care, la 22 octombrie 1555, i-a acordat la Bruxelles o diplomă imperială de privilegii. Prin această diplomă, Despot Vodă era primit în rândurile nobilimii imperiale și căpăta dreptul de a investi notari, tabelari și judecători publici, iar în fiecare an, în orice universitate; putea să promoveze un doctor, un licențiat, un magistrat, un bacalaureat în litere și un poet laureat.

Diploma, confirmată de Ferdinand, la 9 aprilie 1560, a deschis lui Despot Vodă numeroase porți și, mai ales,

speranța ocupării tronului Moldovei. Obținând un sprijin important din partea împăratului, el s'a încumetat să cucerească acest tron, acțiunea sa fiind o încercare a blocului austro-spaniol, care continua să funcționeze și după abdicarea lui Carol Quintul, de a scoate Moldova de sub influența otomană și a o transforma într'un vârf de lance îndreptat împotriva turcilor. Preluarea tronului Moldovei de către Despot Vodă a fost un act care se integra în planurile de cruciadă antiotomană vehiculate la curțile austriacă și spaniolă și aceasta reiese clar din proclamația adresată de el moldovenilor în decembrie 1561. Planurile sale antiotomane, așa cum apar ele în această proclamație, nu vizau numai țările române. El preconiza alungarea otomanilor din Europa și restaurarea imperiului bizantin printr'o puternică ofensivă combinată pe mare și pe uscat, sprijinită de împăratul Ferdinand și de alți principii creștini.

Oricum, numai dacă acceptăm că sprijinul exterior de care s'a bucurat Despot Vodă a fost rezultatul unui consens între curțile de la Viena și de la Madrid, putem înțelege de ce în armata cu care el l-a înfrânt pe Alexandru Lăpușneanu la Verbia (17-18 noiembrie 1561) s'a aflat și un număr mare de mercenari spanioli. Prezența lor în armata lui Despot Vodă este confirmată de un document contemporan și anume scrisoarea pe care principele Transilvaniei, Ioan II Sigismund, a trimis-o la 1 ianuarie 1562, din Alba Iulia, regelui polon Sigismund August (1548-1572), în care se arată că intervenția archebuzierilor spanioli a decis soarta bătăliei, precum și de *Letopisețul* lui Grigore Ureche care ne spune că: "... iară mai apoi, *Dispot de iznoavă mai bine s'a gătit (...), și au intrat în țară cu nemții, cu șvezii și cu spaniolii*" (subl. a.).

Nicolae Iorga consideră că la Verbia numărul spaniolilor – și al celor proveniți din teritoriile stăpânite de Spania – a fost de numai 80 de mercenari, iar mai târziu au fost aduși

din Italia alți archebuzieri călări, printre care, credem noi, erau și mulți spanioli. Oricum, prezența mercenarilor spanioli în Moldova a fost permanentă pe timpul domniei lui Despot Vodă, punându-i-se capăt abia în 1563, atunci când grosul armatei de mercenari a fost distrusă în capcana pregătită de boierii complotiști în frunte cu Tomșa.

Dar legăturile domnului Moldovei cu Spania nu s'au limitat doar la prezența unor mercenari iberici în armata sa. Având dorința arzătoare de a elibera țara de stăpânirea turcilor, Despot Vodă s'a pregătit intens pentru o confruntare deschisă cu aceștia și în acest scop a trimis într'o lungă călătorie prin Europa, pentru ajutoare și furnituri de arme, pe Roussel, unul dintre apropiații săi, care a ajuns până în Spania. Despre cele discutate la curtea spaniolă și despre rezultatele acestei misiuni nu avem nici o informație, dar se pare că relațiile cu Spania au rămas bune, deoarece Despot Vodă se gândea să invite la proiectata sa nuntă și pe Filip II.

Politica oscilantă a Habsburgilor, care au încheiat o pace cu turcii în 1562, a împiedicat, însă, la fel ca și în alte situații din trecut, declanșarea unei acțiuni comune cu domnul Moldovei, iar atunci când acesta și-a pierdut tronul și viața, potențialii aliați apuseni nu au schițat nici un gest de ajutor.

În ciuda deznodământului lor tragic, atât expediția lui Costaldo cât și domnia lui Despot Vodă au marcat incontestabil două momente importante în relațiile româno-spaniole de la mijlocul secolului XVI, demonstrând că uneori interesele românilor și ale spaniolilor se puteau apropia mai ales în privința luptei antiotomane, că puteau fi depășite deosebirile și divergențele care – trebuie să o recunoaștem – au fost, totuși, întotdeauna mai puternice.

ÎNCEPUTURILE PROBLEMEI BASARABIEI

Basarabia, teritoriul românesc cuprins între Prut și Nistru, ocupând aproape o jumătate din suprafața statului feudal al Moldovei, a fost și continuă să rămână una din problemele fundamentale ale istoriei poporului român. Ea este un exemplu elocvent al felului în care istoria românească a fost influențată de factorii externi, în special de marile puteri vecine. Acestea, fie că au fost Ungaria sau Polonia, Imperiul otoman, Rusia sau Austria, nu au ezitat să ocupe cât mai mult pământ românesc, două fiind, după opinia noastră, cauzele care le-au împiedicat să-l ocupe în întregime: rezistența, în forme variate, opusă de români, și rigorile impuse de necesitatea păstrării unui echilibru de putere în zonă, rigori care au frânat în bună măsură apetitul lor expansionist. Cu toate acestea, mai bine de jumătate din spațiul românesc (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Oltenia, Bucovina, Basarabia, Dobrogea) a fost supus, pentru îndelungate perioade de timp, dominației străine directe. Marele merit istoric al românilor a fost însă acela că, odată constituit, ei au știut să-și păstreze statul. Chiar în formele cele mai ciuntite și în condițiile cele mai vitrege, statalitatea românească a

cunoscut o evoluție neîntreruptă din momentul apariției sale și până în zilele noastre, ceea ce nu s'a întâmplat chiar în cazul unora dintre marii vecini pe care i-am amintit anterior.

Rădăcinile istorice ale problemei Basarabiei se pierd undeva în negura istoriei, cu mult înainte de întemeierea statelor feudale românești și din această cauză nu vor face obiectul studiului de față. Ceea ce înțelegem noi prin începuturile problemei Basarabiei este procesul de pierdere parțială și treptată a teritoriului dintre Prut și Nistru de către Moldova în fața expansionismului otoman de la sfârșitul secolului XV și din prima jumătate a secolului XVI, până la a doua domnie a lui Petru Rareș. Aceste pierderi teritoriale au avut, în marea lor majoritate, un caracter definitiv, recuperările au fost fie parțiale, fie târzii, în secolele XIX și XX și au fost tranzitorii, după perioade de timp relativ scurte statul român fiind obligat să le cedeze din nou. Excepție de la această afirmație o constituie perioada cuprinsă între 1538 și 1541, atunci când turcii au cucerit, practic, întreaga Basarabie, dar, datorită unor cauze multiple asupra cărora ne vom opri pe larg în paginile următoare, vor fi nevoiți să o retrocedeze Moldovei, păstrând doar zona de sud, Bugeacul, până la Tighina. Important este, însă, faptul că turcii, prin politica lor de cuceriri, au deschis problema Basarabiei, problemă ce va cunoaște o amplificare majoră după 1812, atunci când întreg teritoriul dintre Prut și Nistru va trece în stăpânirea Rusiei, dar aceste evoluții depășesc cu mult limitele prezentului studiu și sunt foarte bine cunoscute în istoriografia noastră.

Partea de răsarit a Moldovei, teritoriul dintre Prut și Nistru, a avut o importanță deosebită de-a lungul istoriei, importanță pe care și-o menține și în momentul de față. Dacă această afirmație este valabilă pentru întreg teritoriul, datorită resurselor sale economice, umane și a facilităților de

comunicație, ea este cu atât mai adevărată pentru partea de sud a Basarabiei. Această zonă, cunoscută și sub numele de Bugeac, prezintă pentru cel care o stăpânește trei avantaje majore: ieșirea la mare, ieșirea la Dunăre și legătura cea mai scurtă pe uscat dintre zonele nord-pontice și Peninsula Balcanică, drumul cel mai scurt spre Constantinopol, unde se află atât prestigiul imperial, cât și cheile Mediteranei sau ale Mării Negre, în funcție de punctul din care sunt privite lucrurile. Indiferent din ce parte vin cuceritorii, de la nord sau de la sud, stăpânirea asupra Bugeacului este fundamentală deoarece permite simultan închiderea sau deschiderea porților spre noi cuceriri, spre noi orizonturi de expansiune.

Acest teritoriu a constituit întotdeauna o parte integrantă a spațiului românesc, din toate punctele de vedere, dar a reprezentat și un obiect de crâncene dispute între diferitele puteri pe care istoria le-a adus și tot ea le-a luat din acest spațiu geografic.

După întemeierea statului feudal al Moldovei, ultimii stăpânitori străini care și-au menținut prezența în zonele de sud ale țării au fost genezii. Aceștia sunt menționați la Chilia, până pe la 1411-1412, atunci când orașul împreună cu fortificațiile sale intră în stăpânirea lui Alexandru cel Bun. După câteva decenii, în 1448, Chilia este cedată de domnul Moldovei, Petru II, lui Iancu de Hunedoara, care avea nevoie stringentă de această poziție din motive economice, politice și militare. Probabil după moartea eroului transilvănean, într'un moment greu de precizat, Chilia a fost cedată de Ungaria, Țării Românești, cu toate că este foarte posibil ca aici să fi rămas o garnizoană ungară care să protejeze interesele economice ale acestei țări. Oricum, Ungaria nu putea emite pretenții de dominație teritorială în această zonă, ci doar de protejare a unor interese economice, interese foarte importante de altfel.

Dar pericolul cel mare pentru Chilia, Cetatea Albă și zonele din sudul Moldovei cuprinse între Prut și Nistru începe să se profileze după 1453, după ce turcii cuceresc Constantinopolul și încep să desfășoare o politică energetică de transformare a Mării Negre într'un lac turcesc. Prin această opțiune politica ei urmăreau obiective politice, economice și comerciale foarte precise. Pe lângă un control politico-militar exercitat asupra întregului bazin al Mării Negre, turcii căutau să fie principalii beneficiari ai potențialului economic al regiunii și al intensului comerț practicat aici, statul otoman, spre deosebire de statele occidentale ale vremii, aplicând o politică intervenționistă în domeniul economic. În cele din urmă, ei își vor atinge obiectivele, prin cucerirea Trapezuntului în 1461, a Caffei și a celorlalte colonii genoveze în 1475 și a Chilie și Cetății Albe în 1484, Marea Neagră fiind transformată în lac turcesc. Consecințele economice vor fi însă negative deoarece turcii vor scoate această zonă geografică din marile circuite comerciale internaționale, importanța Mării Negre decăzând de la rangul ei internațional la unul local.

Conștient de pericolul reprezentat de expansiunea otomană pentru țara sa, Ștefan cel Mare a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a o elimina sau, cel puțin, pentru a o încetini. Astfel, în 1462, în timpul mării expediții sultanale împotriva lui Vlad Țepeș, el a atacat Chilia și, chiar dacă nu a reușit s'o cucerească, a reușit să împiedice cucerirea ei de către turci. Peste aproximativ trei ani, la începutul lui 1465, Ștefan a atacat din nou și, de data aceasta, a reușit să cucerească orașul. Fapt de o deosebită însemnătate sub raport economic și strategic, revenirea Chilie la Moldova înfăptuită, probabil și cu acordul tacit al Poloniei, prin reacțiile pe care le-a provocat, a demonstrat importanța internațională a acestei cetăți, dar și a sudului Basarabiei în general. Cucerirea

Chiliei, în 1465, s'a aflat la originea principalelor conflicte externe ale Moldovei lui Ștefan cel Mare, acela cu Ungaria, care a reacționat aproape imediat prin campania din 1467, și acela cu Imperial otoman, care va fi de mai lungă durată și legat direct de stăpânirea asupra Dunării de Jos, ca prelungire economică și militară a Mării Negre. De asemenea, prin cucerirea Chiliei, Ștefan și-a atras și adversitatea tătarilor din Crimeea, care se numărau printre principalii beneficiari ai liniei comerciale ce unea Caffa cu regatul Ungariei, trecând tocmai prin acest oraș.

Ieșirea la mare, stăpânirea Chiliei și a Cetății Albe, căile comerciale – care străbăteau țara spre nordul și centrul continentului – au făcut ca Moldova lui Ștefan cel Mare să cunoască o prosperitate economică și o glorie militară fără egal în întregul ev mediu. Acest lucru a făcut din ea un rival de temut pentru Imperial otoman în zona Mării Negre și explică îndelungatul război moldo-otoman dintre 1473 și 1486. A fost un război inevitabil, care a avut menirea de a clarifica definitiv raportul de forțe dintre cele două părți. Pe de o parte Moldova căuta să-și mențină independența, integritatea teritorială și să păstreze raportul de subordonare față de Poartă la un nivel minim, iar pe de altă parte Imperiul otoman încerca să-și adâncească dominația asupra Moldovei și să-și desăvârșească stăpânirea asupra Mării Negre prin cucerirea țărmului moldovenesc. În aceste condiții Chilia și Cetatea Albă au jucat un rol esențial, stăpânirea exercitată asupra lor fiind o necesitate de prim ordin pentru ambele părți

Astfel, în timpul campaniei din Moldova condusă de Soliman Pașa, în iarna dintre 1474 și 1475, cele două cetăți au fost cucerite pentru scurt timp de turci. Înfrângerea de la Vaslui, o înfrângere cum nu mai suferiseră turcii de foarte multă vreme, i-a obligat să se retragă în grabă și să abandoneze cele două cetăți. Dar acesta nu era decât

începutul. În luna mai 1475, în timp ce o flotă otomană impresionantă se îndrepta spre Caffa, turcii au atacat și Moldova. Niște bei de graniță, cu trupe însumând între 15 și 20.000 de soldați au atacat sudul Moldovei pentru jaf, dar și cu scopul de a o împiedica să trimită vreun ajutor genovezilor din Caffa. Turcii se temeau de o posibilă coaliție a statelor nord-pontice condusă de domnul Moldovei, statul cel mai puternic din zonă, și aveau motive întemeiate în acest sens. La puțin timp după victoria de la Vaslui, Ștefan cel Mare a trimis un contingent la Teodoro (Mangop) în Crimeea, înlocuindu-l pe prințul Isaac, favorabil turcilor, cu fratele său Alexandru. Prin această acțiune se viza o alianță cu Caffa, cu tătarii și cu celelalte orașe din zonă, precum și consolidarea legăturilor cu Uzun Hasan. Acțiunea combinată, navală și terestră, turco-tătară împotriva Caffei a fost însă fulgerătoare, astfel încât Ștefan nici măcar nu a putut schița vreun gest de ajutorare, mai ales că și relațiile sale cu Caffa erau destul de șubrede, dar, în schimb el a reușit să lichideze, la fel de fulgerător, incursiunea otomană din Moldova, care vizase, în primul rând, cucerirea Chilieii. Totuși, se pare că în acel an, 1475, el a scăpat de o campanie majoră otomană numai datorită îmbolnăvirii sultanului, care dorea să conducă personal o astfel de campanie de represalii, după dezastrul de la Vaslui, dar nu a scăpat de un atac al flotei otomane, care, după cucerirea Caffei, a încercat să cucerească prin surprindere Cetatea Alba și Chilia, însă a eșuat.

Căderea Caffei și a întregului sistem de colonii genoveze din Marca Neagră, precum și amenințarea crescândă la adresa Moldovei, venită din partea turcilor, au provocat îngrijorare atât în Ungaria cât și în Polonia. Regele Ungariei, Matia Corvin, a acceptat să încheie un tratat de alianță cu Ștefan cel Mare, pe care l-a semnat la 15 august 1475, după ce în prealabil domnul Moldovei îl semnase la 12 iulie, la

Iași, și, de asemenea, la insistențele acestuia a acceptat să-l elibereze pe Vlad Țepeș cu scopul de a-l instala în scaunul Țării Românești. În toamna lui 1475, Matia Corvin a declanșat chiar o campanie antiotomană la sud de Belgrad, campanie care se va încheia prin cucerirea orașului Sabać, la 16 februarie 1476, și la care o contribuție importantă a avut și Vlad Țepeș. Dar, bineînțeles, îngrijorarea regelui maghiar nu mergea atât de departe încât el să-și schimbe prioritățile politice, interesul său principal rămânând în continuare îndreptat spre Europa Centrală și spre confruntarea cu împăratul Frederic III.

În ceea ce privește Polonia, deși aceasta își transferase centrul de greutate al politicii externe din zona Mării Negre în cea a Mării Baltice încă de la mijlocul secolului XV, nu putea rămâne totuși indiferentă la cuceririle otomane din regiunile litoralului nordic al Mării Negre. Ea căpăta, astfel, un vecin incomod și periculos care devenea și protectorul tătarilor din Crimeea, tătari ce atacau cu regularitate granițele regatului. Refuzând să-i acorde ajutor direct lui Ștefan cel Mare, regele Cazimir IV a ordonat însă punerea în stare de alarmă a trupelor din părțile sudice ale regatului, iar în vara lui 1476, atunci când domnul Moldovei devenise un pribeag, nu numai că l-a primit pe teritoriul polon, dar i-a permis să-și refacă și forțele armate în zona Sniatin-Camenia, forțe care-și vor alunga pe turci din Moldova și din Țara Românească.

Dacă sultanul Mehmed II nu a reușit să cucerească Cetatea Alba și Chilia, fiind chiar nevoit să recunoască, implicit, apartenența acestora la Moldova prin tratatul de pace pe care l-a încheiat cu Ștefan cel Mare între sfârșitul anului 1479 și până la 3 mai 1481, data morții sale, urmașul acestuia, Baiazid II, presat și de ieniceri, și-a îndreptat prima mare expediție de cucerire tocmai asupra sudului Moldovei. Expediția a fost fulgerătoare, cele două cetăți fiind cucerite

foarte repede, la 14 iulie 1484 Chilia și la 5 august Cetatea Albă. Ștefan cel Mare a fost luat prin surprindere deoarece credea, probabil, că tratatul de pace încheiat în 1483 între Matia Corvin și sultan includea și Moldova. Din păcate însă acest tratat, fie dintr'o omisiune a negociatorului maghiar, arhiepiscopul de Kalocsa, fapt pentru care a și fost aruncat în temniță, fie datorită insistențelor Porții acceptate de Matia Corvin, nu includea țările române. Acest lucru ar explica și faptul că Matia Corvin, pentru a-l despăgubi, măcar parțial, pe domnul Moldovei, i-a cedat două cetăți în Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă. De asemenea, este foarte probabil ca Ștefan să fi contat și pe ajutorul Poloniei în virtutea tratatului de vasalitate pe care îl reînnoise cu regele Cazimir IV în 1478. Nici una din speranțele domnului moldovean nu s'a îndeplinit însă.

Prin ocuparea celor două cetăți, turcii au încheiat procesul de cucerire al Mării Negre. De acum înainte nimeni nu mai putea să o străbată decât cu aprobarea lor și în condițiile impuse de ei. Pentru Moldova, în schimb, pierderea celor două cetăți a însemnat o lovitură economică nimicitoare deoarece a privat-o de cele mai importante venituri vamale și de ieșirea la Dunăre și mare. Din punct de vedere militar, țara nu mai putea fi apărată dinspre sud, turcii având drumul deschis pentru pradă și război oricând ar fi dorit să facă aceasta.

Dar turcii nu au cucerit numai cele două cetăți pe care le-au transformat în kazale, ci și părți însemnate din teritoriul moldovenesc pentru folosința celor două cetăți și pentru asigurarea unui culoar terestru de legătură cu tătarii din Crimeea. Kazaua Cetății Albe se întindea de la limanul Nistrului spre vest până la apa Cogâlnicului și de la mare până la o linie care, plecând de la valea Cogâlnicului, atingea Nistrul la satul Purcari. Hotarul kazalei Chilia pleca de la

Cogâlnic spre vest și atingea la vest de Catlăbuga, prin Tașbunar, Dunărea. Mai mult decât atât, după ce a cucerit cele două cetăți, sultanul a lăsat în sudul Moldovei trupe ale tătarilor de pe Volga conduse de Murtaza-Han, care au pustiit și au jefuit în așa măsură acest teritoriu încât, după cum o recunosc chiar cronicile otomane, a devenit aproape de nelocuit, ceea ce i-a obligat pe tătari să ceară permisiunea Porții de a se reîntoarce în țara lor. De asemenea, turcii au început să împingă încet, dar permanent, hotarul Moldovei din apropierea țărmului Mării Negre tot mai departe spre nord, silind pe moldoveni să formeze o nouă linie de hotar mai jos de Ciubărciu, pe Nistru, unde s'a instalat vechea pârcălăbie de Cetatea Albă. Aici întâlnim, menționat la 8 aprilie 1526, pe Fătul, iar la 22 martie 1535 pe Tomșa. Ceva mai târziu, în timpul domniei lui Ștefăniță, deci între 1517 și 1527, fără a se putea preciza data exactă, s'a desfășurat o misiune otomană condusă de Mustafa, cadiful de Aidos, care avea ca sarcină stabilirea hotarelor dintre Moldova și cele două kazale din sud, rezultatul ei fiind în defavoarea Moldovei. *“Atunci, creștinii s'au necăjit...”* aflăm din documentul otoman referitor la această misiune.

Bineînțeles că Ștefan cel Mare nu a asistat pasiv la pierderea celor două cetăți. Fără să aștepta ajutor de la aliații săi, el a încercat să le recucerească tot prin surprindere, printr'un atac fulgerător și cu sprijinul unor forțe din interiorul lor, dar tentativa a eșuat. În aceste condiții domnul Moldovei a apelat la aliați, la Ungaria și la Polonia.

De la Ungaria, în ciuda tratatelor existente, nu a reușit să obțină mare lucru. Matia Corvin l-a aruncat în temniță pe arhiepiscopul de Kalocsa, acuzându-l de neglijență nepermisă în negocierea tratatului cu turcii din 1483, a cedat Moldovei cetățile transilvane, Ciceul și Cetatea de Baltă, ca un fel de compensație pentru cele două cetăți din sud și a trimis o

misiune diplomatică la Poartă care, evident, nu a obținut absolut nimic. Adevărul este că Matia Corvin încheiase tratatul cu turcii în deplină cunoștință de cauză deoarece avea nevoie de pace la granița de sud, pentru a-și putea îndrepta întreaga atenție asupra Europei Centrale. Nu întâmplător în vara lui 1484 el a declanșat o campanie de mare anvergură împotriva împăratului Frederic III, campanie care s'a soldat cu ocuparea Vienei, în anul următor, oraș unde regele maghiar va rămâne până la moartea sa, survenită surprinzător în 1490. În concluzie, din partea Ungariei nu se putea aștepta nici un fel de ajutor serios pentru recuperarea celor două cetăți.

Diferită a fost, însă, atitudinea Poloniei. Deși, așa cum arătam ceva mai sus, politica externă a acestei țări era îndreptată în primul rând spre problemele baltice, fapt pentru care și ea avea nevoie de liniște la frontierele sudice, regele Cazimir IV nu putea să asiste pasiv la încercările turcilor de a modifica echilibrul strategic la nord de Marea Neagră. Din această cauză el s'a oferit să-l ajute pe Ștefan cel Mare cu condiția ca acesta să depună personal jurământul de vasalitate, ceea ce domnul moldovean evitase cu multă abilitate până în acel moment.

Interesul strategic al Poloniei în privința opririi înaintării otomane spre nord, după cucerirea Chilieii și a Cetății Albe, este scos în evidență cu multă claritate de cronicile românești. Astfel, Grigore Ureche spune că turcii *"... ar fi vrut apuca și alte cetăți, că Ștefan vodă la gol n'au îndrăznit să iasă ci numai la strămtori nevoind de le făcea zmințeală. Ci și turcii văzându ajutorul ce venise de la Țara Leșască lui Ștefan vodă, sau însuși craiul, cum scriu unii, că au tras de la ruși și de la Litva țara toată, de să strânsese oamenii de treabă mai mulți de 20. 000 de oameni și trecându Nistrul Craiul cu dânșii suptu Haliciu, au venitu la Colomaia..."*. Mai clar

decât Grigore Ureche este Axinte Uricariul care afirmă următoarele: *“Iară mai cu dedânsul au intrat în grijă Cazimir, craiul leșăscu, și toți liașii, pentru Ștefan vodă vădzând slăbită Țara Moldovei de turci, să nu să închine Ștefan vodă la turci și să să lasă de prieteșugul liașilor. Că nu fieștece domn era Ștefan vodă, ce vestit între domnii creștinești pentru multe războaie cu noroc ce au făcut asupra tătarilor și a ungurilor. Socotit-au dar Cazimir craiul și au trimis agiutor lui Ștefan vodă, mai mult apărând de oști hotarul Țării Leșăști, năvălind oștile turcești și tătărești. Măcar că craiul Cazimir sâliia nice o pricină să nu aibă despre turci asupra sa, ce socotiia că având încă părete pre Țara Moldovii, totuși are nevoe Podoliia, Țara Rusască și Litva. Iară cu cât mai mult, lipsind păretele, adecă Moldova, s'ar răsipi de tot Padoliia, Țara Rusască și Litva (...). Iară de odată au socotit craiul să să audză de pogorîrea sa cu oști la marginea Țării Moldovei, pentru că și turcii atunce ar avia grijă de nu ar supăra țara ades. Și adevărat că pre acia vremea avia turcii grijă de crăiile leșești”.*

În fața amenințării otomane tot mai grave și cu speranța că polonii îl vor ajuta să recupereze cetățile pierdute, Ștefan cel Mare și-a călcat pe mândrie și s'a dus în Polonia unde, la 15 septembrie 1485, la Colomea, a depus personal jurământul de vasalitate în fața lui Cazimir IV. Este posibil ca Ștefan să fi fost împins la acest gest și de nevoia presantă de a-i scoate pe turci din Moldova, trupele acestora, însoțite de un pretendent la tron, pe nume Petru Hronoda sau Hruet, pătrunzând adânc în țară și ajungând până la Suceava pe care au jefuit-o și au ars-o la 19 septembrie 1485. Dar obiectivul său a fost atins numai parțial, în sensul că a primit din partea regelui polon ajutor suficient pentru a-i scoate pe turci din Moldova prin bătăliile victorioase de la Cătlăbuga (16 noiembrie 1485) și Șcheia (6 martie 1486), însă nu și pentru a

recuceri Chilia și Cetatea Albă. Ureche ne spune că: *„... cetățile carile le-au luat turcii, Chilia și Cetatea Albă n'au putut să le dobândească, că ei mai înainte de ce au ieșitu, le-au grijitu cu oameni, cu puști și cu bucate de ajunsu și au rămas pre mâna turcilor, până în zioa de astăzi”*. Evident că polonii dorind să oprească ofensiva otomană, nu doreau și, probabil, nici nu puteau să declanșeze un război pe scară largă necesar pentru redobândirea celor două cetăți. Neavând forța necesară pentru a continua confruntarea cu Imperiul otoman și neprimind sprijin suficient din partea Poloniei, pentru recuperarea celor două cetăți din sud, Ștefan cel Mare nu a putut face altceva decât să încheie pace cu sultanul în 1486, pace care consfințea pierderea definitivă a Chiliei și a Cetății Albe.

Deși domnul Moldovei nu a renunțat la gândul recuceririi celor două cetăți, dovadă fiind acțiunile sale de la sfârșitul domniei, din timpul războiului turco-venețian, dintre 1499 și 1503, el nu a mai putut face nimic care să-i împiedice pe turci să se instaleze temeinic în sudul țării. Pierderea celor două cetăți era definitivă și odată cu ea se deschidea și problema Basarabiei, turcii manifestând de la început tendința de a-și extinde dominația cât mai spre nord.

Acest lucru a făcut ca problema Basarabiei să fie chiar de la început o problemă internațională, ea implicând nu numai interesele Imperiului otoman și ale Moldovei, dar și pe acelea ale tătarilor din Crimeea și de pe Volga, ale Ungariei și ale Poloniei. Și cu toate că de-a lungul timpului unele dintre aceste puteri vor dispărea sau se vor transforma, caracterul internațional al problemei Basarabiei nu va dispărea niciodată.

În deceniile următoare, până la căderea lui Petru Rareș din 1538 și, mai ales, în cei câțiva ani care au urmat,

problema Basarabiei a devenit un punct important al relațiilor dintre Polonia și Imperiul otoman, Moldova fiind prinsă, tot mai mult, ca într'o adevărată menghină între cele două puteri. În această perioadă, Ungaria se dezinteresează aproape total de zona Mării Negre fiind cuprinsă de o anarhie feudală accentuată, care va fi și principala cauză a dispariției ei ca stat. În 1502, tătarii de pe Volga sunt definitiv zdrobiți în luptele desfășurate între 8 și 12 iulie, undeva în stepele nord-pontice de către tătarii din Crimeea ajutați și de câteva contingente moldovenești, iar tătarii din Crimeea, datorită subordonării lor față de Poartă, încă din 1475, nu mai reprezentau un pericol teritorial pentru Moldova, ci doar o permanentă sursă de incursiuni de pradă și jaf, un canal de scurgere a resurselor materiale și umane ale țării.

Până la Petru Rareș, problema Basarabiei a fost, dacă nu uitată, cel puțin "înghețată", nici una din părțile interesate, Moldova, Imperiul otoman și Polonia, ne mai întreprinzând nimic în sensul unor încercări de schimbări teritoriale. Odată cu urcarea pe tron, Petru Rareș va declanșa o politica externă nechibzuită, cu mult peste puterile țării, ceea ce va avea drept consecințe alterarea gravă a statutului Moldovei în relațiile cu Poarta și importante pierderi teritoriale care vor afecta tocmai teritoriul dintre Prut și Nistru și care nu vor putea fi recuperate decât parțial.

Prin politica sa externă aventuroasă, Petru Rareș a intrat în conflict cu puternicii săi vecini din nord și din sud, reușind în schimb să-și câștige aliați îndepărtați, precum Habsburgii și Veneția, aliați care aveau nevoie de Moldova, dar care nu erau capabili să o ajute suficient în momentele de mare pericol. Astfel, în 1537, Rareș se află în situația de a fi prins ca într'un clește între turci, tătari și poloni. În aceste condiții el a considerat că cea mai bună apărare este atacul și, fie în 1537, fie la începutul lui 1538, a încetat plata tributului către

Poartă, lansând astfel o provocare deschisă, fără nici un echivoc, sultanului Soliman Magnificul. De asemenea, a adoptat o atitudine agresivă și față de Polonia. La 24 iulie 1537 el îi scrie regelui Sigismund I arătându-i că este gata să-l înfrunte și chiar să apeleze la ajutorul turcilor, ceea ce era evident că nu mai putea face.

Primii care au răspuns la amenințările lui Rareș au fost polonii. În noiembrie 1537 ei au întreprins o incursiune militară în Moldova, dar replica lui Rareș a fost rapidă și dură, în ianuarie 1538 el atacând sudul Poloniei, iar la 1 februarie zdrobind un corp de oaste polon pe râul Siret.

În acest timp însă sultanul Soliman Magnificul a început pregătirile în vederea desfășurării unei mari expediții militare în 1538, expediție care să rupă posibila încercuire ce se prefigura în jurul Imperiului otoman și să arate forțelor creștine coalizate împotriva sa în Liga Sfântă că el continua să fie cel mai puternic. Marea campanie a sultanului împotriva Moldovei, din 1538, a constituit acțiunea principală dintr'un plan politico-militar desfășurat coordonat pe un imens spațiu geografic, în vederea respingerii ofensivei coaliției din jurul Habsburgilor și pentru extinderea stăpânirii otomane. Avertizat de pregătirile care se faceau împotriva sa, Soliman Magnificul a hotărât să declanșeze o puternică ofensivă politico-militară care viza toate zonele de interes major pentru Imperial otoman: Europa, Mediterana și Oceanul Indian. Principalul punct de izbire a fost ales de sultan în Moldova, datorită, pe de o parte, importanței pe care o avea această țară prin potențialul său economic, uman și militar în cadrul vastelor sale planuri de expansiune în Europa, iar pe de altă parte, datorită izolării politice în care se afla Petru Rareș, înconjurat numai de dușmani și având aliați îndepărtați, puțin dispuși să-și îndeplinească făgăduielile. În concepția sultanului, lovitura aplicată lui Rareș trebuia să

destrame întreaga coaliție creștină, încă insuficient consolidată, și să întărească pozițiile otomane în Moldova, menajându-se însă relațiile cu Polonia.

În ceea ce privește relațiile polono-otomane văzute prin prisma intereselor celor două puteri în Moldova, ele sunt complexe și chiar contradictorii. Atât sultanul cât și regele polon erau de acord asupra faptului că Rareș trebuia înlăturat de pe tron. Contradicțiile apăreau însă după îndeplinirea acestui obiectiv, fiecare din părți temându-se că cealaltă își va mări influența în Moldova și în zonele nord-pontice apropiate de aceasta și, după cum vom vedea în continuare, aceste temeri nu erau lipsite de temei.

Pentru început, însă, obiectivul era acela al înlăturării lui Rareș din scaun și cele două părți, fără a fi eliberate de bănuielile reciproce, au colaborat aproape perfect. Încă din mai 1538, solul polon Erasmus de Kretkow, castelan de Brest, a cerut sultanului organizarea unei expediții comune polono-otomane pentru alungarea domnului moldovean. Despre această cerere, Axinte Uricariul ne spune următoarele: *“Sta tare solul leșescu cu pâra asupra lui Pătru vodă, dzicând și aceasta că de nu-l va ridica împăratul din țară și din domnie pe Pătru vodă, fiind Țara Moldovei supt mâna turcului, apoi îl vor scoate ei cu oaste; căci nu mai pot suferi răutățile ce s'au escat între dânșii”*. Polonii au acționat, într'adevăr, rapid, deoarece la 18 august o armată de 20.000 de oameni, condusă de Jan Tarnowski, a început asediul Hotinului. În această situație, Soliman Magnificul, suspectându-i pe poloni că ar putea să ocupe Moldova, și-a intensificat propriile pregătiri militare, cerând și intervenția hanului tătar Sahib Ghiray. Înterisante în acest sens sunt remarcile pe care le face Grigore Ureche privitoare la poziția turcilor aflați în fața unui atac polon iminent împotriva Moldovei: *“Ci turcul după puțină vreme, înțelegându că leșii să ridică cu tărie*

mare asupra lui Pătru vodă și temându-să ca să nu ia țara, să aibă mai multă gâlceavă și pagubă apoi cu dânsii decât cu Pătru vodă, de oaste au învățatu să să grijască și la tătari au trimis ca pre o vreme să intre în țara Moldovei, așijdierea și la munteni, să să găteaze de oaste. Zic că și din țară au mersu jalbă pentru dânsul pre taină la împărăție, de care lucru împăratul mai vârtos socoti să-l scoată, ca să nu să lipască locuitorii la alte părți și să închine țara”.

În fața acestei triple amenințări, turco-tătaro-polone, Rareș care putea avea o oaste de 70-80.000 de oameni, cea mai mare pe care a adunat-o vreodată Moldova în evul mediu, deși credem că numărul ei era mai redus cu cel puțin un sfert, s'a deplasat spre Hotin, unde a ajuns la 28 august cu efective estimate la 46.000 de oameni. Aici el reușește să evite o confruntare deschisă cu polonii și, prin intermediul lui Ferdinand de Austria și al lui Ioan Zapolya, să încheie, la 30 august, o pace cu ei, prețul plătit fiind renunțarea la Pocuția. Eliberat de amenințarea polonă și în ciuda faptului că Sigismund I a refuzat să-l ajute în lupta sa antiotomană, Rareș a reușit, totuși, să înfrângă și pe tătarii lui Sahib Ghiray, la Ștefănești. Dar, după ce a eliminat doi adversari, Rareș s'a prăbușit în fața celui de-al treilea și cel mai puternic, sultanul Soliman Magnificul. Fără ca măcar să dea o bătălie, părăsit de boieri, domnul Moldovei a fost nevoit să ia calea pribegiei la 14 septembrie, însoțit de numai 150 de credincioși, a doua zi sultanul intrând triumfător în Suceava. Succesul militar al lui Soliman a fost total, el reușind să cucerească întreaga Moldovă, practic fără nici o luptă.

Dacă desfășurarea acestor evenimente este foarte bine cunoscută, mai puțin cunoscute și mai puțin clare sunt cele ce au precedat cucerirea țării, la fel ca și cele care au urmat-o. Se ridică firesc întrebarea de ce sultanul nu a acționat cu mai multă rapiditate, de ce nu a profitat de atacul, aproape

simultan, tătaro-polon, asupra Moldovei? Credem că două ar putea fi răspunsurile. Pe de o parte el aștepta ca acest dublu atac să-și facă efectele, să reducă puterea de rezistență a țării și să determine pe sprijinitorii lui Rareș să-l părăsească pe acesta în schimbul unei înțelegeri cu Poarta. Pe de altă parte el nu dorea să se afle în Moldova simultan cu armata polonă pentru a evita crearea unei eventuale situații conflictuale între cele două părți. Cronica moldo-polonă este foarte explicită în acest sens: *“Iar împăratul turcesc, cât timp a auzit despre oamenii regelui (polon - n.a.) că sunt sub Hotin, nu s'a pornit din loc, până ce oamenii regelui au pornit de la Hotin. Abia atunci a pornit el cu oștile lui spre Suceava (...)”*

Deși turcii și polonii erau de acord că Petru Rareș trebuie înlăturat din scaunul Moldovei, între ei existau, probabil, diferențe de opinie privitoare la viitorul țării, precum și anumite tensiuni legate de fixarea graniței comune în zona de la nordul Mării Negre. Aici, chiar în acel an 1538, înainte de luna mai, turcii ocupaseră la gurile Niprului cetatea Geankerman (Oceakov) care aparținuse șahului tătar Sahib Ghiray. Această acțiune a provocat protestele solului polon Erasmus de Kretkow, proteste rămase fără nici un rezultat, deoarece sultanul dorea să dețină un control cât mai strâns asupra coastelor nordice ale Mării Negre, asupra gurilor Dunării și să împingă granițele imperiului cât mai spre nord. Din această cauză, echilibrul strategic polono-otoman fiind amenințat, polonii nu s'au limitat doar la simple proteste diplomatice. Așa cum rezultă din scrisoarea pe care Soliman Magnificul i-a trimis-o lui Sigismund I, din Suceava, între 15 și 24 septembrie 1538, în cursul aceluiași an o mică armată polonă de 2.700 de oameni, comandată de Nicolae Sienia-wski, a atacat Oceakovul provocând pagube însemnate, fapt pentru care sultanul îi cerea regelui despăgubiri.

Profitând de aceste încordări din relațiile polono-otomane și sperând să-i poată opune pe unii împotriva

celorlalți, Petru Rareș a atacat Chilia în același an, i-a ars marginile și a provocat alte pagube importante, astfel încât sultanul, pe drumul de întoarcere din Moldova, a ordonat reclădirea cetății și a orașului. Din păcate pentru el, domnul Moldovei nu numai că nu și-a atins obiectivele, dar a întărit și mai mult convingerea, atât a turcilor, cât și a polonilor, că el trebuie înlăturat cu orice preț din domnie, fapt care s'a și petrecut, așa după cum am amintit, la mijlocul lunii septembrie.

Dacă înlăturarea lui Rareș din domnie a fost rezultatul consensului turco-polon, acesta nu a mai funcționat la fel de bine și după realizarea obiectivului principal. Se pare că inițial Soliman Magnificul a dorit să transforme Moldova în pașalâc, mai ales că imaginea turcilor despre ea era una de adevărat paradis terestru. Dar opoziția boierimii, dispusă totuși să-l părăsească pe Rareș, și cea a Poloniei, care nu putea accepta o astfel de evoluție, l-au determinat să renunțe la acest plan. Cu toate acestea el a încercat să obțină cât mai multe profituri teritoriale de pe urma uriașei sale expediții.

Fiind obligat să renunțe la transformarea Moldovei în pașalâc și să admită existența acestei țări condusă de un domnitor propriu numit de el, dar la propunerea boierimii moldovene, Soliman Magnificul a încercat să rupă, din teritoriul ei părți cât mai importante și mai întinse. Bineînțeles că pentru turci partea cea mai importantă era reprezentată de zona de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru, adică a Basarabiei. Ocupând Bugeacul și Tighina, rebotezată Bender, ei nu numai că împingeau destul de mult spre nord granițele imperiului, dar asigurau o securitate mult mai mare pentru cele două cetăți cheie pe care le cuceriseră în 1484, Chilia și Cetatea Albă, adică pentru țărmul nordic al Mării Negre și pentru gurile Dunării. Bugeacul, transformat de turci în sangeacul de Bender și Akkerman, atingea la nord apa

Bâcului, iar la sud apa Botnei; spre răsărit ajungea până la Nistru, iar spre apus era despărțit de ținutul Orheiului printr'o linie meridională care pleca de la malul Bâcului la Bulboba și atingea țărmul drept al Botnei la Sălcuța. El includea de asemenea Chilia și Cetatea Albă (Akkerman). Faptul că acest teritoriu a primit titulatura de sangeac demonstrează importanța pe care turcii i-o acordau. Bugeacul și Tighina au fost astfel cucerite de turci pentru o perioadă îndelungată de timp, până la începutul secolului XIX, atunci când prin pacea de la București din 1812 ei au fost obligați să le cedeze Rusiei. Dar dorința lor de cucerire nu s'a oprit la Tighina. Ei au încercat, imediat după înlăturarea lui Rareș, să ocupe întreaga Basarabie, chiar și Hotinul. Se pare că, într'o primă etapă, sultanul a cucerit cetățile Soroca și Bar, unde a pus sangeacei, tot acum sau în anii imediat următori turcii cucerind și Brăila, important centru comercial și strategic al Țării Românești în zona Dunării de Jos.

În ceea ce privește soarta Basarabiei de la nord de Tighina, ea a fost destul de frământată cel puțin până în 1541, atunci când Petru Rareș revine în scaunul țării. Între 1538 și 1541 situația teritorială de aici este destul de neclară, turcii încercând să ocupe cât mai mult pământ, iar moldovenii să se opună cu cât mai multă hotărîre, având și sprijinul Poloniei. Izvoarele sunt și ele la fel de neclare în privința teritoriului dintre Prut și Nistru, parcurgerea lor putând lăsa loc la interpretări foarte diferite.

Astfel, Cronica moldo-polonă spune că în timpul domniei lui Ștefan Lăcustă "... moldovenii dăduseră turcilor jumătate din țară", iar Anton Verancsics ne spune și el că sultanul "... ocupă pe seama sa partea Moldovei ce se întinde de la Prut până la Nistru alăturând-o către Cetatea Albă atât pentru mulțimea vitelor ce are cât și mai vărtos pentru că de aici mai cu înlesnire îi poate ține în frâu pe

moldoveni (...)". S'ar părea, după aceste izvoare, că întreaga Basarabie a fost ocupată de sultan în 1538. Parcurgând însă cronicile turcești referitoare la această perioadă, lucrurile nu mai sunt atât de clare, informațiile pe care ni le furnizează vorbesc despre anexarea Buceacului și Tighinei, dar sunt mult mai puțin precise în privința zonelor centrale și de nord ale Basarabiei. Caracterul confuz al cronicilor turcești în această privință credem că poate fi explicat prin aceea că ele doreau să ascundă eșecul final al sultanului în tentativa sa de a ocupa întreaga Basarabie. Dar să vedem ce ne spun aceste cronici.

Muhieddin al-Djemali, contemporan cu evenimentele, le descrie în felul următor: *"Trecând apa Dunării pe la Isaccea a mers împotriva Moldovei (Soliman Magnificul - n.a.). Beiul Moldovei (Petru Rareș - n.a.) fugind, nu s'a arătat. Țara și tot ce era într'ânsa s'au supus padișahului. Apoi padișahul făcând hotar apa numită Prut a fost numit în partea de dincoace un bei în ținutul care avea mărimea unui sangeac. Cât privește partea care se găsește dincolo de apa Prut a fost încredințat unui ghiaur din neamul moldovenilor care se află în slujba Porții (Ștefan Lăcustă - n.a.)"*. Din afirmațiile lui al-Djemali reiese clar că Bugeacul fusese ocupat de turci și era condus de un sangeacbei, dar se poate trage și concluzia că tot restul Basarabiei *"partea de dincoace"* (de Prut - n.a.) fusese și el ocupat.

Nasuh Matrakci, și el contemporan cu evenimentele, ne spune că: *"După vechiul obicei ținându-se un divan s'au luat următoarele măsuri chibzuite în urma victoriei: fâșia de pământ care se întinde în lungime începând din partea de nord spre sudul vilaietului mai sus-arătat și al țării învinse (Moldova - n.a.), la apus și la răsărit de râul Prut până la cetatea de serhat a Chiliei și care întinzându-se se termină pe malurile Dunării a fost adăugată la ținuturile glorioasei familii osmane ca și alte ținuturi mari. S'a dat poruncă să se*

construiască la răsărit de râul mai sus-amintit două cetăți: Berudcin și Fâlcin pentru ca începând cu vremea marelui cuceritor Suleiman acest ținut să fie stăpânit și păzit cu sabia. Cât privește restul Moldovei, adică pământurile care se întind de pe malul apusean al râului mai sus-arătat spre apus, acolo urma să fie numit un voievod din vilaietul ghiaurilor păcătoși”. Confuzia, după cum se poate observa, persistă. Se vorbește de fâșia de pământ dela nord la sud și dela apus la răsărit, dar singurele repere geografice sunt Prutul, Benderul și Fâlcicul. Nu se specifică până unde se întindea la nord teritoriul cucerit de turci de-a lungul Prutului. Despre “restul Moldovei” se vorbește ca despre pământurile “care se întind de pe malul apusean al râului mai sus-arătat (Prutul -n.a.) spre apus”. Se poate înțelege prin urmare mai clar decât la al-Djemali că Moldova care fusese lăsată lui Ștefan Lăcustă era cuprinsă doar între Prut și Carpați, toată partea de la răsărit de Prut, adică întreaga Basarabie fiind ocupată de turci.

Informații aproape identice întâlnim și la Rustem-Pașa un alt cronicar contemporan cu evenimentele: “S’a ținut un divan și s’a hotărît ca țara să se întindă în lățime de la nord spre sud iar în lungime de la răsărit la apus ajungând de la Prut până la hotarul Chilieii, iar marginea ei să atingă Dunărea. Restul trebuia să fie adăugat la Imperiul otoman, iar la răsărit de Dunăre să se clădească două cetăți: Cein și Kaicein. Pentru ținutul așezat la apus de râul Prut să se numească un voievod cu numele de Cetne (Ștefan Lăcustă - n.a.) (...)”.

Pe aceeași direcție, cu unele adausuri, se menține și Mustafa Gelalzade: “Padișahul, în scopul de a pune capăt tulburărilor care aveau loc la hotarele cetăților turcești Akkerman și Chilia a primit să dea titlul de voievod lui Cetne cerându-i să respecte următoarele condiții:

1. *Se vor da turcilor teritoriile aflate între țărmul stâng al Prutului, adică spre Akkerman și până la râul Nistru.*

2. *La cele două capete ale ținutului cedat, turcii vor ridica două cetăți”.*

Nici aici nu se specifică până unde va ajunge la nord teritoriul cedat turcilor.

Ne mai fiind contemporan cu evenimentele, cunoscând exact situația teritorială a Moldovei din vremea sa și nefiind obligat să ascundă un eșec al lui Soliman Magnificul, mort la data la care scria el, cronicarul Mustafa Ali (1541-1599) este mult mai exact atunci când se referă la pierderile teritoriale suferite de Moldova în anul 1538: *“Și spre a curma vechea gâlceavă dintre raialele țării Moldovei și ale țărilor bine păzite s'a fixat și s'a stabilit o nouă graniță din partea Akkermanului până la râul Prut în fața orașului Fălciu mai sus-amintit și de aici până la fluviul Nistru”.* Acest lucru nu îi conferă însă o mai mare exactitate pentru perioada cuprinsă între 1538-1541, perioadă în care este cert faptul că turcii au încercat să cucerească o zonă cât mai întinsă cu putință în partea de răsărit a Prutului. Ca și Mustafa Ali, Ibrahim Pecevi (1574-1650) a beneficiat de avantajele pe care scurgerea timpului le oferă istoricului. El a indicat foarte clar faptul că turcii au cucerit în 1538 numai sudul Basarabiei, deoarece în vremea sa acesta era teritoriul pe care-l ocupau, problemele legate de restul Basarabiei ne mai fiind de actualitate: *“În ce privește hotarul cetăților, care este de obicei motiv de gâlceavă, s'a despărțit o porțiune de pământ din vilaietul întins al Moldovei și s'a stabilit o graniță precisă începând din fata orașului Fălciu din partea Akkermanului de pe lângă sus-amintita apă (Prut - n.a.) și până la apa Nistru”.*

În 1538 însă, după marea victorie obținută împotriva lui Rareș fără nici un fel de rezistență, sultanul nu numai că a

fost tentat să ocupe, dar a și ocupat un teritoriu cât mai întins la nord, în stânga Prutului, așa cum arătam ceva mai sus, Soroca și Barul devenind posesiuni otomane. Din păcate pentru el, aceste poziții nu au putut fi păstrate multă vreme.

Victoria rapidă și totală a sultanului a avut însă și o consecință negativă previzibilă. Polonia, scăpată de Petru Rareș, un vecin incomod, dar destul de puțin periculos, risca să se vadă în schimb vecină cu imperiul otoman, ceea ce ar fi reprezentat o amenințare mult mai gravă, atât teritorială cât și politică. În această situație, imediat după încheierea campaniei sultanale, regele Sigismund I, care făcuse tot posibilul pentru a-l înlătura pe Rareș, începe să se agite și să ceară ajutor în privința posibilei amenințări reprezentată de vecinătatea cu Imperiul otoman. La 7 octombrie 1538, în scrisori separate, dar similare în conținut, adresate din Cracovia sfetnicilor mai mari și sfetnicilor mai mici ai regatului, el își exprimă temerea ca nu cumva noul voievod al Moldovei, Ștefan Lăcustă, să întreprindă ceva dușmănos cu ajutorul turcilor și tătarilor din Moldova, asupra Poloniei. De asemenea, se temea că pacea încheiată de el cu Petru Rareș la Hotin ar putea fi suspectă pentru turci și că tătarii ar putea ataca orașele Brașlav și Vinnița. La 6 martie 1539, Sigismund I scria atât lui Albert, duce de Prusia, cât și lui Ioachim, marckgraful de Brandenburg, arătându-le că a căpătat în persoana sultanului un vecin periculos, care a ocupat o bună parte din Moldova, unde a pus domn o creatură de-a sa. În continuare își mărturisește îngrijorarea față de noul domn care ar putea să atace teritoriul polon, arătând că a aflat și despre planurile turcilor de a invada Ungaria, despre ordinul dat de sultan tătarilor ca ei să atace Polonia, încercând astfel să o oprească de la ajutorarea Ungariei, precum și despre faptul că turcii râvnesc să cucerească chiar Prusia și portul Gdansk. În consecință el face apel la ajutorul principilor germani. La 29

aprilie același an, cereri similare de ajutor au fost adresate și papalității.

Dacă regele polon avea toate motivele să se teamă de turci și de tătari și să încerce să-i împingă cât mai spre sud în Moldova, cât mai departe de hotarele polone, nu avea însă dreptate în privința intențiilor noului voievod moldovean Ștefan Lăcustă. Deși imaginea acestuia în lumea creștină era foarte proastă și indiscutabil că prezența sa la domnie a marcat un moment de discontinuitate în istoria țării, el fiind primul domnitor impus de sultan pe scaunul Moldovei și cel dintâi domnitor moldovean ucis de boieri în scaun, totuși, adevărul este că Ștefan Lăcustă a trecut, destul de repede, pe făgașul politicii de alianțe tradiționale ale Moldovei, adică a trecut de partea taberei creștine, care în acea perioadă formase o Ligă Sfântă antiotomană, așa cum am arătat ceva mai sus. Este posibil însă, ca învățând din experiența lui Rareș, Ștefan Lăcustă să fi fost adeptul unei politici antiotomane mai prudente, bazată mai mult pe alianțe și diplomație, pentru că o eventuală repetare a evenimentelor din 1538 ar fi dus, indiscutabil, la distrugerea țării, la transformarea ei în pașalic otoman. Datorită acestei politici antiotomane mai moderate, mai realiste, singura care avea ceva șorți de izbândă în situația dată, este posibil ca el să fi intrat în conflict cu principalele grupări boierești care l-au părăsit pe Rareș și i-au acordat, inițial, sprijinul, ca Găneștii și Arbureștii, dar care acum îi reproșau, din ce în ce mai amenințător, că nu face nimic pentru a redobândi pământurile ocupate de turci în 1538.

Foarte curând după preluarea domniei, Ștefan Lăcustă l-a trimis pe iscusitul diplomat Avram Banilovschi la Cracovia pentru a cere sancționarea tratatului încheiat la Hotin, în august 1538, între Petru Rareș și Jan Tarnowski. La 20 februarie 1539, la Cracovia, s'a încheiat tratatul de alianță

și de pace între Sigismund I și Ștefan Lăcustă, tratat acceptat de ultimul la Hârlău, pe data de 18 aprilie 1539. Polonii aveau mare nevoie de un astfel de tratat în acel moment deoarece, ca răspuns la un atac tătar, ei atacaseră Oceakovul, la începutul anului, ucigând mai mulți turci, printre care și pe comandantul garnizoanei, luând și o pradă însemnată. Aceasta l-a făcut pe sultan să-i scrie lui Sigismund I, în februarie sau martie 1539, pentru a-și exprima nemulțumirea, a cere prizonierii și prada înapoi și a propune o delimitare a hotarului turco-polon în această zonă. Prin urmare, polonii aveau nevoie de o Moldovă cel puțin neutră, dacă nu favorabilă lor, ceea ce l-a făcut pe Sigismund I să ceară staroștilor de Camenița, Halici și Trembowla să oprească orice fel de incursiune de jaf pe teritoriul acestei țări și să pedepsească cu asprime pe cei care ar încălca aceste porunci.

Apropierea lui Ștefan Lăcustă față de lumea creștină s'a materializat și prin contactele sale cu judele Brașovului, precum și prin legăturile diplomatice pe care le-a stabilit cu Ferdinand de Austria. În ianuarie 1539, el l-a trimis la acesta pe Stanciu pârcălabul, iar în august pe Petru Vartic. Ca răspuns, la 9 septembrie, Ferdinand l-a trimis în Moldova pe dalmatul Tranquillo Andronico.

În aceeași perioadă, acțiunile turcilor nu făceau decât să îndreptățească temerile regelui polon. Încercând să-și consolideze și definitiveze prezența în Basarabia, turcii au înaintat la nord de Soroca și, la începutul anului 1539, au trecut la ridicarea unei fortificații în zona graniței cu Polonia, trimițând aici și 7.000 de oameni. Castelanul de Belz, Nicolae Sieniawski, găsea, în vara acestui an, motive serioase de îngrijorare din pricina fortificațiilor pe care turcii le ridicau la Tighina și pe care începuseră să le ridice și la Orhei, în nordul Moldovei. Putem considera, prin urmare, că în vara anului 1539 turcii ocupaseră *de facto* întregul teritoriu dintre

Prut și Nistru și încercau să-și consolideze prezența aici prin construirea unui adevărat lanț de fortificații. Evident că în aceste condiții, presiunile Poloniei pentru ca turcii să înceapă retragerea din Basarabia au cunoscut o semnificativă intensificare. Astfel, la 30 septembrie 1539, nunțul apostolic din Viena, Fabio Mignanelli, anunța că sultanul a renunțat la proiectata fortificație din nordul Moldovei, probabil la insistențele Poloniei. Era, de fapt, începutul unei retrageri ce va continua în anii următori, până la revenirea pe tron a lui Petru Rareș.

Pentru a accelera această retragere din Basarabia, polonii și-au intensificat activitatea diplomatică. La sfârșitul anului 1539 instrucțiunile date lui Toma Sobocki și Iacob Wilamowski, care urmau să plece în solie la Constantinopol, prevedeau ca aceștia să ceară sultanului retrocedarea completă a teritoriului dintre Prut și Nistru, către Moldova, invocând, în acest sens, motive mai ales de natură economică. Iată ce se spunea în instrucțiunile date lui Wilamowski: *"... Și acum, dorind să-i arate prietenie (lui Ștefan Lăcustă - n.a.), maiestatea sa regele, stăpânul meu, roagă pe măria voastră să binevoiască să-l păstreze în acele câmpii și hotare ale Țării Moldovei, precum le-au stăpânit voievozii de mai înainte ai Țării moldovene, pentru ca el să poată mai ușor sluji și da acel tribut, care este dator să-l dea măriei voastre, fiindcă acum, anul trecut, mulți oameni s'au împrăștiat și mare stricăciune s'a făcut în țara Moldovei de către oștile feluriților oameni, dar mai ales tătărăști?".* Aceste eforturi diplomatice, au avut însă un succes destul de limitat. Este clar că turcii, nedorind o confruntare cu Polonia, se retrăgeau din nordul și centrul Basarabiei, dar era o retragere lentă și însoțită de anumite tentative de revenire. Astfel, la 30 octombrie 1540, deci după aproape un an, Nicolae Sieniawski scria din Halici marelui duce al Prusiei că turcii mereu *"... se strecoară către hotarele noastre"*. În continuare el arăta că Ștefan Lăcustă a fost somat de sfatul domnesc să elibereze

teritoriile cedate turcilor în 1538, dar că acesta a cerut, din cauza foametei, a lipsei de bani și a situației confuze din Ungaria, un răgaz de doi ani.

Neavând la dispoziție acest răgaz, pe care boierimea, nerăbdătoare să-și recupereze pământurile pierdute, nu i l-a acordat, Ștefan Lăcustă a fost obligat să accepte declanșarea răscoalei antiotomane în noiembrie 1540. Era însă un moment puțin propice pentru obținerea unor succese hotărâtoare deoarece Liga Sfântă a puterilor apusene se destrămase prin pacea pe care Veneția a încheiat-o cu turcii la 2 octombrie 1540, iar Polonia, doritoare să-i vadă pe turci plecați din Moldova nu avea nici o intenție să sprijine militar pe moldoveni. Cu toate acestea moldovenii au lichidat o garnizoană otomană, au atacat teritoriul cucerit de turci între Tighina și Cetatea Albă, au recuperat peste 60.000 de oi și au ucis 150 de turci. Dar începutul luptei de recucerire a teritoriului pierdut din stânga Prutului a grăbit hotărârea sultanului de a-l numi pe Rareș domn al Moldovei la începutul lunii decembrie 1540, fapt care a contribuit, probabil și la întărirea deciziei marilor grupări boierești ale Găneștilor și Arbureștilor de a-l înlătura din scaun pe Ștefan Lăcustă, ceea ce s'a și întâmplat în jurul datei de 20 decembrie, când acesta a fost asasinat, în locul său fiind pus Alexandru Cornea. Asasinarea lui Ștefan Lăcustă a fost, după opinia noastră, rezultatul neînțelegerilor dintre el și marile grupări boierești amintite, neînțelegeri care s'au manifestat imediat după acceptarea lui ca domn de către sultan în 1538 și au fost o expresie a nemulțumirii clasei politice moldovene în fața marilor pierderi teritoriale suferite de țară în acest an. Evident însă că nu Ștefan Lăcustă era vinovat de aceste pierderi, ci Petru Rareș, dar aceasta nu a schimbat cu nimic desfășurarea evenimentelor.

După preluarea domniei, Alexandru Cornea a continuat acțiunile militare antiotomane începute în timpul predecesorului său asasinat, încercând să redobândească teritoriile

pierdute în 1538, dar și cele două cetăți din sud: Chilia și Cetatea Albă pierdute în 1484. Marea majoritate a relatărilor polone și otomane ale vremii arată că acțiunile antiotomane ale moldovenilor s'au desfășurat, mai ales, în vremea lui Alexandru Cornea, în ultima decadă a lui decembrie 1540 și la începutul lui ianuarie 1541. Ele înfățișează tabloul unor operații militare sângeroase, arătând că: *"... au fost uciși și toți turcii care se așezaseră în locurile acelea"*. Au fost atacate ținuturile de sud Cetatea Albă, Chilia, Tighina și chiar Oceakov, zeci de mii de oi și vite au fost luate din Bugeac, împreună cu alte prăzi. Toate aceste detalii apar într-o scrisoare a sultanului Soliman Magnificul adresată, la 10 aprilie 1541, regelui polon Sigismund I. Aici se spune că: *"Având în vedere că dintre supușii Moldovei câțiva tâlhari și-au ridicat capul omorându-l pe voievodul lor, fiind în înțelegere cu unii din regatul vostru, au năvălit cu toții asupra unui număr nu mic de sate în apropiere de Belgorod și Tighina, ucigând oameni, luând oi și alte vite și prădând multe alte mărfuri, au trecut în hotarul nostru. Iar atunci când i-am dăruit lui Petru voievod domnia în Țara Moldovei și de la Înalta Poartă l-am trimis cu dânsul pe ceaușul nostru Hasan, acelora dintre moldoveni, care au fost atamani sau căpetenii, precum și acelora care se îndeletniceau cu tâlhăritul, el le-a tăiat capetele și s'a înapoiat. Iar acum pe cei rămași prinzându-i, voievodul îi pedepsește"*. Cam aceasta a fost, în puține cuvinte, istoria răscoalei antiotomane începută sub Ștefan Lăcustă și continuată de Alexandru Cornea.

Deși ambii domnitori au plătit cu viața, primul fiind, așa cum arătam mai sus, asasinat de boieri, iar cel de al doilea fiind decapitat din ordinul lui Rareș, între 9 și 16 februarie 1541, răscoala pe care ei au declanșat-o și au condus-o a avut rezultate importante în privința destinului Basarabiei.

Acordând o nouă domnie lui Rareș, sultanul a fost obligat să părăsească definitiv părțile centrale și nordice ale Basarabiei, păstrând doar sudul transformat în sangeacul de Bender-Akkerman. Teritoriul păstrat de turci, în 1541, era cuprins între Marea Neagră, Nistru și o linia de graniță ce pornea de pe Nistru, puțin la nord de Tighina, și cobora spre sud, de-a lungul râului Ialpuș, atingând Dunărea undeva între localitățile Ismail și Oblucița. În scrisoarea pe care Soliman Magnificul o trimitea lui Sigismund I, la începutul anului 1541, anunțându-l despre reînscăunarea lui Petru Rareș în Moldova se spunea că acestuia i-a fost cedată întreaga țară, așa cum o stăpâniseră și strămoșii săi: *”... Iar noi, văzându-i umilința, i-am dat din a noastră deosebită și înaltă îndurare voievodatul Țării Moldovei, cu toate, precum a fost în timpul tatălui său și al bunicului său în care hotare l-au ținut acei înaintași ai săi”*. Era o exagerare evidentă, dar sultanul dorea să elimine orice fel de temere a polonilor, mai ales că se pregătea pentru o expediție foarte importantă în Ungaria în direcția Budei, care va și fi transformată în același an în pașalâc.

Este foarte posibil ca datorită răscoalei din Moldova, în momentul numirii lui Petru Rareș în domnie, sultanul să-i fi promis că-i va ceda toată Basarabia în schimbul unei sume de bani și a supunerii totale. În realitate, așa cum aflăm dintr'un raport pe care solii lui Petru Rareș l-au înaintat, la 8 noiembrie 1542, marelui cneaz al Moscovei, Ivan IV cel Groaznic, Soliman Magnificul *”...i-a înapoiat două părți din Țara Moldovei, iar a treia parte a luat-o sultanul pentru sine precum și trei sute de mii de zloți roșii, pe lângă darea pe care i-o dă anual”*. Nimic nu-l putea împiedica pe sultan să-i promită lui Rareș că-i va înapoia toate pământurile pe care le cucerise în 1538, dar în realitate el nu putea face acest lucru

deoarece Bugeacul, păzit de cetatea Tighinei, îi asigura controlul deplin al țărmului moldovean al Mării Negre, controlul asupra gurilor Dunării și permitea legătura terestră cu tătarii din Crimeea. Retrocedând însă Moldovei părțile nordice și centrale ale Basarabiei el asigura Polonia de bunăvoința sa, făcea să dispară toate temerile acesteia legate de intențiile de expansiune ale turcilor către nord și îndepărta o eventuală opoziție polonă față de proiectata sa campanie de cucerire a Budei. Deși ciocnirile de interese dintre Polonia și Imperiul otoman, în legătură cu fixarea graniței comune în zona din nordul Mării Negre, se vor mai face simțite și în anii următori, prin retragerea turcilor din cea mai mare parte a Basarabiei, relațiile dintre cele două părți vor reveni pe făgașul lor normal de respectare reciprocă a intereselor politice, militare și economice majore.

Pentru Petru Rareș însă situația era cu totul alta. Cele două treimi din teritoriul Basarabiei pe care le primise înapoi și pentru care plătitese deja o mare sumă de bani nu îl satisfăceau pe deplin. Sultanul îi promisese și pământurile din sud, împreună cu cetatea Tighinei, bineînțeles în schimbul altor sume de bani, dar el nu dorea să dea bani și nici turcii nu se grăbeau să-și țină făgăduielile. Din această cauză Rareș a făcut apel la bunăvoința regelui Sigismund I pentru a-i împrumuta banii necesari, dar toate răspunsurile acestuia au fost negative, și s'a alăturat cu hotărîre, dar numai cu mijloace financiare, la acțiunile antiotomane pe care le pregătea pentru 1542 Ioachim de Brandenburg. Situația poate părea, la o primă vedere, contradictorie. Pe de o parte Rareș cerea bani de la poloni pentru a răscumpăra sudul Basarabiei, iar pe de altă parte împrumuta cu sume considerabile pe imperiali pentru ca aceștia să organizeze o expediție antiotomană. În realitate, poziția lui Rareș nu ascunde nici o

contradicție. El își dăduse probabil seama că turcii nu aveau nici o intenție de a părăsi sudul Basarabiei, chiar dacă ar fi primit banii pe care-i cereau, și de aceea prefera să finanțeze o campanie antiotomană a imperialilor, încercând să obțină pentru acest scop și ceva ajutoare de la poloni. Sigismund I, bănuitor, și-a dat probabil seama de intențiile domnului Moldovei și a dat un răspuns negativ la toate cererile acestuia.

Încercările lui Rareș au rămas, însă, fără nici un rezultat. Ele au provocat chiar bănuielile sultanului care, în 1542, i-a cerut să-i cedeze Orheiul, Rareș fiind obligat ca în anul următor să refacă fortificațiile de la Soroca. De fapt acum pârcălăbia moldovenească, strămutată după 1484 de la Chilia și Cetatea Albă la Ciubărciu, se stabilește la Soroca, cetate mare, clădită inițial împotriva tătarilor, care devine și punctul de sprijin dinspre sud împotriva turcilor. Eșecul lui Joachim de Brandenburg în fața Budei și restabilirea relațiilor tradiționale bune dintre poloni și turci l-au convins pe Rareș că Bugeacul și Tighina erau definitiv pierdute. În ciuda încercărilor ulterioare de recucerire a acestor teritorii, întreprinse de Ion Vodă cel Cumplit și Aron Vodă în a doua jumătate și la sfârșitul secolului XVI, ele vor rămâne în posesia turcilor care în 1812, le vor ceda Rusiei și, abia în 1856, prin pacea de la Paris, județele Cahul, Bolgrad și Ismail vor fi retrocedate Moldovei.

În concluzie se poate constata că problema Basarabiei își are rădăcinile în trecutul medieval al istoriei românilor, în secolele XV și XVI. Ea a fost de la început o problemă dureroasă pentru toți românii dar, în același timp, a fost și o problemă internațională, depinzând în mare măsură de raportul de forțe dintre marile puteri din zona noastră

geografică. Din păcate, deschisă în vremea lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș, problema Basarabiei s'a accentuat în secolele următoare, mai ales la începutul secolului XIX și nu și-a găsit un răspuns definitiv nici până astăzi, continuând să rămână o problemă deschisă la care viitorul va putea găsi mai multe răspunsuri.

CUPRINS

Capitolul I

Imaginea Italiei în cultura română veche

- Imaginea Veneției în cultura română din secolele XVII și XVIII 13
- Imaginea Italiei la Grigore Ureche și Miron Costin 25
- Imaginea Italiei în cronicile muntene 39
- Stolnicul Constantin Cantacuzino și Italia 53
- Italia în opera lui Dimitrie Cantemir 67
- Italia și Școala Ardeleană 83
- Modelul italian de modernizare la Dinicu Golescu și Gheorghe Asachi 97

Capitolul II

Imaginea Spaniei în cultura română veche și imaginea românilor în Spania

- Spania în cultura română veche - (I) Moldova 111
- Spania în cultura română veche - (II) Țara Românească 125
- Spania în cultura română veche - (III) Transilvania 137
- Spania în cultura română veche - (IV) Traducerile 149
- Imaginea lui Mihai Viteazul în Spania. Noi izvoare 165
- Românii în cultura spaniolă. Noi mărturii (sec. XVI-XVIII) 175

Capitolul III

Românii în relațiile internaționale (sec. XV-XVI)

- Vlad Țepeș și începutul războiului cu turcii 187
- Vlad Țepeș și Veneția. Între propagandă și realitate istorică 197
- Solii venețiene la curtea lui Ștefan cel Mare 207
- Românii și Veneția la începutul secolului XVI (1504-1529) 215
- Spania și țările române la mijlocul secolului XVI 231
- Începuturile problemei Basarabiei 245

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii *DORILL* Aalborg - Danemarca

Eugen Denize

Născut în București la 27 decembrie 1954. A urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității din București între anii 1974-1978. Din 1981 lucrează ca cercetător științific la Institutul de Istorie "Nicolae Iorga" din București. Doctor în științe istorice din 1995. Principalele direcții de cercetare: românii în relațiile internaționale în secolele XV-XVII, relațiile româno-spaniole și româno-italiene, imagologie. A publicat: *Cristobal Colón y el Nuevo Mundo en la cultura rumana*, Editura Enciclopedică, București, 1992; *Țările române și Veneția. Relații politice (1441-1541)*. *De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareș*, Editura Albatros, București, 1995; *Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial*, Editura Silex, București, 1996; *Bolívar y Europa en las crónicas, el pensamiento político y la historiografía*, vol. II, *Siglos XIX y XX* (colectiv), Ediciones de la Presidencia de la República, Caracas, 1992; *Istoria României. Pagini transilvane* (colectiv), Cluj-Napoca, 1994; *Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito* (colectiv), Ed. Universității București, 1996.